

**T.C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI VE YÖNETİMİ
PROGRAMI**

**OSMANLI BELGELERİ IŞIĞINDA 19.YÜZYIL
İSTANBUL’UNDA RUM CEMAATİ TAMİRLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜLİZAR YAŞAR

İSTANBUL, 2020

**T.C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI VE YÖNETİMİ
PROGRAMI**

**OSMANLI BELGELERİ IŞIĞINDA 19.YÜZYIL
İSTANBUL’UNDA RUM CEMAATİ TAMİRLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**GÜLİZAR YAŞAR
(170203008)**

**Danışman
(Dr.Öğr.Üyesi Mine Esmer)**

İSTANBUL, 2020

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mimarlık Anabilim Dalı, Kültürel Mirasın Korunması Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Programı'nda 170203008 numaralı **Gülizar YAŞAR**'ın hazırladığı “**Osmanlı Belgeleri Işığında 19. yy. İstanbul’unda Rum Cemaati Tamirleri**” konulu **Yüksek Lisans Tezi** ile ilgili **II. TEZ SAVUNMA SINAVI, 03/07/2020** Cuma günü saat 10:00’da Çevrimiçi Video Görüşmesi ile yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezini **KABULÜNE*** OYBİRLİĞİ karar verilmiştir.

Düzeltilme verilmesi halinde:

Adı geçen öğrencinin Tez Savunma Sınavı [...]/.../20..., tarihinde, saat da yapılacaktır.

Tez adı değişikliği yapılması halinde :

Tez adının .....
.....
..... şeklinde değiştirilmesi uygundur.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ (*)	İMZA
Dr. Öğr. Üyesi Mine Esmer	KABUL	
Doç. Dr. Vesile Gül Cephaneçigil	KABUL	
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Ozil	KABUL	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

GÜLİZAR YAŞAR

İmza

OSMANLI BELGELERİ IŞIĞINDA 19.YÜZYIL İSTANBUL’UNDA RUM CEMAATİ TAMİRLERİ

ÖZET

19. Yüzyıl Osmanlı modernleşme sürecinde, değişen mimarlık alanında etkin bir rol üstlenen Rum mimarisi ve mimarları oldukça önemlidir. Bununla birlikte günümüzde kültürel mirasın korunması bağlamında adlandırılabilen tamir çalışmaları Rum cemaatinin onarım ve yapılaşma faaliyetlerinin içinde yer almaktadır.

Bu çalışmada öncelikli olarak Rum toplumunun modernleşme ile birlikte değişen sosyo-kültürel yapısından söz edilmiştir. Ana bölümde ise Osmanlı belgelerinde yer alan Rum cemaat yapılarındaki tamir süreçlerine, onarım sıklığına, koruma yaklaşımlarına değinilmiştir. Bu çalışmada amaç Rum cemaatinin, Osmanlı modernleşmesi içinde mimari biçimleniş ve kültür mirası algısının araştırılmasıdır.

Onarım ve inşa etkinliği bağlamında Rum cemaati özelinde Osmanlı anlam dünyası içerisinde korumaya ilişkin tavırların varlığı belgeler üzerinden tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Mimarlığı, Rum Mimarisi, Tanzimat, Modernleşme, Koruma, Rum Kiliseleri, Rum Okulları, Tamir

GREEK COMMUNITY REPAIRS IN ISTANBUL IN THE 19TH CENTURY IN CONSIDERATION OF OTTOMAN DOCUMENTATION

ABSTRACT

In the 19th century Ottoman modernization process, Greek architecture and architects, which play an important role in the changing field of architecture, are very important. However, the repairs that I can call restoration today attract attention in Greek architecture.

In this study, primarily the socio-cultural structure of the Greek society which has changed with the modernization has been mentioned. In the main section, the repair processes, frequency of repairs and conservation approaches in the Greek Community structures in the Ottoman documents are mentioned. The aim of this study is to investigate the perception of architectural formation and cultural heritage within the modernization of the Ottoman Empire.

Keywords: Ottoman Architecture, Greek Architecture, Tanzimat, Modernization, Conservation, Greek Church, Greek Schol

ÖNSÖZ

Tez sürecim boyunca desteği ve sabrı için danışmanın Doç.Dr. Mine Esmer'e, jürimde bulunmayı kabul eden Doç.Dr. Ayşe Ozil'e ve Doç. Dr. Gül Cephaneligil'e, Osmanlı arşiv belgelerinin çevrilmesinde desteklerini esirgemeyen Ayhan Özyurt'a ve konunun belirlenme sürecinde benimle fikirlerini paylaşan hocam Prof.Dr. Selçuk Mülayim'e teşekkür ederim.

Bu süreçte yanımda olan aileme, iş arkadaşlarıma, Ali'ye ve tezin son okumasını yapan Ayten Çelik'e minnettarım.

Gülizar Yaşar

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı	1
2. 19.YÜZYIL'DA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA TANZİMAT VE MODERNLEŞME.....	3
2.1. TANZİMAT FERMANI VE 19. YÜZYIL'DA OSMANLI DEVLETİ.....	3
2.2. TANZİMAT SÜRECİ VE AZINLIKLAR	10
3. 19. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA KENTSEL GELİŞİM, KENT NİZAMNAMESİ VE MİMARİ.....	20
3.1. KENT REFORMLARI, YANGINLAR, KENT NİZAMNAMESİ	20
3.2. 19.YÜZYIL İSTANBUL'DA RUM CEMAATİ MİMARİSİ VE RUM MİMARLAR KENT REFORMLARI, YANGINLAR, KENT NİZAMNAMESİ	29
4. 19. YÜZYIL'DA RUM CEMAATİ.....	37
4.1. YUNAN AYDINLANMASINA RUM CEMAATİNE ETKİSİ	37
4.2. 19. YÜZYIL'DA RUM CEMAATİ.....	41
4.3. RUM CEMAATİNİN SOSYO- KÜLTÜREL DEĞİŞİMİ	44
5. 19.YÜZYIL'DA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KORUMA ALANINA İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR	54
5.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE KORUMA KAVRAMININ GELİŞİMİ VE YASAL DÜZENLEMELER.....	54
5.2. 19.YÜZYIL'DA RUM CEMAATİ ONARIM VE İNŞA FAALİYETLERİNİN GELİŞİMİ VE YASAL DÜZENLEMELER	60
6. BELGELER İŞİĞİNDE RUM CEMAATİ TAMİRLERİ	64
6.1. RUM CEMAATİ KİLİSELERİNE DAİR TAMİR BELGELERİ	64
6.1.1. Beyoğlu Meryem Ana Kilisesi	64
6.1.2. SARMAŞIK AYA DİMİTRİ KİLİSESİ VE ÇAN KULESİ	68
6.1.3. Aya Yorgi Kilisesi	71
6.1.4. Eğrikapı Panayia Suda Kilise	74
6.1.5. Hasköy Aya Paraskeve Kilisesi	79
6.1.6. Kartal Rum Kilisesi	80
6.1.6. Galata Rum Kilisesi	81

6.2. MEKTEPLER	83
6.2.1. Edirnekapı Rum Mektebi.....	83
6.2.2. Fener Petro Kapısı Rum Mektebi	84
6.2.3. Hasköy Rum Mektebi	86
6.2.4. Heybeliada Rum Mektebi	86
6.2.5. Kumkapı Merdivenli Kilise Mektebi.....	87
6.2.6. Hançerli Kilise Mektebi.....	91
7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	94
KAYNAKÇA.....	97
EKLER.....	104
ÖZGEÇMİŞ	156

1. GİRİŞ

1.1.Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Tanzimat dönemi başlayan Osmanlı modernleşmesiyle birlikte etkinlik alanı artan Rum Cemaati, 19. yüzyılda yapı inşa alanındaki faaliyetlerini de arttırmıştır. Bu süre içerisinde inşa ettikleri şahsi ve cemaat yapıları ile Rumların dönemin Osmanlı mimarlığının biçimlenmesinde önemli payları olduğu görülmektedir. Modernleşme süreciyle uluslaşma fikrinin yayılımı ile beraber yüzyıl boyunca bu ulusal kimliğin yansımaları Rum Cemaati mimarisine de etkilemiştir. Özellikle Avrupa’da eğitim görmüş Rum mimarların tasarladıkları yapılar, klasik Yunan çağına ait özellikler barındırmaktadır.

Tanzimat ve Islahat Fermanının ardından birçok alanda geçmişe oranla yeni haklar kazanan Rum Cemaati, özellikle kilise ve çevre müstemilatlarında ciddi onarım faaliyetleri yürütmüştür. Bunun yanı sıra eğitim yapıları, sağlık yapıları ve konutlarda da tamir ve yeni inşa çalışmalarının varlığı Osmanlı Arşiv belgelerinde görülmektedir.

Tezin konusu olan Rum Cemaati yapılarındaki tamirler, Osmanlı arşiv belgeleriyle belirlenmiştir. Bu konuyla ilgili toparlanmış herhangi bir kaynak olmaması ve dönemin koruma kuramı yaklaşımına dair araştırmaların yetersizliği bu alanın incelenmesinde teşvik edici olmuştur. Araştırma kapsamında 19. yüzyıl Rum cemaatinin, modernleşme ile birlikte yaşadığı sosyo kültürel ve ekonomik değişimin mimari alanda biçimlenişi ve onarım faaliyetlerindeki etkileşimlerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Tez kapsamında 19. Yüzyılın zihniyet dünyası, sosyo kültürel, ekonomik dönüşümleri ve bunların neticesi olarak kent ve yapı biçimlenişine etkisi anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu süreçte söz konusu dönüşümün bir neticesi olarak yapılaşma faaliyetlerinin artması, bu alanı kapsayan yasal ve yönetsel düzenlemelerin ortaya çıkışı ile dönemi etkileyen Tanzimat ve Islahat Fermanlarının etkileri irdelenmiştir.

Dönemin zihniyet ve anlam dünyasının fiziksel alana yansımaları olan yapıları anlamak, tanımlamak amacıyla Osmanlı Arşivlerinde Rum Cemaatinin yapılaşma faaliyetlerine yönelik başvuru ve izin belgeleri taranmıştır. Rum Cemaati tarafından

inşa edilen yapılar tezin kapsamında değerlendirilmiştir. Arşiv belgeleri içerisinde çok sayıda kilise ve müstemilatına ilişkin belgelerin yanı sıra cemaat vakıfları ve ileri gelenleri tarafından inşa ettirilen okul yapıları da bu kapsama dâhil edilmiştir. Arşiv taraması sırasında seçilen kilise ve okul belgeleri farklı konumlarda ve farklı tarih aralıklarında belirlenmiş Rum cemaatinin koruma-onarım, yapılaşma faaliyetlerine yaklaşımları ayrıca dönemin yönetsel yapısı içerisinde bu konuların nasıl değerlendirildiği, korumaya ilişkin kaygıların günümüz yaklaşımlarından farklı olarak ne bağlamda dikkate alındığı belgeler üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır.

Korumaya ve yapılaşmaya ilişkin tavırların geçmişten günümüze aynı kalmadığının bilinciyle 19. Yüzyıl Osmanlı toplumu ve özelde Rum cemaati bağlamında nasıl bir yol izlediği elde edilebilen belgeler bağlamında irdelenmiştir.

2. 19.YÜZYIL'DA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA TANZİMAT VE MODERNLEŞME

2.1. TANZİMAT FERMANI VE 19. YÜZYIL'DA OSMANLI DEVLETİ

“Mülkü elinde tutan her şey kadirdir. Yenilik ve değişme her ne varsa yine mülkü elinde tutan Allah sayesinde olacaktır.”¹

Tanzimat öncesi dönem batılılaşma hareketlerinin başlangıcını oluşturmakla birlikte, Osmanlı tarihinde modernleşme kavramının belirgin bir şekilde ortaya çıktığı dönemdir. İlber Ortaylı'nın aktardığı gibi Osmanlı modernleşmesi Tanzimat devri ile sınırlandırılmaz. Bu modernleşme ani karşılaşılmış bir kavram olmaktan uzaktır. Bununla birlikte belirgin biçimde kendini 18.yüzyılda gösteren bu yenileşme hareketlerinin askeri ve siyasi alanda yoğunluk kazanması oldukça olağandır. Çok uluslu ve çok dinli karmaşık bir yapıya sahip bir imparatorluğun, değişiminin tüm sistemi kapsayan ve eşzamanlı olarak tarihsel ve toplumsal alanda gerçekleşmesi söz konusu değildir.²

Tarihçiler Osmanlı modernleşmesinde bir dönüm noktası olarak kabul gören 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça Antlaşmaları'ndan sonra, Osmanlı'nın siyasi ve sosyolojik yapısının değiştiğine ve bununla birlikte 18.yüzyılda değişen sistemin, belirli reform hareketlerini zorunlu hale getirdiği tezinde birleşmektedir. Antlaşmalar öncesi oluşan ortam ve anlaşmalar sonrası artan ekonomik sorunlar mali sistemin toplanamaz bir hal almasına, bunun sonucunda ortaya çıkan askeri alandaki başarısızlıklar devletin reformlar için harekete geçmesine sebep olmuştur. Çünkü 18. yüzyılda Osmanlı Devleti askeri alandaki başarıların devlet ve toplum için olumlu bir gelişme olduğu kanısındaydı oysa özellikle Avrupa bu durumun bir çözüm olmadığının farkında olarak birtakım değişiklikler yoluna gitmiştir.

Bu dönem Osmanlı Devleti'nin, diğer yüzyıllara göre Batı devletleri karşısında askeri ve siyasi alanda güç kaybettiğinin farkına varması askeri alanda reform girişimlerini

---

¹ Tanzimat Fermanı Orijinal Metin

² İlber Ortaylı; İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Kronik Kitap, İstanbul, 2016, s.32.

ortaya çıkarmıştır.³Sonuç olarak Osmanlı reformu 1839 yılına kadar öncelikli olarak ‘askeri alanda’ yapılan yenilikçi ve modern girişimlerle sonuçlanmıştır. Siyasal ve askeri alandaki bozulma dikkate alınırken, devletin toplumsal yapısı ve ekonomik bozulmalar geri planda kalmıştır. Ancak, alınan ağır yenilgiler ve antlaşmalar sonucu dönemin aydınları batının üstünlüğünün sebeplerini araştırma yoluna gitmiştir. Böylelikle Batı, yapılacak olan yeniliklerin bilgi kaynağı konumuna geçmiştir.⁴ Askeri alanı destekleyecek birtakım yenilikler bu dönemde ortaya çıkmıştır. Teknoloji, bilim ve eğitim alanında askeri alanı destekleyecek kurumlar açılmıştır. Çoğu zaman doğrudan askeri alana bağlı olan bu başlangıç modernleşme girişimi daha sonra, yönetim, hukuk, toplum, sanat gibi alanlara yayılmıştır.⁵

Tanzimat öncesinde gerçekleşen Karlofça (1699), Pasarofça (1718), Küçük Kaynarca (1774), Edirne (1829) anlaşmaları toprak kaybının yanı sıra Osmanlı ekonomisinde kapitülasyon sorununu ortaya çıkarmıştır. Serbest ticaret alanları, sabit fiyat üzerinden mal temini gibi özgürlükler Osmanlı toprak sisteminde değişiklikler ortaya çıkardığı gibi bu ekonomik durum karşısında yeni politikalar geliştirmeyi zorunlu hale getirmiştir. Bu politikalar, ekonomik alanın yanı sıra 18. yüzyılda askeri başarıların artmasını sağlamıştır. Karpat’ın aktardığına göre “Osmanlının kapitalizme açılışı” olarak adlandırılan bu politikalar Patrona Halil İsyanı ile son bulmuştur.⁶

Ekonomik, toplumsal, askeri alandaki bozulma ve değişim ile birlikte Osmanlı Devleti’nde hukuk birliğinin var olmaması, Tanzimat’a kadar Müslüman tebaa için uygulanan İslam hukuku dışında gayrimüslimlerin kendi hukuk sistemlerine sahip olması ve örfi hukukun coğrafya, iklim, adetlere göre farklı bölgelerde ayrı düzenlenmesi hukuku birlikten çok uzak bir tavidir. Bu durum Osmanlı içinde küçük çaplı devletleşme oluşumlarına neden olmuştur.⁷

---

³ İlber Ortaylı; İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,Kronik Kitap, 2015, İstanbul, s.10.

⁴ M.Alaadin Yalçınkaya; “XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi(1703- 1789), “ Türkler, c.12, ed.: Celal Güzel- Kemal Çiçek- Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.479.

⁵ Niyazi Berkes; Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 80.

⁶ Kemal Karpat; Osmnalı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus, Timaş Yayınları, 2014,s35.

⁷ Niyazi Berkes; Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 120.

Toplumsal ve ekonomik bu karmaşalar henüz çözüme ulaşamamışken, 1789'da Fransız Devrimi'yle başka bir boyuta taşınmıştır. Osmanlı toplumunda "ulusculuk" fikrinin yerleşmesi zaman almakla birlikte diplomaside gayrimüslimler önem kazanmıştır. Ulusculuk ideasında asıl sorun ise "Ulus" kavramının Osmanlı'daki "Millet" kavramı ile bağdaşmaması olmuştur. Osmanlı Devleti gibi çok uluslu ve çok dinli bir mekanizmada bu kavramın birtakım sorunlar ortaya çıkarmış olması olağandır. Milliyetçilik akımının etkisi ve azınlıkların batıyla yakın ilişkilerinin bir sonucu da 1821 Mora İsyanı'nın ortaya çıkması olmuştur. Osmanlı Devleti'nin isyanı bastıracak askeri ve ekonomik gücünün olmaması isyanın diğer adalara yayılması kolaylaştırmış ve 1822'de Yunanistan'ın bağımsızlığı ile isyan sonuçlanmıştır. Mora İsyanı sonrası Osmanlı millet sisteminin işlevini kaybettiği çok açık bir şekilde görülmüştür.

Milliyetçi fikir yayılmayı sürdürürken II. Mahmud 1827'de Tıbhane-i Amire, 1829'da Cerrahhaneyi kurmuş ve ilk kez Arapça dışında bir dilde (Fransızca) eğitim verilmeye başlanmıştır. 1836'da Hekimbaşılığını kaldırmış, 1839'da ulemanın elindeki vakıfları Evkaf Nezaretini kurup oraya bağlamıştır. Ayrıca, sarık sarmayı yasaklamış, saray teşkilatını Avrupa tarzında düzenlemiş, Viyana ve Paris'e elçiler göndermiş, posta teşkilatı kurmuş, kamu sağlığı ile ilgilenmiştir.

II. Mahmud Tanzimat döneminin ön hazırlığını yapmıştır. Ancak batılılaşma fikrinin belli bir dış görünüş çerçevesinde kalması, kurumların iyileştirilmek yerine kaldırılması, batı kültürünün bir temele dayandırılmadan uygulanması modernleşme fikrinin yüzeysel kalmasına neden olmuştur.

18. Yüzyıl ile başlayan ve 19. Yüzyılın başlarına kadar süren bu modernleşme hareketleri, genel olarak eski otokratik gücü yeniden elde etme fikri üzerinden yürümüş olup her ne kadar batılılaşma, modernleşme adı altında birçok uygulama gerçekleşmişse de daha çok askeri alanda sınırlı kalmış ve sivil hayattaki bozulmanın farkında varılmamıştır. Cevdet Paşa *"Kıyası, her biri bir devleti yıkmaya yetecek nedenlerin hepsi, o zaman ki durumda meydana gelmişti. Doğal koşullar altında bunların hiç birinin çaresi yoktu. Geçmişin devletleri içinde bazı güçlüklerle uğradığı halde bunları savuşturabilenler bulunduğu, tarihçilerin bilmediği bir şey değildir. Fakat bir devletin aynı zamanda bu kadar tehlikeli, bu kadar çeşitli uçurum kenarına"*

geldikten sonra kurtulduğu tarihte görülmemiştir.”⁸ Tarihi Cevdet’te bu şekilde aktarılmaktadır.

Cevdet Paşa’nın Nizam-ı Cedid üzerine aktardığı bu yazıyı Osmanlı modernleşmesinin geneline yaymak neredeyse mümkündür. Bu sözlerle, Osmanlı Devleti’nin belirli alanlarda ki reformlarının tabana yayılmadığı, kapsamının dar olduğu ve yeni bir rejimin gerekliliği anlaşılmaktadır.

Ahmet Cevdet’in aktardığına göre ise; “Devlet işleri bir saatin çarkları gibi birbirine bağlıdır. Mekanizmanın düzenli olarak işlemesi, hepsinin düzenli olmasına bağlı olduğundan devletin kendisi ve her parçası temelli reformlara muhtaçtır.

Tanzimat öncesi bu dönem Osmanlı Devleti’nin her alandan reforma muhtaç olduğu, ekonomik buhranlar yaşadığı, askeri düzenin bozulduğu, toplumsal problemlerin arttığı ve toprak kaybının gerçekleştiği bir zaman dilimidir. Özellikle 18.yüzyılda daha yoğun olarak görülen bu ıslahat çalışmaları her ne kadar kapsayıcı olmasa dahi 19.yüzyıl modernleşmesinin zeminin oluşturmuştur.

3 Kasım 1839’da Gülhane bahçesinde elçilere, devlet adamlarına, gayrimüslim halkın ruhani liderlerine ve tüm Osmanlı tebaasına Gülhane Hattı Hümayunu okunmuştur. Berkes’e göre ferman; bir anayasa hatta bir kanun kapsamında olmayan, hükümdarların ve halkın hakları arasında değişiklikler yapılacağını vaat eden bir senettir. Buna dayanarak iki yolun mümkün olduğundan söz eden Berkes Tanzimat döneminde hem yazılı bir anayasa yapılmasının mümkün olduğunu hem de bir dizi yeni kanunun hazırlanabileceğini Tanzimat’ın her iki yolu da uyguladığına değinmiştir.⁹

Tanzimat fermanı birçok hukukçu tarafından Berkes’inde iddia ettiği üzere anayasa niteliği taşımamaktadır ve daha çok ‘haklar beyannamesi’ olarak değerlendirilmesi gerektiği savunulmaktadır. Babıali bürokratları özellikle II. Mahmut döneminin önemli devlet adamlarından Reşit Paşa tarafından hazırlanan bu ferman ilk kez hükümdarın mutlak haklarının kısıtlanması açısından Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahiptir. Can, mal güvenliğini sağlamak, adaletli bir yönetim oluşturmak, farklı

---

⁸ Ahmet Cevdet ; Tarihi Cevdet; cilt VIII. Türk Tarih Vakfı Yayınları, 2018, s.337.

⁹ Niyazi Berkes; Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s.151.

dini ve etnik kimliğe sahip tebaanın kanun önünde eşitliğini sağlamak, kanun üstünlüğünü korumak ve hukuk birliği açısından ilk anayasanın oluşumunda temel taşı olduğu kabul edilmektedir.

Farklı etnik gruplar arasında varolan sistemi değişime uğratan bu ilk adım Tanzimat aydınının insan hakları konusunda düşüncelerini yansıtmakta ve Tanzimat düşüncesinin yeniliğe hazır olduğunu göstermektedir. Bu ferman ile II. Mahmut'un klasik despotizmin yerini modern otokratik bir yönetim almıştır.¹⁰

Tanzimat düşüncesinin II. Mahmut döneminde şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer senetlerden farkı ise yazılı bir senet olarak yayınlanması ve hükümet ve hükümdar arasında kamoyuna açıklanmış bir belge olmasıdır. Bu durum yasama ve yürütme arasında ayrımın yapılabiliyor olduğunu göstermektedir. Fakat tüm bunların yanında fermanın kendine haklar ve eşitlik tanınan halkın temsil edilmesinden, bu temsilin halk iradesinin kendini göstermesi demek olduğundan söz edilmemektedir.¹¹

Gülhane Hatt-ı Hümayun'da başlıca reformlar can, mal, namus güvenliği, hukukun üstünlüğü, eşitlik v.b. başlıklardır. Bu başlıklar:

Can Güvenliği: Mahkemeler hüküm vermedikçe kimsenin canına dokunulmayacaktır. Bu madde aslında tanzimat öncesi şerri hukukta yer alan bir hakkın yasallaşmasıdır.

Mal Güvenliği: Müsadere uygulamasına son verilmiş ve can güvenliği gibi mal güvenliği de güvence altına alınmıştır.

Hukukun Üstünlüğü ve Kanun Eşitliği: Hukuk üstünlüğü ile amaçlanan hakkında hüküm verilmeyenleri hapis cezası almasının ortadan kaldırılmasıdır. Eşitlikten kasıt ise bir kişinin makamı ve rütbesinin önemi olmaksızın yargılamasının adil yapılacağına dairdir.¹²

Ancak sözedildiği üzere fermanla, haklar ve eşitlik tanınan halkın temsil edilmesinden kasıt halk iradesinin gösterilmesinden çok halkın haklarının koruyucu olarak

---

¹⁰ İlber Ortaylı; "Tanzimat", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, Cilt6, s.1546.

¹¹ Niyazi Berkes; Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s.215.

¹² Z. Danışman; Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Cilt11,12, Zuhuri Danışman Yayınları, İstanbul, 1966, s.12,36.

bürokratların, ulemanın ve ordu seçkinlerinden oluşacak meclisin hak sahibi olması demektir. Bu durum Osmanlı'da bu döneme kadar ayrı tutulan şeriat ve siyasi tutumun değiştiği bir nevi şeriatın tüzelleştirildiğinin önemli bir kanıtıdır. Ve yine Berkes'e göre bu durum böyle ise Tanzimat fermanının halk adına bir yenilik yoktur. Bu ferman daha çok hükümdarın mutlak yetkisinin halk ya da onun koruyucu karşısında değil, hükümet karşısında kısıtlandığını göstermektedir.¹³

Tüm bunların yanında Tanzimat fermanında yer alan hukukun üstünlüğü ve kanun önünde eşitlik maddeleri, ilmiye sınıfının egemenliğini kaybetmesine yol açmış, sivilleşme ve yeni bir sınıfın yetişmesine zemin hazırlamıştır. Tüm tebaanın eşitliği, hukuki birlik ve azınlık haklarında birtakım değişimler Batı devletleri tarafından denetlenmeye çalışılmıştır.

Ayrıca Klasik Osmanlı dönemindeki askeri yöneticilerin yerini sivil bürokratların alması ve sadrazamın yetkilerinin serasker, maliye nazırı gibi idari yapılanmalara doğru dağılması Tanzimat dönemi idari alandaki en büyük yeniliklerdendir.¹⁴

İdari alanda meydana gelen değişimler hukuk alanında da yeni düzenlemeler yapılmasını gerektirmiştir. Ayrıca batılılaşma fikri bu alanda da etkisini hissettirmiş ve köklü değişimler meydana getirmiştir. 19. Yüzyıl ile Avrupa ve Osmanlı'nın ticari ilişkileri artmış ve buna bağlı olarak bir hukuk birliği sağlanması gerekmiştir. Hukuk alanının değişmesine zemin hazırlayan en önemli etkenlerden biri ticaret olmuştur. Bunun yanında en önemli ikinci etken ise Azınlıklar ile ilgili Batının baskıcı tutumu Osmanlı hukuk sisteminde yeni değişiklikler ve yeni hakların tanımlanmasına neden olmuştur.

Hukuki alanda Tanzimat fermanı ile birlikte padişahlara tanınan mutlak yetkinin sınırlandırılması, gelişmiş verilen cezaların verilmesinden vazgeçilmesi, cezaların dini kurallara ve kanuna uygun olarak mahkeme tarafından verileceği gibi birtakım hükümler padişahın belli yetkilerini sınırlandırmaktadır. Hukuk kurallarının hazırlanışında başkalarına söz hakkı tanınması ve bu konuda bir yöntem getirilmesi açısından bir yeniliktir. Ferman bir anayasa olmamakla birlikte temel haklar fermanı

---

¹³ Niyazi Berkes; Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s.218

¹⁴ Niyazi Berkes; Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019s.251.

niteliğindedir. Bu ferman Osmanlı'nın hukuk devletine doğru gidişinin ilk ve temel adımı olmuştur.¹⁵

Kırım Savaşı'nın hemen ardından gerçekleşen Paris Barış Konferansı'nda, Rusların ortodoks halkı himayesine almak istemesine karşı birtakım maddeler oluşturulmuş ve ferman hazırlanması öngörülmüştür. Bu konferans sonrası 1856'da Islahat Fermanı adı altında bir bildiri yayınlanmıştır. Islahat Fermanı Tanzimat Fermanı kurallarını tekrarlayan ve genişleten bir ferman olmuştur.

1856 fermanı tıpkı Tanzimat Fermanı'nda olduğu gibi anayasal bir nitelik taşımamakla birlikte, 1839 fermanının vaatlerini gerçekleştirmek adına somut reformların yapılmasını sağlamıştır. Ayrıca Fermana azınlık hakları adına daha önceki yüzyıllara göre geniş kapsamlı reformların yer aldığı bilinmektedir. "Osmanlıcılık" kavramının gündeme gelmesi ve gayrimüslim tebaanın hukuksal eşitliği geniş olarak ilk kez Islahat Fermanı'nda yer almıştır. Öyle ki bu ferman birçok tarihçi tarafından Hristiyan tebaa için yayınlanmış bir bildiri olarak kabul görmüştür. Bildiri birçok yönden eleştiriye uğramıştır.¹⁶

1856 fermanı anayasal gelişme açısından halkın temsilini üç yolla sağlamaya çalışmıştır. Bunlardan ilki, vilayet meclislerinde Müslüman ve Hristiyan temsilcilere yer vermek, diğeri Adalet Kurulu'na Hristiyanları almak ve sonuncusu Hristiyanların 'millet' (cemaat) örgütlenmelerini yeniden düzenleyip ruhaniler dışından halktan temsilcileri meclise katmaktır.¹⁷

1856 fermanındaki bu maddeler Müslümanları memnun etmediği gibi, kilise de fermanı memnun değildir. Son maddede yer alan "millet" kavramının vurgulanması kilisenin yetkilerini kısıtlıyor ve çıkarlarına ters düşüyordu. Özellikle Rum kesimi Mora İsyanı'ndan sonra Osmanlı azınlıkları içindeki üstünlüğünü kaybetmekle karşı karşıya kalmıştır.

---

¹⁵ Bülent Tahiroğlu; "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt3, s.588.

¹⁶ Berkes; Niyazi Berkes; Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s.201.

¹⁷ Niyazi Berkes, Niyazi Berkes; Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s.218.

Bu dönemde hukuki reformların en önemli noktasını kanunlaştırma oluşturmuştur. Ancak Osmanlı hukuk sistemindeki dualist tavrın sürdüğü görülmektedir. İslam hukuku ve Batı kanunları bir araya getirilmeye çalışılmış ve çelişkili durumlar oluşmuştur. 1840 - 1851 tarihli Ceza kanunlarında ve 1858 Arazi kanunnamesi örfi kanunlara dayanırken, 1850 ve 1863 ticaret kanunu ayrıca 1880 ceza kanunu Fransa'dan alınmıştır. Bu durum düzenli bir hukuk sisteminin oluşmasını engellemiştir.

Tanzimat ve Islahat Fermanı ile birlikte kanunlaştırma çalışmaları sonrasında hukuk birliğini sağlamaya yönelik reformlarla ve ekonomik dönüşümle birlikte toplumsal roller değişmiş, mahalle kültürü dönüşmüş ve toplum içindeki farklı kültürlerin karşılaşması en azından İstanbul genelinde hızlanmıştır. Gayrimüslim ve Müslüman topluluklarının bu kültürel karşılaşmasının yanı sıra Müslüman halkın kendi kültür ve toplumsal kodları değişmiştir. Özellikle eğitim reformları başta olmak üzere hukuki ve ekonomik birtakım girişimler Müslümanların dünya görüşünde farklılıklar oluşturmuş, aydın bir grubun oluşmasına ön ayak olmuştur.

Tanzimat Fermanı'nın asıl amacının yeni reformlardan çok temelde var olan kanun ve hakların belli bir sistem içine oturtmak ve güçlendirmektir.

2.2. TANZİMAT SÜRECİ VE AZINLIKLAR

Tanzimat süreci ile birtakım haklara sahip olduğu savunulan Rum Milleti aslında Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren gelen ancak kurumsallaşmamış haklara sahipti. Bu hakların resmileşmesine dair yasal sürecin Tanzimat dönemi ile yoğunluk kazandığını söylemek daha doğru olacaktır. Hukuki alanda Tanzimat Fermanı ile birlikte padişahlara tanınan mutlak yetkinin sınırlandırılması, gelişi güzel verilen cezalardan vazgeçilmesi, cezaların dini kurallara ve kanuna uygun olarak mahkeme tarafından verileceği gibi birtakım hükümler padişahın belli yetkilerini sınırlandırmaktadır.

Hukuk kurallarının hazırlanışında başkalarına söz hakkı tanınması bu konuda bir yöntem getirilmesi açısından bir yeniliktir.¹⁸

Tanzimat öncesinde din üzerinden kurulan sosyal toplumu Karpat şu şekilde açıklamaktadır: “Osmanlı Devleti, toplumla olan bağı, her devletin yaptığı gibi bir sosyal sınıflandırma üzerinden kurmuştur. Klasik dönemde şekillenen ve millet sistemi olarak tabir edilen bu sosyal sınıflandırma, ırk ve dil aidiyetini değil, din ve mezhepleri esas alan bir örgütlenme modeline dayanmaktadır. Bu nedenle Osmanlı Devleti’ndeki temel sosyal birim de din çerçevesinde oluşan cemaattir.”¹⁹ Bu tanım Osmanlı Devleti’nde ulus kavramı ortaya çıkana kadar sürmüştür. Osmanlı yönetiminde kendini hissettirmeye başlayan ulusçuluğa karşı azınlık haklarının genişletilmesi ve azınlıklara birtakım yeni haklar verilmesi gerekmiştir. Toplumda yer alan Hristiyan tebaa Avrupa’nın ve Rusya’nın Osmanlı iç işlerine karışmasına zemin hazırlamıştır. 1774’te Ruslarla yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması’ndaki maddelerin bir kısmı Osmanlı topraklarındaki Ortodoksların korunmasına ve himayesine yöneliktir. Bu maddelerden;

Madde 14; “Osmanlı topraklarında bulunan kiliselerden başka Galata tarafında Beyoğlu isimli mahallenin yolunda, umuma açık yol üzerinde Rusya Devleti’nin kilise inşa etmesi serbesttir. Bu kiliseler halka açık olup Rus-Grek olarak adlandırılacaktır. Bu kiliseler Rus elçisinin korumasında olup, her türlü saldırı ve müdahaleden korunacaktır.”

Madde 16; “Eskisi gibi Hristiyan dini serbest olup, icrasında hiçbir şekilde engel olunmayıp, kiliselerin yeniden yapılmasına ve eskilerinin tamirine engel olunmamasına

---

¹⁸ Bülent Tahiroğlu; “Tanzimat’tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt3, s.588.

¹⁹ Kemal H. Karpat, “Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu”, Osmanlı, (Ed. Güler Eren), C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 21.

”Madde 17; “Hristiyan dindarlığına alçak bir saldırı ile baskı yapılmayıp, kiliselerin tamir ve yenilenmesine engel olunmaması. Zikredilen kiliselere karşı görevlerini yapan şahıslara saldırı ve müdahalede bulunulmamasına.”²⁰

Ayrıca Ruslarla yapılan 1779 Aynalı Kavak Antlaşması’nda, Osmanlı tebaasındaki Hristiyanlar için kilise inşa etme ve tamir etme hakkına ilişkin maddeler yer almış ve 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması’yla Rusya, Ortodoks tebaayı himaye etme hakkına sahip olmuştur. Ancak, Tanzimat Fermanı öncesinde dahi Osmanlı, azınlık tebaasına birtakım ayrıcalıklar tanımakla birlikte tam anlamıyla inşa ve onarım faaliyetlerinde serbestlik vermemiştir.

1839’da başlayan Tanzimat hareketi hukuksal reformları ile Osmanlı, batılı devletlerin içişlerine karışmasını engellemeye çalışmış ancak başarılı olmamıştır. Devletin yetkisi ve gücünün korunması amaçlanmış ve bu alanda reformlar gerekli görülmüştür.

Tanzimat öncesi Osmanlı toplumunun ikiye bölünmüş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Hukuk, ekonomi ve eğitim alanında farklı şekillerde ve farklı prensiplerle yönetilen Müslüman ve Gayrimüslim halk bu bölünmenin başrolündedir. Müslümanlar şer’i hükümler ve örfî hukukla yönetilirken gayrimüslimler için yönetim hukuku başka bir işleyiş halindedir. Bununla birlikte yerleşim alanlarının Tanzimat öncesinde daha keskin çizgilerle ayrılmış olması, Osmanlı toplumunda mahalle kültürünü geliştirirken toplumsal parçalanmaya da yol açmıştır.

Osmanlı Klasik döneminde, farklı dini ve etnik kimliklere sahip halk bu ikili sistemin parçası olmuştur. Daha önce de söz edildiği üzere hukuki, idari ve ekonomik alanda da kendini gösteren bu ikili tavrın toplumsal alana yansımama ihtimali bulunmamaktadır. Dini yaşantı içinde biçimlenen ekonomik, hukuki süreç bu ayrımın uzun süre korunmasına imkân tanımıştır. Ancak, Tanzimat süreci ile birlikte din çevresinde şekillenen toplum yapısı büyük bir dönüşüm geçirmiş ve halk Müslüman ve Gayrimüslim olarak dinsel bir ayrımın içinden kurtarılmaya çalışılmıştır.

---

²⁰ Nihat Erim; Devletler arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt I, Ankara, Ankara Hukuk Fakültesi Yayını, 1953, s.156.

Ancak Avrupalı Devletler'in özellikle Yunan İhtilali'nden sonra Osmanlı'daki azınlıklarına dair iç işlere karışması başta Rumlar olmak üzere milletler için yeni koşulların belirlenmesinde etkili olmuştur.

Tanzimat öncesi oluşan ön koşullar ve değişen düzende böyle bir fermanın yayınlanması olağandır. 3 Kasım 1839 yılında yayınlanan bu ferman içerik bakımından Müslüman tebaayı rahatsız etmeyecek ve Gayrimüslimlerin hukuksal haklarının resmileşmesi dışında ortaya bir şey koymayacaktı. Temelde tüm halkın can mal güvenliğinin sağlanacağına dair bir gelişme olan Tanzimat Fermanı'nın ve devamındaki süreçte azınlıklar ile ilgili en belirgin değişimin millet kavramında ortaya çıktığından söz edilebilir. Bu sürece kadar Rum Milleti kavramı var olmakla birlikte bu kavram daha geniş bir alanı veya grubu içine almaktaydı. Ancak ulusçuluğun yayılımı ve ardından Osmanlı'da bunun karşılığı olarak ortaya çıkan hareketlenme sonucunda Rum olmak Ortodoks kimliğinin yanına bir etnik kökeni de katmıştır. Bu süreçten sonra gerçekleşen olaylar göz önüne alındığında Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin tüm Ortodoksların koruyucu veya lideri olma özelliği elinden alınmış ve Patrik sadece Ortodoks Rumların lideri olarak konumlandırılmıştır.

Fransız Devrimi'nin etkisiyle ulusal bilincin gelişimi ile yeni tanımlamaların ortaya çıkması, 19. yüzyıldan itibaren her bir cemaatin dine dayalı millet pozisyonundan sıyrılarak kendilerine özgü ve etnik kökeni de ön plana çıkaran daha küçük cemaatler halinde örgütlenmelerine yol açmıştır. Bununla birlikte aynı yüzyılda, Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme hamlelerinin de etkisiyle Osmanlı milletlerini oluşturan cemaatlerin, kendilerini ifade etme aracı olarak farklı ihtiyaçlara cevap veren bir örgütlenme biçimi benimsedikleri görülmektedir. Cemiyetleşme olarak karşımıza çıkan bu örgütlenme biçimi cemaatten farklıdır. Ortak inanç ve değerler etrafında birleşen insanların oluşturduğu cemaat daha çok gelenekseli temsil eden bir toplumsal kurum iken cemiyet, modernleşmenin ürünü olan daha üst bir birlikteliktir. Daha açık bir ifadeyle toplumsal yapıda modernleşme, gelenekseli temsil eden cemaatten, moderni temsil eden cemiyete doğru bir sosyal dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Bir bakıma cemiyet, bireyin önem kazanmaya başladığı, başka bir deyişle tebaanın vatandaşa doğru evrildiği bir sosyal mekanizmayı simgelemektedir. Cemiyetler, cemaat üyelerine hizmet vererek cemaatin ekonomik, kültürel ve sosyal her türlü

faaliyetlerini gerçekleştirmede aracı bir rol üstlendiği kadar, bir sosyal kurum olarak cemaatin, modern topluma dönüşmesinin yegâne anahtarıdır.

Tanzimat süreci ile kurumsallaşan birtakım tanımlamalar ve oluşumlar (tıpkı cemiyetleşmenin artması gibi) Rumların ticaret ve kültürel alanda etkisinin artması, ve ardından gelen Islahat Fermanı ile bu etkinin gelişmesi ile sonuçlanmıştır.

Islahat Fermanı'nın gündem olmasında en etkili olay Kırım Savaşı olmuştur. Faalde Osmanlı- Rusya savaşı olarak görülen ancak sonuç itibari ile Avrupalı Devletler'in olayların içinde yer almasıyla Paris'te düzenlenen toplantıda taraflar arasında Paris Barış Konferansı imzalanmıştır. Bu süreçle birlikte Osmanlı azınlıklarının yetki alanının genişlediğini ve hamiliğinin Osmanlı'nın elinden alındığı söylenebilir. Antlaşmanın maddeleri arasında Osmanlı'nın Avrupa Devletleri'nden biri sayılması dışında devlet lehine olumlu başka herhangi bir madde yer almamaktadır. Islahat Fermanı'nın ortaya çıkışı antlaşmanın 9. Maddesinde yer alan içerik itibari ile gerçekleşmiştir.

Paris Antlaşması'nın 9. Maddesinde Islahat Fermanı'ndan şu şekilde söz edilmektedir: *“Padişah Hazretleri, tebaalarının refahı için sarf etmekte oldukları devamlı himmetleri yolunda din ve ırk farkı gözetilmeyerek, cümlesinin durumunu ıslah edici olmakla beraber İmparatorluğu'n Hristiyan halkı hakkında inayetkar niyetlerini teyit eden bir yüksek ferman ihsan buyurmuş olduklarından ve bu hususta olan asil düşüncelerine bir delil göstermek istediklerinden müstakil iradelerinden sadır olmuş işbu yüksek fermanın Paris Antlaşması Devletlerine tebliği tensip buyurmuşlardır.”*

“Paris Antlaşması Devletleri, bu tebliğin yüksek değerini ispat ve teyit ederler. Şurası kesin olarak kararlaştırılmıştır ki bu tebliğ Padişah Hazretleri'nin ne kendi tebaasıyla olan hükümdarlık işlerine ve ne de Devletlerin iç işlerine ayrı veya birlikte olarak müdahale etmek hiçbir halde Paris Muahedesi Devletlerine bir hak ve salahiyet vermeyecektir.”

Bu madde ile Islahat Fermanı Padişahın mutlak iradesi olarak gösterilmiş ve yabancı devletlere Osmanlı içişleri ile ilgili bir hak verilmediği kanıtlanmıştır. Ancak Avrupa

devletleri direkt bir müdahalede bulunamasa bile dolaylı yoldan Osmanlı iç işlerine müdahil olmuşlardır.²¹

Tanzimat ile birlikte ortaya çıkan can ve mal güvenliğinin devletçe koruma altına alınması din, dil, ırk ayrımı yapılmadan yasalar önünde eşitlik sağlanması, kanun yoluyla yargılama gibi hukuksal birtakım reformlara rağmen Ferman mülkiyet hukuku, ticaret hukuku gibi konularda çözüm yoluna gitmemiştir.²² Islahat Fermanı Tanzimat Fermanı'ndan biçim olarak pek farklı olmamakla birlikte azınlık haklarına dair yer alan hükümler ve bu hükümlerin Avrupalı devletler tarafından denetleniyor olması sebebiyle Islahat reformları kanunlaştırılma yolunu açmıştır.

Islahat Fermanı Osmanlı ülkesinde Tanzimat Fermanı'na göre daha büyük değişiklikler ortaya koyması sebebiyle tebaa üzerinde tepkisel olarak etkisi daha büyük olmuştur. Reşit Paşa'nın söz ettiği üzere Islahat Fermanı Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasında gerilimi arttıracaktır. Ancak Ferman Avrupa devletlerinin baskıcı tavrı ve hakları yetersiz görmesi üzerine daha geniş imtiyazlar ile ilan edilmiştir. Özellikle Britanya elçisi Stratford Canning verilen imtiyazları yeterli bulmayıp, din özgürlüğünün sağlanması gerektiğine inanıyordu. Protestan misyonerlerin tam bir özgürlük altında olmasını istiyordu. Diğer taraftan Fransız elçisi Osmanlı'nın Avrupalılaşması için Fransız Medeni Kanunu'nun benimsemesinden yanaydı.²³ Tüm bu durum Osmanlı içişlerinin uluslararası bir sorun haline almasına neden olmuştur. Bununla birlikte toplumsal dinamikler değişmiş ve durum memnuniyetsizlikle sonuçlanmıştır. 1839 Fermanı bir anayasal özellik taşımazken, 1856 fermanı oluşan bu ortamda Hristiyan milletlerin anayasal gelişiminin önemli bir parçası olmuştur. 1864'te Tabi-yet-i Osmaniye Kanunu ile yasal duruma kavuşturulmuş ve kanun önünde Osmanlı halkı eşitlenmiştir. Bu durum çok geçmeden Müslümanlar arasında militer ilk tepkinin doğmasına neden olmuştur.

Fermanda azınlıklar ile ilgili alınan kararlar ve yayınlanan hükümler oldukça fazladır. Hükümler, Osmanlı idari alanının kişilerin tekelden çıkması, eşitlik ilkesinin

---

²¹ Enver Ziya Karal; "Osmanlı Tarihi" VII. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003., s. 55.

²² Bülent Tanör; Anaysal Gelişmelere Toplu Bakış, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 1, s 15- 16.

²³ Niyazi Berkes; Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s.231.

uygulama alanı bulması ve sadece gayrimüslim ve Müslüman halk arasında olan eşitlik sorununun çözülmesinin yanı sıra Müslümanların kendi arasındaki hiyerarşik düzenin de getirdiği bozulmaların düzenlenmeye çalışıldığının bir kanıtıdır. Bununla birlikte kuruluşundan itibaren şerri hükümler ile idare ettirilen İmparatorluk Tanzimat ve özellikle Islahat Fermanı'nın ardından bütünleyici bir idari sistem ve hukuk birliği oluşturabilmek adına şerri hükümler dışında laik bir sistem kurmaya çalışmıştır.

Bunun kanıtı olarak Ferman'da yer alan iki maddeye aşağıda yer verilmiştir.

Islahat Fermanı'nda yer alan hüküm; *zaptiye teşkilatı, payitahtta, vilayet ve köylerde kendi işi ve gücü ile uğraşan tebaanın can ve mal güvenliğini sağlamaya muktedir bir hale getirilecektir. İnsanlık haklarıyla adalet haklarını tevafuk ettirmek için ceza evlerinin ve bu everde(?) bulunacaklara tatbik edilecek usullerin en kısa zamanda ıslahına başlanacaktır. Ceza evlerinde bile, disiplin nizamlarına uygun hallerin dışında hiçbir cismani ceza tatbik edilmeyecektir. İşkence ve buna benzer haller kaldırılacaktır. Bu gibi hareketlere kalkışan memurlarla, onların emirlerini yerine getirenler Ceza kanunnamesi gereğince takip edilerek cezalandırılacaktır.* ²⁴

Bir diğer hüküm ise şu şekildedir; *İfsat, irtikap ve itisafın(?) yasak edilmesine dair olan kanun hükümleri herhangi bir sınıf ve memuriyette olursa olsun bütün tebaa hakkında meşru usullere göre yürütülecektir.* ²⁵

Islahat Fermanı'nda yer alan hükümlerden biri; *“Osmanlı tebaası, cümlesi herhangi milletten olursa olsun, Devletin hizmet ve memurlarına kabul olunacaktır. Bunlar kabiliyetlerine ve ehliyetlerine göre umum hakkında yürütülecek nizamlara uygun olarak memurluklarda kullanılacaktır.”*²⁶ Bu hükümle ile beraber muhtemelen azınlık tebaa devlet işlerinde daha aktif olmaya başlamıştır. Ayrıca bu hüküm Osmanlı tebaasının eşitlik ilkesine göre yönetilmeye çalışıldığının kanıtı niteliğindedir. Azınlıkların devlet kadrolarında yer alması ve söz hakkına sahip olması toplumsal tabakanın kökten bir değişime doğru evrildiğini göstermektedir.

---

²⁴ Enver Ziya Karal; “Osmanlı Tarihi” VII. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003., s. 150.

²⁵ Enver Ziya Karal; “Osmanlı Tarihi” VII. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003., s. 151.

²⁶ Enver Ziya Karal; a.g.e., s. 80.

Islahat Fermanı'ndaki bir diğer hükme göre ise; “ ırk, mezhep ve dil farkı sebebiyle Osmanlı tebaasından bir sınıfı diğer sınıfa nazaran küçülten bütün tabirler ve tefrikler devlet muharebelerinde tam ve kesin olarak kaldırılacaktır. Halk arasında veyahut memurlar tarafından dahi, rencide edici ve yaralayıcı veya namusa dokunucu her türlü tarif ve tavsiflerin kullanılması kanunlarla yasak edilecektir.”²⁷ Bu hükümle daha önceleri tebaayı bölen birtakım unsurlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca yüzyıllar boyunca azınlıkların konut tipinin Müslüman tebaadan ayrı şekilde inşa edilmesini isteyen ayrımcı hükümler karşısında Islahat Fermanı'nın bu hükümleri ile toplumsal olarak milletler arası ve dinler arası ayrımlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Islahat Fermanı ile birlikte Müslümanlar için şer'i hükümlerin ve dini liderlerin yetkisini kaybetmesi gibi durumlar söz konusu olmuştur. Aynı şekilde Hristiyan halkın dini liderleri ve cemaatleri için de süreç aynı şekilde ilerlemiştir. Islahat Fermanı'nın Hristiyan ruhani liderlerinin yetkilerini sınırlandırması, cemaatlerin uluslaşmasını sağlamış ayrıca kilise meclislerine ruhban olmayan kişilerin girmesi Osmanlı azınlıklarının uluslaşma ve laikleşme sürecini de aynı anda başlatmıştır. Azınlık milletlerindeki bu dönüşüm Müslüman tebaada aynı etkiyi göstermemiştir. Müslüman tebaanın Osmanlı İmparatorluğu'nu, İslam devleti olarak görmesi bunun sebeplerindedir.²⁸ Bu durum azınlıkların uluslaşma fikrini daha çabuk benimsemesini Türklerin ise milliyetçi tavrı daha sonraki yıllarda kabul etmesine sebep olmuştur.

Islahat Fermanı hükümleri İslam Hukuku'na ters düşmekle birlikte, Müslüman ve gayrimüslimlerin eşit tutulması hukuk devleti olmak adına bir zorunluluktur. Yeni kanunların hazırlanması ile Batı ve İslam hukukçuları arasında ayrılıklar ortaya çıkmıştır. Batı hukukunun ülkeye girmesi ile birlikte İslam Hukuku yeni düzenlemelere mecbur tutuldu bu durum Osmanlı ülkesindeki Tanzimat ile birlikte sağlanmayan çalışılan hukuk birliğinin sağlanamadığının kanıtı olmuş ve var olan sistemi parçalamıştır.²⁹ Islahat Fermanı'ndan sonra hükümlerin yerine getirilmesi

---

²⁷ Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi” VII. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003., s. 81.

²⁸ Niyazi Berkes; Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s.228- 229.

²⁹ Bülent Tahiroğlu; “Tanzimat’tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 3, s.590.

adına kanunlaştırma fikri hız kazanmıştır. Özellikle azınlık haklarına karşı hukuki anlamda birçok reform gerçekleştirilmiştir.

Tanzimat ve özellikle Islahat Fermanı'ndan sonra en önemli hukuki reformlar Osmanlı gayrimüslim tebaası adına gerçekleştirilmiştir. Batılı devletlerin gayrimüslimleri bahane ederek Osmanlı içişlerine karışması engellenmeye çalışılmış ve bu sebeple eşitlik kavramı üzerinden birçok yenilik ortaya çıkmıştır. Gayrimüslimler için mahkemeler kurulmuş, kamuda hizmet hakkı tanınmış, eğitim özgürlüğü sağlanmış, memurluk ve askerlik gibi alanlarda haklar tanınmış bununla birlikte ekonomik özgürlükleri genişletilmiştir.

1839'da Tanzimat Fermanı ve ardından Islahat Fermanı başlayan anayasal süreç 1876'da birinci meşrutiyetle devam etmiştir.³⁰ I. Meşrutiyet ve Kanuni Esasi'nin ilanı ile Osmanlı anayasal gelişiminde önemli ilerlemeler olmuştur. Anayasal sürecin gelişiminde önemli rol oynasa da Anayasa, padişah yetkilerini pek sınırlandırmayan ve meclisinin yasama rolünün kısıtlı olduğu söylenebilir. Meclis ve kanunlaştırma çabaları Abdülhamit'in 1878'de meclisi kapatmasına kadar çalışmalarını sürdürmüştür.

1876'da neredeyse 50 yıllık batılılaşma çabaları durmuş, din- devlet ayrımı yönündeki gidiş yeni bir din devlet bileşimi ile sonuçlanmıştır. Meşrutiyet ile birlikte rejime karşı başkaldırıları gerçek anlamda başlamıştır. Tanzimat dönemi açılan sivil ve askeri okullarda çok sayıda genç yetişiyordu. Abdülhamit rejimine karşı ayaklanan bu gençler üç kaynaktan besleniyordu. İlk grup yükseköğretim okullarındaki gençler arasındaki gizli cemiyetleşme, ikincisi ordu üyelerin oluşturduğu gizli komiteleri ve sonuncusu Paris, Cenevre, Kahire gibi merkezlerde bir araya gelen aydın guruplardı. Bu grupların tamamına Jön Türkler adı verilmiştir. Jön Türkler üç ilke etrafında bir araya gelmektedir: devrimcilik, ulusalcılık ve liberallik.³¹

1878'de anayasal rejimi rafa kaldıran Sultan Abdülhamid, 1908 anayasasının tekrar yürürlüğe girişine kadar 30 yıl boyunca süreci durdurmuştur. Tahta geldiğinde var

---

³⁰ Bülent Tanör; Anayasal Gelişmelere Toplu Bakış, Tanzimattan cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, cilt 1, s.10.

³¹ Niyazi Berkes; Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s.309.

olan ekonomik ve toplumsal sıkıntılar sonrasında da hızla devam etmiştir. Tüm bu politikalar sonucu 1889’da İttihat ve Terakki Komitesi olarak bilinen siyasi örgüt kurulmuştur. Anayasayı yeniden yürürlüğe koyma hareketinin önderi bu örgüt olmuştur.

Avrupa devletlerin durdurulamaz gelişimi karşısında Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu bunalım içinde üç eğilim gelişmiştir. İlki özerk bölge ya da vilayetler kurulu feodal bir Osmanlı Devleti, diğeri din, dil, ırk gözetmeksizin Osmanlı tebaasının eşitliği ve bunun yasal bir düzene bağlanması ve sonuncusu Namık Kemal öncülüğünü yaptığı ‘’ Vatan sevgisi, iman gereğidir.’’ sloganı etrafında Müslüman gayrimüslim uzlaşması Müslüman birliği fikridir. Tüm bunlarla birlikte devlet Balkanlarda Rus savaşı ile uğraşmaktaydı. Bu durum Tanzimat’tan daha ağır bir bunalım oluşturmuştur.³²

Osmanlı Rus Savaşı toplumsal gerilimin tırmanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Rusların Balkanlar üzerinde izlediği politika Balkan milletlerinin Osmanlıya karşı ayaklanmalarını hızlandırmıştır. 1877-78 Rus savaşı sonucunda Ayastefonos Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmayla birlikte Osmanlı Balkanlardaki hâkimiyetini büyük ölçüde kaybetmiş, Karadağ, Sırbistan bağımsızlığını ilan etmiştir. Ayastefonos’un ardından Berlin’de toplanan kongreden Ayastefanos kadar ağır olmayan şartlar kabul edilmiş ve Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Ancak Osmanlı Kafkas ve Balkanlardaki topraklarının büyük kısmını kaybetmiştir.

19.Yüzyılın son çeyreğinde artan toprak kaybı, mali iflas, savaşlar Osmanlı tebaası içinde etnik gerginlikleri arttırmış, ulusçu hareketler hız kazanmıştır. Girit Ayaklanması ve Yunan Savaşı, Balkanlar’daki etki alanının giderek daralması ve Makedonya İsyanı, Bulgaristan’ın doğu vilayetini işgali gibi gelişmeler toplumsal yapıda bozulmalara neden olmakla birlikte rejime karşı olan grupların ayaklanmasına da neden olmuştur.

1908 yılına doğru devletin büyük bir ekonomik sıkıntıya girmesi, hayat pahalılığı orta sınıflar üzerinde etkisi göstermiştir. O yıllarda Kastamonu, Erzurum, Bitlis, Sivas,

---

³² Niyazi Berkes; Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s.310.

Sinop, Ankara, Van, Kayseri ve Makedonya’da ayaklanmalar ortaya çıkmıştır. Bu ayaklanmalar toplumsal tabanın genişliğini göstermektedir. Tüm bunlar ve diğer gelişmeler sonucunda 1908’de Jön Türkler Makedonya’da Meşrutiyeti yeniden ilan etmişlerdir. II. Abdülhamit, 24 Temmuz’da Meşrutiyeti ilan ettiğini açıklayan fermanı yayımladı.³³

3. 19. YÜZYIL İSTANBUL’UNDA KENTSEL GELİŞİM, KENT NİZAMNAMESİ VE MİMARİ

3.1. KENT REFORMLARI, YANGINLAR, KENT NİZAMNAMESİ

19.yüzyılda Avrupa ile ilişkilerin artması, birçok alanda farklı kavramın Osmanlı coğrafyasına girmesini sağlamıştır. Ekonomik, idari, kültürel bu gelişim İstanbul kent reformlarını da beraberinde getirmiştir. Tanzimat reformunda ki yeni düzenlemeler kent alanı ile ilgili yeni fikirleri ve daha global düşüncelerin kabul edilmesini sağlamıştır. Zeynep Çelik’e göre İstanbul’u batı tarzı bir başkent yapmak adına yapılan çalışmalar, geleneksel kurumlarda ki reformlar ile aynı koşutta ilerlemiştir.³⁴

Batı tarzı başkent fikri Tanzimat süreciyle dikkat çekse de aslında 17. yüzyıl içerisinde ve yoğun olarak 18. Yüzyıl’da bunun başlangıcını görmek mümkündür. Ancak Tanzimat süreci ve devamında ekonomik, askeri, toplumsal, kültürel değişimin getirdiği, nüfus yoğunluğu, farklı yapı tipleri, sivil mimari, mimarinin değişen ve gelişen bir eksen içinde yer almasına neden olmuştur.

19. yüzyıl ile birlikte yüzyıllardır devam eden anıtsal mimari özellikle dini mimari ve saray mimarisini merkeze alan anlayış değişmiş yenedünyanın getirdiği idari yapılar, eğitim yapıları, sanayi ve ticaret yapıları gibi farklı fonksiyona sahip yapılar ortaya çıkmıştır. 18. yüzyıla kadar geleneksel kent yapısını koruyan Osmanlı Devleti’nin, yüzyılın ortalarına doğru Avrupa ile ilişkilerinin artması, ülkeye gelen yabancı

---

³³ Özgür Türesay, Tüsiad Tarih, 1839- 1939 Osmanlı imparatorluğunda Mutlakiyet ve Modernleşme 1876-1908, 2006, s.166-193.

³⁴ Zeynep Çelik; 19.yüzyılda Osmanlı Baskenti Degisen Istanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s.31

seyyahlar ve farklı coğrafyalara seyahat eden elçilerin aktarımları ile batılılaşma süreci hızlanmıştır. Lale devrinden itibaren batı etkisi anıtsal yapılarda az olmakla birlikte süsleme öğelerinde kendine yer bulmuştur.³⁵

19. yüzyıl Osmanlı kentine yeni bir görünüm kazandıran büyük ölçekli dönüşümler söz konusudur. Ancak Avrupa ekonomisinin büyümesi kentleşmeyi hızlandırmış ve kolaylaştırmıştır. Aynı yıllarda Osmanlının mali iflası, ekonomik ve toplumsal sorunlar inşaat faaliyetlerinin kısıtlı olmasına neden olmaktaydı.³⁶ Zeynep Çelik Osmanlı elitinin İstanbul’u Avrupa düzeyine çıkarmak adına uyguladığını parçalı nizamın İstanbul’un Türk- İslam kenti bütünlüğünü bozulduğunu hatta Avrupalıların oturduğu mahallelerin dahi bir örnek görünüş kazanamadığını aktarmaktadır. Bu durum İstanbul’un dönüşümünün parçalı olması sebebiyle eklektik bir bütünün ortaya çıkmasına neden olduğu söylemektedir.³⁷

Tanzimat süreciyle birlikte Yerasimos’un aktardığına göre 17 Mayıs 1839’da kentlerle ilgili çıkarılan ilk belgede, geniş caddelerin, dar sokakların ve çıkmazların kaldırılması maddeleri ile mevcut kent görünümü reddedilmiştir.³⁸ Ancak resmi belgede yer alan kent reformlarını gerçekleştirmek kolay olmamış ve çok uzun süreçlere yayılmıştır. 1848 Ebniye Nizamnamesi ve 1856 İstimlak Nizamnamesi ile batı şehirciliği temel alınarak parselleme başlamıştır. Yerasimos kent reformlarının Tanzimat sürecinde başarılı olduğunu savunmakta ve durumu şöyle açıklamaktadır: “ *eğer bugün Ortadoğu, kuzey Afrika, Balkanlar’ın birçok kent merkezinin aksine, İstanbul ve Anadolu kentlerinin çoğu dolambaçlı dar sokakları ve çıkmazları ile eski kent dokusunun koruyamamış veya az korumuşlarsa, bu durum Batılaşmanın başından itibaren kent reformları ilgili amaçların sürekli ve başarılı olmasıyla ilgilidir.*”³⁹

Yüzyılın başında daha ağır olarak seyreden bu gelişim yüzyılın sonlarına doğru hız kazanmıştır. Sanayi gelişimini tamamlayamayan kent görünüş itibari ile bir sanayi

---

³⁵ Alidost Ertuğrul; “19. Yüzyılda Osmanlı’da Ortaya Çıkan Farklı Yapı Tipleri”, Talid, s.293-94

³⁶ İlhan Tekeli, “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”. Dumont & Georgeon ss. 23-24

³⁷ Zeynep Çelik; 19.yüzyılda Osmanlı Baskenti Degisen Istanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s 62

³⁸ Stefan, Yerasimos; “Tanzimat Kent Reformları Üzerine”, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1996, s. 15

³⁹ Stefan, Yerasimos; “Tanzimat Kent Reformları Üzerine”, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1996, s. 33.

kenti çizgisinde yer almıştır. Modernleşme ortaya çıktığı ulusun sınırlarını aşmış ve etrafındaki ülkeleri de dönüştürmeyi başarmıştır. Bu süreç toplumunun tamamında kuşatıcı olmamakla birlikte yavaş bir kapital birikim, dış sermaye ile modernleşme kavramını oldukça yavaşlatmıştır. Osmanlı modernleşmesini bu sebeple ‘utangaç modernleşme’ olarak adlandırmaktadır. Osmanlı modernleşmesinin merkeziyetçi yapısı nedeniyle en yoğun görüntüyü İstanbul’da yaşamıştır.⁴⁰

Osmanlı modernleşmesi ve İstanbul’un dönüşümünde belli kırılma noktaları yer almaktadır. Bunlardan ilki yeniçeriliğini kaldırılması ve vakıf gelirlerinin merkezde toplanması olmuştur. 1838 İngiliz ticaret antlaşması ve 1839 Tanzimat Fermanı ile halkın can, mal güvenliğinin sağlanması Osmanlı kapital düzenini değiştirmiştir. 1876 I. Meşrutiyet ve 1881 Düyun-u Umumiye’nin kurulması mali kriz sonucunda yabancı sermayenin kente girişi ve 1908 II. Meşrutiyetin ilanı kırılma noktalarının en önemlilerindendir.⁴¹

19. yüzyılda gerçekleşen tüm siyasi, ticari, kültürel faaliyetler öncelikle yönetsel yapıda daha sonra sosyal yaşamın içinde değişikliklere neden olmuş ve farklı yapı tipleri ortaya çıkarak mimariyi bu düzenin bir parçası haline getirmiştir. Farklı yapı tiplerinin yanı sıra geleneksel yapı fonksiyonları değişmiştir. Osmanlı modernleşme sürecinde idari ve hukuk alanında yaşanan ikilik mimaride de kendini göstermiştir.

Bu yeni yapılaşmanın merkezi İstanbul olmakla birlikte özellikle liman kentleri ticaret merkezleri konumuna yükselmiş ve İzmir, Beyrut, Selanik gibi kentlerde İstanbul’u takip etmiştir. Askeri alandaki değişim III. Selim’in reformları ile önemli bir aşamaya geçerken mimari alanda İstanbul kent ölçeğinde çok büyük kışla yapısının inşasına yol açmıştır. Selimiye Kışlası, Humbaracılar Kışlası öncü örneklerden olmuştur. Takip eden süreçte askeri fonksiyona sahip yapılar şehrin farklı bölgelerinde Rami Kışlası, Gümüşsuyu Kışlası Yıldız Sarayı Kışlaları gibi kendilerine yer bulmuşlardır. Ayrıca askeri alanda eğitim vermek için açılan kurumlar içinde de yeni yapı birimleri geliştirilmiştir. Mühendishane-i Berri Hümayün ve Mühendishane-i Bahri Hümayün

---

⁴⁰ İlhan Tekeli; “19. Yüzyılda İstanbul’un Yaşadığı Dönüşümün Siyasal ve Toplumsal Bağlamı”, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Ketleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s.30.

⁴¹ İlhan Tekeli; “19. Yüzyılda İstanbul’un Yaşadığı Dönüşümün Siyasal ve Toplumsal Bağlamı”, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Ketleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s.37.

gibi. Kamu yapılarında da durum farklı değildir. 19. yüzyıla kadar kamu alanına özel tahsis edilmiş yapılar bulunmaz iken Teşkilat-ı Vilayet nizamnamesi ile kamusal hizmetlerin verilmesi amacıyla hükümet binaları, postahane, adliye ile güvenlik hizmetleri için karakol yapıları inşa edilmeye başlanmıştır.⁴² Tüm bu gelişmeler ve daha fazlası İstanbul'un kentsel görünümünde etkili olmuştur. Yeni yapı tiplerinin yanı sıra sivil mimari alanında da değişimler meydana gelmiştir. Stefanos Yerasimos'un aktardığına göre 1839 İlmühaberi olarak yayımlanan metinde tebaa kâgir ev yapma konusunda teşvik edilmiş, ahşap evler yasaklanmış ayrıca sokak genişlikleri ve yapı yüksekliklerine dair detaylardan söz edilmiştir.⁴³

19. yüzyılda nüfus artışı ve fiziki büyüme yeni bir yaklaşımı zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda Tanzimat'ın Batılılaşma reformları kent yönetimini kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Geleneksel kent yönetimi din ve dinin siyasetine dayanan bir biçimde tüzel kişiler üzerinden değil daha çok cemaatler üzerinden ilerlemiştir. Şehrin yönetimi kadılar vasıtasıyla yapılmakta İstanbul Bilad-ı Selase adı verilen dört kadılık ile yani İstanbul (suriçi), Galata, Üsküdar, Eyüp olarak 19. Yüzyılın ortalarına kadar yönetilmiştir. Müslüman mahallelerde kadılar, imamlar üzerinden ilerleyen bu denetim sistemi gayrimüslim mahallelerinde ise kadılar ile birlikte cemaatin dini liderleri tarafından idare edilmiştir.

Kırım savaşı sonrası Paris kongresiyle Avrupalı devletler statüsünde yer alan Osmanlı bu etkileşimin bir sonucu olarak geleneksel bir kent anlayışından modern bir kent algısına doğru ilerlemiştir. Kentin artan altyapı sorunlarına karşı ilk kez 1855'te Şehremaneti adı altında belediye örgütleri kurulmuştur. İntizam-ı Belde komisyonu oluşturulmuş ve 1858'te Beyoğlu Altıncı Daire-i Belediyesi açılmıştır. Belediye 1858-70 yılları arasında Galata'daki bütün yeni planlama projelerini idare etmiştir. Altıncı Daire'nin projeleri arasında ticaret bakımından önemli bir yere sahip Karaköy meydanı, Taksim Parkı, Şişhane Meydanı, genişletilen Galata Caddesi yer almaktadır.

---

⁴² Alidost Ertuğrul; "19. Yüzyılda Osmanlı'da Ortaya Çıkan Farklı Yapı Tipleri", Talid,, s. 296-97

⁴³ Stefan, Yerasimos; "Tanzimat Kent Reformları Üzerine", Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1996, s29.

Beyoğlu ve civarının hızlı gelişimi İstanbul'da iki merkezli bir sistem ortaya çıkarmıştır.⁴⁴

Altıncı daire ile birlikte Avrupalı nüfusu barındıran ve pilot bölge seçilen Tophane, Galata ve Pera reformların uygulama alanı bulduğu ilk bölgelerden olmuştur. Takvim-i Vakayi'de 1857'de yayınlanan raporda seçilen bölgelerin izahı şu şekilde aktarılmıştır:⁴⁵ *“Her şeye yukarıda sözü edilen diğer bölgelerde (Galata'nın dışında on üç bölgede) başlamak mugalata olacağından, ayrıca Altıncı Daire'de birçok değerli emlak ve bina bulunduğu ve ayrıca bu bölgede ikamet edenler bu gibi düzenlemeleri başka memleketlerde görmüş olup kıymetini bildiklerinden, ıslahat programı önce Altıncı Daire'de uygulanacaktır.”*⁴⁶

İntizam komisyonu, yabancı nüfusun yaşadığı bölgede yönetimde yabancılara yer vererek belediyeciliğin gelişebileceğine dair fikirlere sahipti.⁴⁷ Bu durum Galata bölgesinin diğer bölgelerden ayrışmasına farklı bir yaşam tarzına sahip olmasına ve bunlarla birlikte kentteki modern görüntü adına yapılan imar çalışmalarıyla kentsel büyümenin ve çarpıklaşmanın ilk alanı da olmuştur. Galata bölgesinin seçilmesinde yabancı nüfusun varlığının yanında maddi imkânların ve refahın rastlandığı bölge belediyeçilik hizmetlerine diğer semtlere göre daha yakın ve ilgili olmuştur.⁴⁸

Dönemin devlet adamlarının Avrupa şehirlerini deneyimleme fırsatı bulması ve bu deneyimleri aktarmaları İstanbul'un kent dokusunda dönüşüme hız katmıştır. Önemli devlet adamlarından Mustafa Reşid Paşa Avrupa şehirlerinden bildirdiği raporlarda İstanbul yangınlarının Avrupa gazetelerinde yer aldığını ve taş ve tuğla malzemenin kullanımının yaygınlaşması gerektiğini vurguladığını ve inşa ve imar işleri için gençlerin Avrupa'ya gönderilmesi gerektiğini belirtmektedir. Tanzimat devlet adamları şehirleşme fikrinde ortak bir noktada buluşmaktaydı. Bu nokta modern şehir hizmetlerinin (su, konut, sağlık vb) yerine getirilmesi idi. Ancak, belediye örgütü tam olarak istenilen ölçüde çalışmalar yürütememiş mahallelere dahi ulaşamamıştır.

⁴⁴ Gözde, Çelik; “Tanzimat Döneminde Tarihi yarımada: Tercihler, Yaklaşımlar, Görünümler”, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016, s. 230- 231.

⁴⁵ Zeynep, Zeynep Çelik; 19.yüzyılda Osmanlı Baskenti Degisen Istanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 58 -59

⁴⁶ Osman Nuri Ergin; Mecelle, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, Cilt 5, İstanbul, s. 4060.

⁴⁷ İlber, Ortaylı; Osmanlı'da Mahalli İdariler, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2017, s. 143-144.

⁴⁸ İlber, Ortaylı; a.g.e., s. 146.

19. yüzyıl belediyeçiliğinde başlıca problem şehir halkının yönetimde aktif olmamasıdır. Belli bir grubun idaresinde olan Belediye dairesi görüşleri ve yetkinlikleri bakımından İstanbul gibi bir kent için yeterli olamamıştır.⁴⁹ Belirli bir zümrenin yönetimde söz hakkının olması ve yine belli bir kesimin belediyeçilik hizmetlerinden faydalanabilmesi Altıncı Daire'nin eleştirilmesine neden olmuştur.

Altıncı Daire'nin projeleri ve bu projeleri için toplanan vergilerin halkta beklenti oluşturması ve projelerin gerçekleşmemesi o dönemin mizah dergilerinde sıkça yer almasına neden olmuştur. Kasımpaşa deresinin ıslah edilmesi için ortaya atılan projenin hayata geçirilmemiş olması Diyojen adlı mizah dergisinde okurun şu cümleler ile yer almıştır; “ *ceryan eden pislikten hâsıl olan taafine sabır ve tahammül haric-i ez- dere havsala olduğu cibbetten mezkûr lavanta ile mendili kokutarak derenin hizasını geçirmeye kadar herkesin yaptığı gibi bendeniz dahi burnumu tutup geçerim* ” Diyojen ise cevap olarak; “ *en eylemekte olduğu vergi-i böyle sarf edip abalı-i merkumenin huzur ve istirahat ballerini istihsal edeceğinden şüphe yoktur endişe etmeyiniz birader.* ”⁵⁰

Belediyenin istenilen ölçüde başarıyı sağlayamaması, daha çok gelir düzeyi yüksek kesimin yaşadığı bölgelerde hizmet vermesi, bu oluşumun yüzeyselliğin bir sonucudur. Ancak, yine de Altıncı Daire Osmanlı Belediyeçiliğinde rol model olmuş ve 1877'ye kadar ayrıcalıklı konumu koruyan Altıncı Daire, Dersaadet ve Vilayet Nizamnamesiyle ile birlikte bu konumunu kaybetmiştir.

Sözü edilen zaman diliminde kent planında rol oynayan birçok etmen bulunmakla birlikte büyük yangınların etkisi oldukça fazladır. İstanbul konut yapılarının çoğunlukla ahşap yapılardan oluşmuş olması yangınların yayılması kolaylaştırmış ve tahribatı büyütüştür. Harik mahallinde denenen yeni kent planları bu bölgeleri Gedikpaşa semti örneğinde olduğu gibi deneysel bir alana dönüştürmüştür. Yangınların yanısıra hızla gelişen uluslararası ticaret ağı ve bazı semtlerin (Galata gibi) hızlı nüfusu artışı bölgelerin fiziki değişimini ve gelişimini etkilemiştir. Bu

---

⁴⁹ İlber, Ortaylı; Osmanlı'da Mahalli İdariler, Türk Tarik Kurumu, Ankara, 2017, s.141.

⁵⁰ Diyojen Dergisi, Bonn Üniversitesi Digital Kütüphane, sayı 43:2.

dönemde çeşitli ölçeklerde planlamalar yapılmış olsa bile uygulamalardaki karmaşıklıklar nedeniyle sorunların tam anlamıyla çözülemediği görülmektedir.

Yüzyılın kent planlamasında da yangınlar önemli bir yer tutmaktadır. 1840 yıllarına kadar yangın mahali eski haline göre tekrar inşa edilirken sonra ki yıllarda kent reformlarının ortaya çıkışı ile birlikte yangın bölgeleri yeni planlamaların uygulandığı alanlara dönüşmüşlerdir. Yeniden planlanan bu bölgeler konumlarına, özelliklerine, büyüklüğüne göre tasarımda farklılık göstermektedir. Buna verilebilecek en önemli örnekler tarihi yarımada'yı yeniden şekillendiren Aksaray ve HocaPaşa yangınları olmuştur.

1856 Aksaray yangını İstanbul kent dokusunun yeniden şekillenmesi adına önemli bir nokta olmuştur. İtalyan mühendis Luigi Stoari bölgenin imarı için görevlendirilmiş ve ilk kez, yangın yerinin haritası çıkarılmıştır. Alternatif bir kent tasarımı uygulamaya koyulması ile ana arterler genişletilmiş ve nizami bir ızgara planı uygulanamamış olsa dahi Osmanlı kent düzeninden oldukça farklı gözüken bu tasarım Avrupa kent ilkelerinin güçlü bir ifadesi olarak yerini almıştır. 1865 HocaPaşa yangını ile birlikte İstanbul tarihinin en büyük yangınına yaşamış ve çok geniş bir alan etkilenmiştir. Bu büyük yangın ile birlikte devlet yıllardır süre gelen bu afete bir çözüm bulmaya yoluna gitmiştir. Bu çözüm ise Mustafa Reşit Paşa'nın ısrarla uygulamak istediği yapı malzemesinin değişmesi ve sokak dokusu olmuştur. Yani ahşap yerine kâgir yapıların tercih edilmesi ve sokakların genişletilmesine dayanana uygulama bölgede yer alan anıtsal eserlerin varlığı tasarlanan planlamanın bu kıstaslar dikkate alınarak yapılması gerektiğini gösteriyordu. Tasarım, tarihi binaları korumalı ve bu sebeple tarihi binaların bulunduğu topoğrafyaya göre şekil değiştirebilmeliydi. Bu çerçevede ele alınan planlamanın ne oranda bu doğrultuda ilerlediği tartışmalıdır. Örneğin Çemberlitaş Atik Ali Külliyesi caddeye taşmamasına adına yapının medresesi kesilmiş ve kapısı içeriye çekilmiştir. Bu uygulamaların yanı sıra bazı yapıların örneğin Firuzağa Camii ve Çemberlitaş sütunu gibi etrafındaki yapıların kaldırılmış olduğu ortaya çıkarılmıştır.⁵¹

---

⁵¹ Zeynep, Zeynep Çelik; 19.yüzyılda Osmanlı Baskenti Degisen İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s42.

Osman Nuri; İstanbul yangınlarından *“Bizans döneminden beri şehrin inşa malzemesinin ahşap olmasından dolayı yangınlar meydana gelmektedir”* şeklinde söz etmektedir. Moltke’nin ifadesi ise; *“İstanbul’un evleri ahşaptır. Hatta sultan sarayları bile ahşap büyük barakalardan başka bir şey değildir. Burada taştan bir temel atarlar ve üzerine direkleri çıkarlar. Tahta ile bir kaplama örerler. İçerisine çamur kerpiç örerler. Damı da kiremitle örterler. Böyle kerpiçten mamul evlerin birbiri içine girmişçesine işgal ettikleri koca mahallelerde bir yangında ne çabuk yanacaklarını düşünün”* şeklindedir.⁵²

Tanzimat’ın önemli aydınlarından biri olan Reşit Paşa 1836’da çeşitli görevlerle Avrupa kentlerini görmüş ve bu konuda ki görüşlerini aktarmıştır. Yangınların azaltılması için kâgir bina yapımına geçilmesi gerektiğini vurgulayan Reşit Paşa’nın bu düşünceleri Tanzimat Fermanı sonrasında daha çok dile getirilmeye başlanmıştır. Batılılaşma dönemine kadar İstanbul haritaları daha çok askeri-denizcilik amaçlı hazırlanmış şehir haritalarıyken, Tanzimat ile birlikte imar ve inşa faaliyetleri için haritalar hazırlanmaya başlanmıştır. Tanzimat sürecine kadar bilinen ilk şehir haritası ise Francois Kauffer tarafından 1776- 1786 yıllarında yapılmıştır.

Reşit Paşa’nın kentsel alan için önerilerinin yansıması Von Moltke’nin İstanbul projesinde ortaya çıkmaktadır. Moltke’nin projesi yedi ana arterden oluşmakta ve kâgir yapıların önemini vurgulamaktaydı. Alman mühendisin sözü edilen projesi hayata geçirilmemiş ancak bu fikirler dönemin kent algısı ve nizamnamelerin temelini oluşturmuştur.

Yangınlar, nüfus artışı ve Avrupa ile artan ilişkilerin bir sonucu olarak İstanbul büyüyerek farklı bir görünüm kazanmaya başlamıştır. Yangınların sebep olduğu tahribatlardan sonra harik mahalinin yeniden inşasında belirli kurallar getirilmiştir. Yapıların plansız olmaması, ahşap yapılmaması ve inşa edilecek yapıların sokak genişliğine ve düzenine uyması gibi sınırlandırmalar Ebniye Hassa Müdürlüğü tarafından denetlenmiştir. Yangın mahalleri dışında yeni kurulacak mahallelerde de benzer nizamların uygulanmasına dair yaptırımlar ortaya atılmıştır. Ebniye

---

⁵² Osman Nuri Ergin; Mecelle, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, Cilt 5, İstanbul, s. 4095.

nizamnameleri doğrultusunda kurulan yeni mahallelere verilecek örneklerden biri de 27 hektarlık alana kurulan Pangalaltı mahallesidir.

Dönemin şehir dokusunu belirlemeye başlayan kâgir yapılar medeniyetleşme timsali olarak görülmüştür. 1863 yılında Avrupa'ya giden Hayrullah Efendi Osmanlı başkentini ve ahşap yapı sorunları “ *her gün nice yüzlerce bir defada yanmış ve yanmakta ve teberrukatı ecdadımızı mahv ve telef etmekte ve etmiş olan ahşap hanelerin arsaları üstüne tekrar birçok nukud ve emvalin birden bire yanıp ve harap olmak tehlikesine her dakika müstait ve müptela ve yanıp yıkıldıkça yerliler yanınada bir mekan kalmak ve adem-i kabihâsından ne zaman kurtulup da Avrupalılar gibi temeddün ve tavaddun halini gösteren kargir haneler inşasına hangi vakit başlanacaktır.*”⁵³ cümleleriyle aktarmaktadır.

Başkent için değişen malzemenin yanısıra yukarıda kısaca belirtildiği üzere yapı yükseklikleri Ebniye nizamnameleri ile bir usule bağlanmaya çalışılmıştır. Nizamnamenin onuncu bendinde yer alan maddeye göre kâgir yapılar ahşap yapılara kıyasla daha yüksek inşa hakkına sahip olmuştur. İnşaat malzemelerinin dayanıklılıklarından söz edilmiş ve şu şekilde aktarılmıştır: “ *Kâgir ebniye inşasında maksat harikten muhafaza olunmak ve bir de ahşaptan ziyade dayanmak garazından ibaret olduğuna mebni bundan böyle ebniyenin kâgir olarak inşası zımında teşvikat ve teshilat-ı lazimenin icrasına sarf-ı himmet olunup fakat herkes hanesine kâgir yapmaya muktedir olmayacağı cihetle buna icbar olunmayacağı misillü mümkün mertebe harikten muhafazası*” bendiyle kâgir inşaatın yapılması sebebi belirlenip, koşullar ortaya sunulmuştur.⁵³

Dönemin kent reformlarını hayat geçirilmesi için öncelikli olarak hukuk reformlarının gerçekleştirilmesi gerekmiştir. İslam hukukuna göre yönetilen bir sistemin içinde Tanzimat Fermanı ile birlikte Gayrimüslim ve Müslüman kesim arasında ki eşitlik ilkesi gereğince bu reformların bu alanda olması şarttı ancak bunun yanında kentleşme adına gerçekleştirilen birçok reform için de bu durum zorunluluk oluşturmıştır.

Osmanlı kent reformlarının gerçekleştirilebilmesi adına 1848 süreciyle başlayan ve 1882 yılına değin süren bu dönemde başlıca altı nizamname hazırlanmıştır. 1848

---

⁵³ Osman Nuri Ergin; Mecelle, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, Cilt2, , İstanbul, s 1037- 1043.

Ebniye Nizamnamesi ile başlayan ve 1858 Sokaklara dair Nizamname, 1863 Turuk ve Ebniye Nizamnamesi, 1875 İstanbul ve Belde-i Selasede Yapılacak Ebniyenin Suret-i İnşasına dair Nizamname, 1877 Dersaadet Belediye Kanunu ve son olarak 1882 Ebniye Kanunudur.

19. yüzyıl kentsel dönüşümü sivil mimaride de etkisini göstermiştir. Klasik Osmanlı döneminde sadece dini ve millet kimliği ile farklılaşan konut mimarisi 19.yüzyıl ile birlikte sınıfsal farklılaşmanın da göstergesi haline gelmiştir. Ulaşımın artması ile birlikte zengin sınıflar, banliyöler oluşmuş ve köşkler gibi büyük ölçekli konut yapıları inşa edilmeye başlanmıştır. Genişleyen ve dönüşen bu yeni kent, batılılaşma fikrinin yoğun olarak hissedildiği bir alan haline evrilmeye başlamıştır.⁵⁴ Artık Padişah saraylarının dahi sur içi denilen bölgenin dışına taşınması kentleşmenin başka bir aksta geliştiğinin önemli bir örneğidir. İstanbul klasik dönemin sınırlarının dışına çıkmış ve sahil kesimleri kentin içine dâhil edilmeye başlanmıştır.

3.2. 19.YÜZYIL İSTANBUL'DA RUM CEMAATİ MİMARİSİ VE RUM MİMARLAR KENT REFORMLARI, YANGINLAR, KENT NİZAMNAMELERİ

Rumlar, İstanbul'un çok kültürlü ve uluslu yapısında etkin bir biçimde rol oynayan önemli bir grubu oluşturmuşlardır. Tanzimat sürecinden önce de diğer gayrimüslim gruplara göre belirli ayrıcalıklara sahip olan Rum cemaati, Tanzimat sürecinden sonra özellikle yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da kültürel ve mimari anlamda önemli çalışmalar ortaya koymuştur. Cemaat, kilise ve eğitim yapılarının inşasında diğer yüzyıllara göre daha aktif biçimde ilerlemiştir. 1839 ve 1856 fermanları ile birlikte olumlu bir döneme giren Rum Milleti, Fenerli Rumların ekonomik refah düzeyinin yükselmesiyle ve entelektüel Rumların çabalarıyla eğitim, sağlık gibi alanlarda kendi özerk kültür ve yaşam çevrelerini oluşturmuşlardır. Pera- Galata aksında yoğunlaşan Rum nüfusu, Batılılar ile bir arada yaşamış ve belli alışkanlıklar geliştirmiştir. Yeni

---

⁵⁴ İlhan Tekeli; "19. Yüzyılda İstanbul'un Yaşadığı Dönüşümün Siyasal ve Toplumsal Bağlamı", Modernleşme Sürecinde Osmanlı Ketleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Ortodoks kiliseleri inşa edilmiş, onarımları gerçekleştirilmiş veya muhtemelen cemaatin büyümesinden dolayı kiliseler genişletilmiştir. Şüphesiz bu imar hareketlerinin tek sebebi batılılaşma ve tanınan özgürlükler değildir. Daha önce sözü edilen dönemin İstanbul’unda önemli bir etkiye sahip yangınların bu imar faaliyetlerine etkisi de yadsınamaz. Tüm bunlar yüzyıl içerisindeki hızlı imar hareketinin ve onarım çalışmalarının nedenini açıklayıcı niteliktedir.

II. Mahmut ile başlayan ve batılılaşma diye adlandırılan bu süreçte gayrimüslimlerin kilise inşa etmelerine dair yasak ortada kaldırılmıştır. Ancak bu yasak başka bir yasa çerçevesinden yeniden değerlendirilmiştir. Bu yasaya göre gayrimüslimler onarımı yapının ölçülerine bağlı kalarak uygulayabilecek fakat yeni kilise inşası için padişah fermanı zorunlu kılınacaktır. 1856 fermanı ile birlikte genişletilen bu haklar devletin ulusalcı hareketlere karşı bir tutumu olarak değerlendirilebilir. Bu fermanla birlikte kamu hizmetlerinden eşit koşullarda faydalanma, hukuki eşitlik, vergilendirme, inanç özgürlüğü ve eğitim kurumlarının açılması hakkı tanınıyordu. Yüzyılda tanınan inşa alanındaki bu haklar Rum cemaatinin dini yapıların yanı sıra eğitim kurumlarında gösterdiği inşa faaliyetlerinde de açıkça görülmektedir⁵⁵ Muhtemelen hız kazanan bu inşa faaliyetleri Rum cemaatinin bir kimlik yaratmasında etkili olmuştur. Yüzyıl boyunca yoğun biçimde İstanbul’da süren bu imar sürecinde Rum mimarisi de kentin biçimlenişine önemli katkılar sağlamıştır.

Islahat fermanı sonrasında inşa alanında tanınan haklar Osmanlı Devleti’nin uygulamaya geçirdiği düzenlemeler ile kontrol edilmeye çalışılıyordu. Gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu bölgelerde yeni kilise inşasına izin verilmesi veya yapının onarım sürecinde eski ölçülerine, planına bağlı kalınması ve yapının masraflarının kimler tarafından karşılanacağını belirtmesi gerekmekteydi.⁵⁶ Ancak bu kısıtlamalara rağmen yüzyılın özellikle ikinci yarısında Rum Cemaatinin inşaat faaliyetleri oldukça fazladır.

Galata- Pera aksına kayan Rum cemaati Osmanlı Devleti’nin laikleşme girişimleri ile kendi içinde bir çözülme yaşamıştır. Özellikle eğitimin kiliseden kısmi olarak

---

⁵⁵ Zafer Karaca; İstanbul’da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri, Yapı Kredi Yayınları, 1995, s. 35-37.

⁵⁶ Ayşe Özlü, İki Okuma Odası, Bir narteks: Rum Cemaat yapılarında Tarihsel ve Toplumsal bir bakış (1856- 1914), Batılılaşma Dönemi İstanbul’un Rum Mimarları, Zoğrafyan Lisesi Vakfı, İstanbul, 2010, s. 42.

ayrılmasıyla birlikte entelektüel ve tüccar Rumların destekleri sayesinde yeni eğitim kurumları kurulmuştur. Bu kısmen laik eğitim kurumları toplumsal alanda yarattığı değişimi mimari alanda da hissettirmiştir. Rumlar yoğun olarak şimdiki adıyla Beyoğlu'nda faaliyet göstermiştir. Yüzyılda inşa edilen çoğu Rum cemaatine ait olan yapılar genellikle Neo-klasik üslupla, Rum mimarlar tarafından tasarlanmıştır. Sillogos üyesi Zoğrafyan tarafından mimar Fotiadis Perikles'in tasarladığı Beyoğlu'ndaki Zoğrafyan Lisesi Neoklasik üsluba iyi bir örnek olmuştur. Üçgen alınlıklar, sütunlu giriş ve Yunan dönemini hatırlatan kabartmaları ile okul dönemin önemli yapılarındandır.⁵⁷

Pınar Erkan'ın Zoğrafyan Lisesinin mimarisi hakkında dönemin dergilerinden birinde çıkan yazıyı Tsilenis'ten aktarımı şu şekildedir; “... *bu harikulade binanın inşasını sağlayan bağışçılara minnettarlığımızı sunar ve mimar Fotiadis'in bilimsel ve metodik zekasına hayranlığımız haklı çıkmıştır. Küçük ölçekli bir arazide yaptığı tasarım mekanın son derece ekonomik kullanılmasını hedeflemiş ve bir eşi daha bulunmayacak bir yapı tasarlamıştır...*”⁵⁸ Dönemin yapılarında yoğun olarak kullanılan Neoklasik üslup Rum cemaati için sadece mimari üslup olarak görülmemiş ve dönemin ulusalcı yaklaşımında kendi kimlik arayışının bir sonucu olmuştur.

Oya Şenyurt yüzyılda artan Rum cemaati yapılarının tanınan haklardan dolayı artış göstermediğini durumun gelişen ve büyüyen kentte Rumların göç ettikleri bölgede herhangi bir kamusal yapıya sahip olmamalarına bağlamaktadır.⁵⁹ Zafer Karaca ise Tanzimat öncesi 53, Tanzimat sonrası 44 kilisenin inşa edildiğinden söz etmektedir.⁶⁰ Ancak tüm bu çıkarımlar ve verilerin doğruluğu olsa bile dönemin gayrimüslim cemaatlerine tanınan hakların inşa alanında bir artış yarattığı yadsınamaz bir gerçektir. Kapital alanın açılması ve yapı inşa ve tamirinde ödenek sağlayabilen Rum cemaatinin

---

⁵⁷ Eva Şarlak; “19.Yüzyılda İstanbul'un Fiziksel Çehresinin Değişmesinde Rol Oynayan Kubbeli Rum Ortodoks Kiliseleri”, Batılılaşan İstanbul'un Rum Mimarları, Zoğrafyan Lisesi Vakfı, 2010, s. 80.

⁵⁸ Pınar Erkan; “19. Yüzyıl sonunda Galata Pera Bölgesinde Rum okulları, Batılılaşan İstanbul'un Rum Mimarları, Zoğrafyan Lisesi Vakfı, 2010, s. 38-39.

⁵⁹ Oya Şenyurt; İstanbul Rum Cemaatinin Osmanlı Mimarisindeki Temsiliyeti, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s.52.

⁶⁰ Zafer Karaca, Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 580.

durumu, ekonomik reformların dolaylı yollardan inşa alanını da etkilediğinin örneğidir.

Tanzimat öncesi döneme kadar Rum Ortodoks kiliselerinin benzer özellikler taşıdığı görülmektedir. Kiliseler genellikle aynı malzemeden, yapım tekniklerinden ve bazilikal plan tipinde inşa edilmiştir. Tanzimat’a kadar gayrimüslim tebaaya uygulanan kurallar bu durumu ortaya çıkarmıştır. Ardından 19. yüzyıl içerisinde Neoklasik üslup ve eklektik özelliklerinin kullanımını Rum cemaati özeline indirmek yanlış olacaktır. Dönemin yaygın mimari akımları olarak ele almak ve Osmanlı Devleti’nde yaşayan farklı kimliklerin neredeyse tamamında bu üslupları görmek olasıdır. Bu durum belki de inşa edilen yapıların çoğunun Avrupa’da eğitim görmüş gayrimüslim veya Levanten mimarlar tarafından tasarlanmış olmasından kaynaklıdır.

Zafer Karaca’ya göre Tanzimat öncesine kadar Osmanlı Devleti’nde inşa edilmiş tüm Rum Kiliseleri kubbesiz ve bazilikal planlıdır. Yüzyılın ikinci yarısından sonra ise inşa edilmiş tüm kiliseler kubbelidir.⁶¹ Bu durumun kendisi ideolojik bir amaç taşıyor olabilmekle birlikte yüzyılda çıkarılan kanunlarda kubbe yapımına bir kısıtlama getirilmemesi de etkilidir. Bu yeni biçimleniş İstanbul’un Rum mimari kimliğinde değişimi gözler önüne sermektedir. Bir diğer soru ise yüzyıl boyunca aktif şekilde seyreden onarım süreçlerinde yapılara kubbe eklenip eklenmediğidir.

Yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte İstanbul’da değişen Rum mimari kimliği 1855-1858 yılları arasında tamamlanan ilk kubbeli kilise Ayios Athanasios ile belli bir üslup birliğine varmayı amaçlamıştır. Mimar Panayiotis tarafından tasarlanan kiliseden sonra yüzyıl boyunca neredeyse tüm cemaat kiliseleri kubbeli olarak inşa edilmiştir. Eva Şarlak’a göre plan tipolojisi, kubbe konstrüksiyonu ile Bizans’a göndermeler yapılmış ve buna ek olarak dış cephede Neoklasik üsluba ait özelliklere de yer verilmiştir. ⁶² Rum Cemaati üslupsal birliği ve ideolojik bir fikri göstermek adına mimariyi bir araç olarak kullanmıştır. Bizans etkisi ve neoklasik üslup yüzyıl boyunca İstanbul’da Rum cemaat yapılarında ağırlık kazansa da farklı üslupsal özelliklere

---

⁶¹ Zafer Karaca, Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri, YKY, İstanbul, 2008, s.594.

⁶² Eva Şarlak; “19.Yüzyılda İstanbul’un Fiziksel Çehresinin Değişmesinde Rol Oynayan Kubbeli Rum Ortodoks Kiliseleri”, Batılılaşan İstanbul’un Rum Mimarları, Zoğrafyan Lisesi Vakfı, 2010, s. 83-84.

rastlamak mümkündür. Yüzyılın sadece Rum mimari kimliğinde değil tüm Osmanlı coğrafyasında yaygınlık kazanan eklektik mimari Rum Cemaat yapıları arasında en belirgin olarak kendini Aya Triada kilisesinde gösterir. Neogotik, Neoklasik, Neoromanesk üslubu ve kubbesiyle Bizans etkisi taşıyan yapı dönemin İstanbul’unda kent için önemli bir örnektir. ⁶³

1856-1861 tarihleri arasında inşa edilen Tarlabaşındaki Ayios Kontantinos ve Eleni Kiliseleri mimar K. Karacas tarafından tasarlanmıştır. Avlu içinde yer alan yapı, mektep, yazıhane, toplantı odaları ve yemekhane ile bir kompleks olarak planlanmıştır. Yunan haçı plan şemasında, dış cephede yuvarlak alınlıklı ve naousu kubbe ile örtülüdür. Yapı bu görünümü ile Neorönesans, çan kulesi ve kademeli yükselişiyle Neobarok özellikler taşımaktadır. ⁶⁴

19. yüzyılda inşa edilmiş anıtsal Rum cemaati yapıları örneklerinde dikkati çeken iki yönelimin olduğudur. Bunlardan biri Bizans canlandırması olarak adlandırılabilir etkilerin görüldüğü yapılar, bir diğeri ise Neobarok, Neorönesans, Neogotik ve neoklasik üslupların kullandığı yapılardır. Ancak her iki yönelimde de dikkati çeken bu üslupların belki de dönemin bir getirisi olarak bir arada kullanılmasıdır. Bazı yapılarda Neoklasik ve Bizans etkisi bazılarında ise Neogotik ve barok izlere rastlamak mümkündür. Sonuç olarak yüzyıl boyunca Rum cemaati anıtsal yapılarında eklektik bir üslubun var olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

19.yüzyılda İstanbul’un mimarisinin şekillenmesinde etkili olan Rum cemaati anıtsal yapılarının yanı sıra ticaret yapıları olarak bilinen hanlar ve konutlarda özellikle belirli bir bölgenin şekillenmesinde rol oynamıştır. Özellikle Galata- Pera aksında yoğun olarak yaşayan Rum nüfusun bu bölgedeki ticaret faaliyetleri ve yine bölgenin Batılı tüccarları, bürokratları ağırlamasından dolayı yoğun bir ağın olduğu bir mekâna dönüşmüştür. Yüzyılın öncesinde Fener ve civarında yaşayan Rumlar, ticaretin serbestleşmesi ve birtakım ayrıcalıklar ile Galata- Pera civarından yeni bir kültür

---

⁶³ Eva Şarlak; “19.Yüzyılda İstanbul’un Fiziksel Çehresinin Değişmesinde Rol Oynayan Kubbeli Rum Ortodoks Kiliseleri”, Batılılaşan İstanbul’un Rum Mimarları, Zoğrafyan Lisesi Vakfı, 2010, s. 85.

⁶⁴ Eva Şarlak; a.g.e, s. 91-92.

etkileşimine girmiş ve kültür çevresi yaratmışlardır. Bu kültür çevresinin mimarisi ise Rum ileri gelenlerinin yarattığı dilin önemli bir yansımasıdır.

Vasilis Kolonas'a göre "...kullanım amaçları veya isimleri ne olursa olsun pasaj, büro, han, apartman, otel bu yapılar kentin Avrupai semtlerinde inşa edilen çok katlı binalar olarak adlandırılabilir yeni bir yapı tipinin değişik biçimleridir.⁶⁵

Han yapıları özellikle Eminönü ve Galata bölgesinde yoğunluk kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin yaptırdığı hanların yanı sıra gayrimüslim tüccarlara ait olan hanlar da mevcuttur. Genel olarak yüzyıl boyunca inşa edilen hanlar en az iki katlı ve eklettik üsluptadırlar. Galata'da yer alan Balıklı Han dönemin seçkin örnekleri arasında yer almaktadır. 1875'te inşa edilen yapının sponsorları Rum Cemiyeti zenginlerinden Zarifi, Zoğrafyan, Hacıpulo, Rali, Koronos'tur. Yapı Balıklı Rum Hastanesinin vakfı olarak işletilmiş ve hastaneye gelir sağlamak adına yapılmıştır. Dikdörtgen plana yakın avlulu han plan tipinde inşa edilen yapı, cephede oldukça sade ve hareketsizdir. Neo Klasik üslubu andıran cephelerinin yanı sıra havuzlu avlusu ve revaklarıyla Osmanlı hanlarını çağrıştırmaktadır.⁶⁶

Beyoğlu bölgesinde yer alan Çiçek Pasajı ise (Cite De Pera) 1876 yılında, daha önce yanan Naum tiyatrosu yerine Hristakis Zoğrafos tarafından mimar Zannos Kleanthis'e inşa ettirilmiştir. Zemin katı, dükkânlardan oluşan ve avlulu bir han biçimde tasarlanan yapının üst katları apartman daireleri şeklinde tasarlanmıştır. Yapı su ve havagazı diye tabir edilen Avrupai yaşam tarzının tüm özelliklerini barındırmaktadır. Yapının tasarımında ikinci Ampir diye adlandırılan üslup görülmektedir. Yapı dönemin en yankı uyandıran yapılarından biri olmuştur. Paris'te yayınlanan La Turquie gazetesi "...Paris'in bile gururlanacağı bir yapıt. Yalnızca sahibinin değil tüm kentin gururlanacağı bir anıt ve mimarının yeni dönemine damgasını vuran bir yapıt." gibi iddialı sözlerle yapı tanımlanmıştır.⁶⁷ 1876 yılında tasarlanan bu yapı yüzyıl boyunca

---

⁶⁵ Vasilis Kolonas; "Batılılaşma Döneminde İstanbul'da İş Hanları ve Apartmanlar", Batılılaşan İstanbul'un Rum Mimarları, Zoğrafyan Lisesi Vakfı ,2010, s. 94.

⁶⁶ Nursel Gülenaz; Batılılaşma Dönemi İstanbul'unda Hanlar ve Pasajlar, Akademik Yayınlar, 2010, s.169

⁶⁷ Zeynep Çelik; 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000, s. 45.

ve hatta belki 20.yüzyılın ilk çeyreğine kadar inşa edilen ticaret yapılarına model olmuştur.

Galata'da hızla gelişen çok katlı konut mimarisi ise tasarımsal açıdan bölgenin şekillenişinde etkili olmuştur. Bölge Avrupa tarzı konut mimarisinde yüzyılın belki de en hızlı gelişimini göstermiştir. Ladopulos ve Çurvidas tarafından tasarlanan Frej Apartmanı, Stefanos ile Dimitrios tarafından tasarlanan Abuaf Apartmanı ve Bellis Apartmanı oldukça önemlidir. Sarrafoğlu Apartmanı ise bölgenin ilk çok katlı yapısı olma özelliğini taşımaktadır. Bunun yanı sıra Vasilis Kolonas'ın aktardığına göre: Vasiliadis'in Suriye Pasajı, Fotiadis'in Barob Testa Apartmanı, Siniossoğlu, Kandaroglu apartmanları, Yunanistan Konsololuğun olduğu bina Şişmanoğlu Konağı, Panayia Rum Vakfının olduğu apartman ve bir han olarak da ele alınan ortası açıklık olan ticari bir pasaj niteliğindeki Hacıpulo Pasajı yer almaktadır. Platin apartmanı ve Pangalaltı'ndaki mimar K.Pappas tarafından tasarlanmış Arif Paşa Apartmanı yer alır.

⁶⁸ Rum Cemaatinin Pera'da gösterdiği bu yayılım bölgenin Levanten grupların da etkisiyle artmıştır. Bu apartman yapıları yüzyılın en etkili yeni tipolojideki birimleri olmuştur. Bu yapıların üslupsal özellikleri ise Haussman ile ilişkilenen mimarlık üslubunu yansıtmaktadır. Binaların eteği, ana gövde ve tepelikten oluşan üçlü birlikte katlar birbirinden pencereler, cumbalar ve eğimli çatı ile ayrılmaktadır.⁶⁹ Apartmanlaşma olgusu kentin çehresinin değişmesinde önemli bir yer tutsa da aynı zamanda kapitalist ekonomiye açılımın ve şehrin hızla kentleşmesinin de bir yansımasıdır. Özellikle Beyoğlu gibi bir alanda dar parsellere sahip arazilerin sonucu olarak dar, bitişik ve yüksek binalar ortaya çıkmıştır.

İstanbul'un mimari anlamda şekillenmesinde Rum Cemaati anıtsal yapıları dışında özellikle zengin Rumlar tarafından yaptırılan ticaret yapıları ve apartmanlarda kentin değişen mimarlık algısında önemli bir yer tutmaktadır. Bugünkü adıyla Beyoğlu'nda anıtsal yapıların yanı sıra şahıs mülkleri olarak adlandırılabilen bu yapılar bölgenin değişmesinde daha etkin bir araç olmuştur.

---

⁶⁸ Vasilis Kolonos; "Batılılaşma Döneminde İstanbul'da İş Hanları ve Apartmanlar", Batılılaşan İstanbul'un Rum Mimarları, Zoğrafyan Lisesi Vakfı ,2010, s. 96.

⁶⁹ Ayşe Derin Öncel, Apartman Galata'da Yeni Bir Konut Tipi, Kitapyayınevi, İstanbul, 2014, s. 108.

Rumların İstanbul'da yarattığı bu yeni mimarlık alanı farklı tipolojilerde ve farklı üsluplarda kendine alan bulmuştur. Kentin yeni mimarlık alanında Rum Cemaati daha önceki yıllara göre daha fazla faaliyet göstermiş ve önemli bir yer tutmuştur. Yeni yapı tipleri, yeni anıtsal yapılar, kamu yapıları ve farklı üslupların bir arada denendiği bu ortamda Rum mimarların hem Rum Cemaati yapılarında hem de son dönem Osmanlı mimarisinde ki etkileri oldukça fazladır.

19. yüzyıl öncesinde de Rum mimarlar Osmanlı Devleti'nde oldukça popülerdir. Bazı Rum mimarların Babıali'de çalıştığı bilinmektedir. Fatih Camisini inşa eden Christodoulos, Nuriosmaniye Cami'nin mimarı Simeon ve Konsdantis'in kalfalık ettiği Laleli Cami önemli olanlarındandır. 1821 Mora İsyanı ile Rum tebaaya karşı tutumun değişmesi Osmanlı mimarlığı alanında faaliyet gösteren Rum mimarları da etkilemiştir. 1821'den sonra Ermeni mimarlar ön plan çıkmış bununla birlikte d'Aronco ve Vallury gibi Levanten Avrupalı mimarlar da sürece dahil olmuşlardır.

1880- 1915 arasından taranan Annuaire Oriental yıllığından İstanbul'da faaliyette olan 230'dan fazla Rum mimarın varlığı dikkat çekmektedir.⁷⁰ Bu mimarlar proje mimarı, kontrol mimarı ve aynı zamanda ekonomik özgürlüklerini ellerine aldıklarından dolayı müteahhit olarak faaliyet göstermişlerdir. Dönemin Rum mimarları sadece gayrimüslimlerin yaptırdığı yapıların inşasından yer almamış aynı zamanda devletin büyük çaplı inşaat faaliyetlerinde de mimar olarak çalışmışlardır.

Sonuç olarak hem Rum mimarisi hem de Rum mimarların en aktif olduğu dönem olarak 19. Yüzyılı gösterebiliriz. İstanbul'da yeni mimarinin şekillenmesinde oldukça etkili olmalarının yanı sıra Rum mimarların Osmanlı yapılarında da çalışmış olması önemlidir.

---

⁷⁰ Oya Şenyurt; İstanbul Rum Cemaatinin Osmanlı Mimarisindeki Temsiliyeti, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 25.

4. 19. YÜZYIL'DA RUM CEMAATİ

4.1. YUNAN AYDINLANMASINA RUM CEMAATİNE ETKİSİ

Aydınlanmanın 17. yüzyıl ortalarından Fransız Devrimi'ne kadar olan süreç arasında gerçekleştiği kabul edilir. Batı Avrupa hareketi olarak kabul görse de Doğu Avrupa'yı da etkisi altına almıştır. Coğrafyalar arasında farklı zamanlarda ortaya çıkmakla birlikte Yunan Aydınlanması Millas'ın aktardığına göre Osmanlı açısından üç eksenle önemlidir. Ancak Yunan Aydınlanması genel olarak aydınlanma kavramından birkaç temel farkla ayrılmaktadır. Öncelikli olarak özgün değildir ve etkilenme sonucu doğmuştur, Batı'da aydınlanma sözcülerinin etnik kimlikleri ve yaşadıkları ülke arasında birebir bir uyum söz konusuyken, Yunan aydınlanmasında bu durum pek söz konusu değildir, zamanlama olarak 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılı kapsamaktadır. Bunlarla birlikte en önemli farkının Batı aydınlanmasına göre daha kalıcı bir etki bırakmış olmasıdır.⁷¹

18. Yüzyılın ortalarında Aydınlanma hareketi Osmanlı İmparatorluğu'nda kendi göstermeye başlamıştır. 1821 yılında gerçekleşen Yunan Ayaklanmasına kadar devam eden bu süreçte merkez İzmir olmak üzere Batı Anadolu kentlerinde etki alanı bulmuştur. Ancak bu hareketin toplumun geneline yayıldığını söylemek doğru olmayacaktır. Daha çok Yunan diasporasının yaşadığı yerlerde Yunancayı konuşan bir kültür hareketi doğmuştur. Millas'ın tanımladığı gibi “Çağdaş Yunan Aydınlanması” olarak adlandırılabilir bu oluşum 18. yüzyılda Osmanlı tebaasının bir parçası olan Yunan milletinin Avrupa ile sıkı ilişkiler içinde olması ve Osmanlı'nın bu gelişmeleri takipte gecikmesine sebep olmuştur. Bunların yanında Osmanlı ve Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca ile Fransız Devrimi'nin de etkisi bulunmaktadır.⁷²Rusya'nın Ortodoks tebaa üzerinde kurmaya çalıştığı hâkimiyet Küçük Kaynarca ile hareket alanı bulmuştur. Ortodoks kiliselerine neredeyse yarı

---

⁷¹ Herkül Millas; Yunan Ulusunun Doğuşu, Kronik Kitap, İstanbul, 1999, s.219,220.

⁷² İbrahim Kelağa Ahmet; Çağdaş Yunan Aydınlanma Hareketinin Coğrafyası, Ortaya Çıkış Süreci ve Eğitim Alanındaki Etkileri, Ankara Üniversitesi Yayınları No: 401, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s. 238.

özerk bir hal kazandırmaya çalışılmış lakin bu durum o dönem için başka yasal ve hukuksal süreçler ile kısmi olarak engellenmiştir. Ancak antlaşma Osmanlı toplumu için başka bir bilincin oluşumu etkilemiştir.

Gelişen bu süreçte Avrupa ile Osmanlı Devleti'nin ilişkileri artmış ve ticaret ağı genişlemiştir. Bu bağlamda Batı ile oluşan yeni ortam koşulları, toplumsal ve kültürel değişimi hızlandırmıştır. Ticaretin gelişmesi Batı ile olan ilişkilerin güçlenmesine sebep olurken bu durumun sonucunda Batı kültürünün değerleri Osmanlı toplumunda yeni bir sınıf oluşturmuştur. Bu sınıf genellikle ticaret ile uğraşan Rumların içinde bulunduğu ve “Yunan orta sınıfı” denilebilecek bir oluşumdur.⁷³ Bu orta sınıf değişen kültür ortamında eğitimin önemini kavramış ve aydınlanmanın kolektif bir bilinç oluşturacağına inanıp Osmanlı sınırları içerisinde okullar kurmuş ve kitap basımında etkin bir rol üstlenmiştir. Sonuç olarak Osmanlı tebaası olan Rum Milleti'nin yaşadığı bölgelerde aydınlanmanın öncüsü olmuşlardır.

Dönemde Patrikhane'nin etki alanı göz önüne alınca aydınların büyük bir kısmının ruhban sınıfından oluştuğu dikkat çekmektedir. Ancak Patrikhane'nin etki alanından uzaklaşan bir grup ticaret ile zenginleşip yarı laik diyebileceğimiz eğitim kurumlarının kurulmasına öncülük etmişlerdir. Tüm bu süreçte Patrikhane bu sistemin kendi çıkarlarına zarar vereceği kanısındaydı ve herhangi bir destek sağlamaktan kaçınmaktaydı. Osmanlı Rum Milleti içerisinde etkin rol oynayan Fenerli Rumlar aydınlanma sürecinde de etkisini göstermiştir. Clogg'un aktardığına göre “Fenerliler çıkarlarına uygun olarak İmparatorluğun bütünlüğünü savunmuş ve aydın despotizmi anlayışını savunmuşlardır. Fenerlilerin kendi sistemleri ve içinde uyguladığı bu hareket Osmanlı'da aydınlanmanın Rumların yoğunlukta olduğu bölgelere daha kolay ulaşmasını sağlamıştır.

Aydınlanmanın ortaya çıkışında ve gelişimde öncülük eden isimler oldukça önemlidir. Dimaras Yunan aydınlanmasını üç evre olarak ele almaktadır. Erken dönem olarak adlandırılan ve Voltaire'nin fikirlerinin etkili olduğu ilk evrede (1700-1750), Evgenios Voulgaris ve İospos Moisiodaks öncülük etmektedir. İkinci evre olarak tanımlanan ve 1750-1800 yılları kapsayan süreçte ise Fransız Ansiklopedistlerin etkisi öne çıkmakta

---

⁷³ Richard Clogg;Yunanistan'ın Kısa Tarihi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1997, s.34-45

ve bu evrenin öncülüğünde ise Dimitrios Katartzis, Grigorios Konstantas ve Rigas Velestinlis bulunmaktaydı. 1800-1830 yıllarında ise üçüncü evre olarak adlandırılan Fransız İdeologların etkisinde gelişen ve öncülüğünde Paris çevresi olarak bilinen ekolü temsil eden Adamantios Korais ile Athanasios Psalidas yer almaktaydı.⁷⁴

Bu isimler arasında eğitim alanında aktif rol alan ve ruhban sınıfına bağlı olan Evgenios Voulgaris oldukça önemlidir. Aydınlanmanın yayılmasında en etkili isim olan Voulgaris John Locke, Antonia Genovesi, Christian Wolf gibi isimlerin eserleri Yunancaya çevirdi. Eğitim verdiği kurumlarda tutucu çevreler tarafından tepki çekti ve İstanbul dâhil birçok şehirde bulundu. Voulgaris modern felsefe dersleri ile aydınlanmanın önünü açmakla birlikte Yunan eğitimine liberal düşüncüyü getiren kişidir. Yunan kültüründe din ve vicdan özgürlüğünün savunucusu olmakla birlikte yazım dilinin konuşma dilinden uzak olması sebebiyle eleştiri aldı.⁷⁵ Voulgaris'in kullandığı "aydın dili" fikirlerinin belli bir zümreyi etkilemesi ile sonuçlanmış olabilir.

Voulgaris ile aynı dönemde etkin olan bir diğer önemli isim ise İosipos Moisiodaks'tır. Moisiodaks, Voulgaris'in derslerine katılmış ve tıpkı onun gibi eğitim alanına dair yeni yaklaşımlar getirmiştir. Ancak Moisiodaks, Voulgaris'in aksine halk dili savunucusuydu ve John Locke'un fikirlerinden etkilenmekteydi.

Yunan aydınlanmasının en etkili iki isminden biri olan Adamantios Korais, 1788 yılında Paris'e yerleşmiş ve Fransız Devrimi'ne bizzat tanık olmuştur. Korais önemli kılan ise Ortodoks Kilisesi'ni Osmanlı egemenliğine denk tutması ve her ikisinden bağımsız olmak için eğitimi şart görmesiydi. Yunan aydınlanması içinde öne çıkan bir diğer isim ise Rigas Velestinlis'tir. Millas'ın aktardığına göre Yunan ihtilalinin hazırlayıcıları arasında en tanışmış ve önemli kişidir. Osmanlı İmparatorluğu içinde demokratik bir yol benimseyen ilk kişilerden biridir.

Aydınlanmayı savunanların yanı sıra buna karşı tepki gösteren birçok da grup söz konusudur. Sadece Osmanlı İmparatorluğu değil, Patrikhane'nin de bu oluşuma tepki gösterdiği bilinmektedir. Ortodoks Kilisesi aydınlanma hareketinin kutsal değerler ile

---

⁷⁴ İbrahim Kelağa Ahmet; Çağdaş Yunan Aydınlanma Hareketinin Coğrafyası, Ortaya Çıkış Süreci ve Eğitim Alanındaki Etkileri, Ankara Üniversitesi Yayınları No: 401, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s. 249-250.

⁷⁵ Dimaras, H. Th.; Neollinikos Diafotismos, 7. Baskı, Atina, 199, s.147

örtüşmediğini düşünüp aydınlanmanın yayılım gösterdiği bölgelerde karşıt bir mücadele izledi. Patrikhane etkili bir biçimde bu mücadeleyi sürdürüyordu özellikle aydınlanma dönemi düşünürleri kilise tarafından aforoz ediliyordu. Ancak iki taraflı olarak gerçekleşen tüm bu gelişmelere rağmen 1813 yılında kurulan Filiki Eterya Cemiyeti Yunan aydınlanması sonrasında ihtilalin gerçekleşmesinde önemli bir rol oynadı. Odesa’da üç tüccar tarafından kurulan dernek zamanla büyüdü ve başka şehirlerde şubeleri açıldı. Bunun üzerine etki alanı artan Filiki Eterya Cemiyeti merkezi İstanbul’a taşıma kararı aldı. İstanbul’da İksanto’nun Fener’deki evi merkez olarak kullanıldı. Aydınlanmanın ilk zamanlarda tepkili olan patrikhane zamanla Yunan bağımsızlığını destekler pozisyona geçti. Rum tüccarlar, kilise ve Rusya tarafından desteklenen bu oluşum ihtilalin en önemli ayaklarından biri hali almıştır. Cemiyetin başına getirilen Aleksadri İpsilanti ilk ayaklanmayı Boğdan’da başlattı 1820 yılında gerçekleşen ayaklanma başarısızlıkla sonuçlandı. Ancak kilisenin daha etkin biçimde yer aldığı 1821 Mora Ayaklanması gerçekleşti ve sonucunda Yunan Devleti kuruldu. Bu durumdan sonra Osmanlı tebaası içinde varlığını sürdüren Rumlar ve Patrikhane’nin ilişkileri bozuldu.⁷⁶

Bu ayaklanmanın bir ayağının İstanbul’da Patrik ve Fenerli Rumların olduğu bir grup tarafından idare edildiği bilinmekteydi. II. Mahmud bu durumu göz önüne alarak Patrik V. Grigoriu’su Petro Kapısı önünde astırdı. Bu süreçten sonra bağımsız bir Yunan Devleti’nin varlığı Osmanlı toplumu içinde yer alan Rum Milleti’nin de konumunda değişikliklere sebep olmuştur. Rumlar artık Osmanlı’nın bir tebaası olmaktan çok başka bir ülkenin (milletin) Osmanlı Devleti’nde yaşayan vatandaşı olmuştur. Tüm gelişmeler ile birlikte Rusya’nın Ortodoks birliğine dair inancın ve icraatları bununla birlikte azınlık haklarının Avrupalı devletlerce gündeme taşınması Tanzimat ve ardından gelen Islahat Fermanlarının koşullarını belirlemiş ve süreci hızlandırmıştır.

Sonuç olarak Yunan aydınlanması Osmanlı toplumu içinde bulunan Rumların, en azından burjuva Rumlarının bilinçlenmesine ve bu hareketin hızlanmasına yardımcı olmuştur. Ancak tüm bu okumaları totale yaymak olası değildir. Rum Milleti’nin de

---

⁷⁶ Seyfi Yıldırım- Adnan Sofuoğlu; İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi, Köksav Yayınları, Ankara, 2010,33-36.

kendi içerisinde hiyerarşik bir sistemi olduğunu kabul etmek gerekir. Aydınlanma ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu içinde de açılan Rum okullarına her Rum çocuğunun kolaylıkla ulaşabildiği söylemek mümkün değil ve bununla ilgili arşivlerde belgeler yer almaktadır. Araştırmanın kapsamı gereği o kısımlar ile bilgi yer almamaktadır.

4.2. 19. YÜZYIL'DA RUM CEMAATİ

Rum cemaatinden söz etmeden önce “Rum” kelimesinin kapsadığı topluluğun kimlerden oluştuğundan söz etmek gerekmektedir. Rum kelimesinin Rumcadan gelmiş ve “Romalı” olmayı ifade etmektedir. Milliyetçi akımların henüz etnik kimlikleri belirleme durumunun ortaya çıkmasından önce Rum olmak dönemin diğer kimlik kategorileri gibi bir dini sembolize etmekteydi. Helenlerle kendilerini paganizm yüzünden bağdaştıramadıkları için ayıran bu Rum kimliği 19. Yüzyıla kadar Hristiyanlığın belirticisi olarak kullanılmıştır.⁷⁷

19. yüzyıla kadar Osmanlı'da milliyetçi akımların baskın karakterli olmaması, Rum kelimesinin farklı etnik gruplardaki Hristiyanları da belirtmek için kullanılmasına yol açmıştır. Daha doğrusu diğer Hristiyan grupları Patriğe bağlı kılmak ve Hristiyanlar için tek bir siyasi lideri kendilerine bağlamak adına alınmış politik bir tavidir. Milliyetçiliğin yayılmasının ardından etnik kimliğin dini kimliğin önüne geçmesi, Osmanlı içindeki farklı Hristiyan grupların ilk olarak Rum milleti yönetimine karşı koyması ile sonuçlanmıştır.⁷⁸

Ancak Rum kelimesi Osmanlı İmparatorluğunda 17. yüzyıla kadar sık kullanılan bir terim değildir. Konartas'ın aktardığına göre (1998); 17. yüzyıl öncesi daha çok “İstanbul ve çevresindeki kâfirlerin patriği” tanımı kullanılmıştır. Bu durumu Molly Greene göre; kendilerine Rum (Romalı) diyen Moralı soyluların giderek yok olmasıyla kelimenin anlamını yitirmesine ve 17.yüzyılda yeni bir Rum Ortodoks soylu sınıfı olan

---

⁷⁷ Samim Akgönül; “Rum Nedir? Kim Der, Kime Denir, Niye Der?”, Rum Olmak Rum Kalmak, İstos Yayın, İstanbul, 2016.

⁷⁸ Samim Akgönül; age, s. 31-32.

Fenerlilerin ortaya çıkmasıyla kelimenin yeniden kullanılmaya başlanmasını açıklar niteliktedir.⁷⁹

Sonuç olarak etimolojik kökeni itibari ile Romalı olmayı ifade eden “Rum” kelimesi, Osmanlı İmparatorluğunda 19. Yüzyıla kadar belli bir dini kimliğin sembolü olmuş, yüzyılla beraber artan milliyetçi akımlardan sonra ise belirli bir dine bağlı bir etnik grubu temsil etmiştir.

Rum cemaatin Osmanlı’daki varlığının belirgin bir biçimde ortaya çıktığı ve cemaat olarak ele alındığı dönem ise İstanbul’un fethiyle gerçekleşmiştir. Fetih ile birlikte, aslında teslim olmadıkları için kentten gönderilmesi gereken Rumlar, kentte tutulmuş hatta Fatih Anadolu’nun çeşitli yerlerinden Rumların İstanbul’da iskân edilmesini istemiştir. Fatih’in uyguladığı birtakım teşvikler ile kentin yeniden onarılmasında ve kentin kimliğinin oluşturulmasında rol oynamışlardır. Fatih döneminde kent fethedilmesine rağmen Rumlar hala kentin nüfusunda önemli bir çoğunluğu temsil etmişlerdir. Molly Greene’ne göre Fatih’in politikaları Rum Ortodokslarını güçlü bir konuma getirmiştir.⁸⁰

Fatih’in Ekümenik Patrikliğe dair uygulamaya koyduğu politikalar her ne kadar Rum cemaatine ayrıcalıklı bir kimlik kazandırmış olsa da 19.yüzyıla kadar patrikliğin herhangi bir kurumsal kimliğinden söz edilemez ve bu durum özerk bir Rum cemaatinin de var olmadığının kanıtı niteliğindedir. Bu kurumsal kimliğin var olmaması ve belirli bir çerçeveye bağlanmamış oluşu her yeni patrik ve padişahın yeniden kendi ilişkilerini belirleme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.⁸¹ Bu ayrıcalıklı politikaların tüm Rum milletine dair alınan karar olduğunu düşünmek yanlış olacaktır. Ne İstanbul’un fethinden 19. yüzyıla kadar alınan kararlar, ne de 19. yüzyılda kurumsal kimlik kazanan Rum cemaati adına alınan kararları Rum milletinin tümü adına düşünmek doğru olmayacaktır. Fatih döneminden itibaren bu politikalar aslında seçkin Rumlar adına alınmıştır. 19. yüzyılda da durumun bundan farklı olmadığı bilinmektedir. Sadece dönem dönem bu seçkinliği belirleyen kriterlerin değişmiş

---

⁷⁹ Molly Greene; Osmanlı Devleti ve Rumlar, 1453- 1768, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 62.

⁸⁰ Molly Greene; Osmanlı Devleti ve Rumlar, 1453- 1768, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 32-34.

⁸¹ Elizabeth Zachariadou; Büyük Kilise Üzerine On Bege 1483- 1567, National Research Center, Institute for Byzantine Studies, Atina, s. 317.

olduğundan söz edilebilir. Örneğin 19. yüzyıl ile birlikte ekonomide kapitalist düzenin yolunun açılması, bu seçkin grubun belirli bir gelir düzeyinin üstünde olan Rumları kapsadığından söz edilebilir. Eğitim ve kültür alanında artan faaliyetlere rağmen, yüzyılda gelir seviyesi düşük ailelerinin çocuklarının eğitim ile ilgili sıkıntılar yaşadıkları bilinmektedir.

19. yüzyılda nihayet patrikliğe sağlanan imtiyazlar daha kurumsal bir alanda kendine yer bulmuştur. Tanzimat Fermanı ve ardından Islahat Fermanı ile birlikte gayrimüslim tebaanın hakları yeniden belirlenmiştir. Tanzimat öncesi dönemde dini etkenler sebebi ile birbirinden ayrılan gayrimüslim tebaa ve diğer tebaa arasında Tanzimat ile birlikte tüm topluluklara eşit haklar tanınması öngörülmüştür. Bu öngörünün ne oranda gerçekleştiği tartışmaya açıktır.

Hattı-ı Hümayün ile birlikte ulusal bir kimlik kazanan Rumlar, Patriğin seçilmesinde ve devlet kadrolarında belirleyici roller üstlenmiştir. Bu süreçte 7 metropolitten oluşan 21 tane meclis kurulmuştur. 19. Yüzyıla kadar, hukuk sistemi din ve üzerinden yönetilirken 1869'da Nizamiye Mahkemelerinin kurulmasıyla birlikte farklı etnik ve ya dini grupların eşit şekilde yargılanması yoluna gidilmiştir. 19. yüzyıl tüm gayrimüslim tebaa adına imparatorluk içinde yıllardır süregelen farklılaşmanın ve toplumsal gruplaşmanın daha eşit koşullara kavuştuğu bir dönem olmuştur. 1893'te Yahudi Cemaatinin "Bulletin'e" gönderdiği açıklama: *"En aydınlanmış ve uygar sayılanlar arasında bile Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğunda sahip olduğu eşitliğe sahip az ülke vardır. Padişah ve Babıali hükümeti Yahudilere karşı en geniş imtiyazları tanımış liberal bir ruhu sergilemektedir."*⁸² Bu açıklama dönemin tüm gayrimüslim toplulukları adına belirleyici bir tanım olabilir. Rumların da 19. yüzyılda bu tanım içinde yer alması olasıdır.

Ancak dönemin önemli banker ailelerinden birine mensup olan Yorgo Zarifi 19.yüzyıl öncesi etnik kimlikler arasındaki ayrımı anılarında vurgulamaktadır. "Türkler İstanbul'un en iyi mahallelerine yerleştiler, Rumlar ise Osmanlılar tarafından küçümsenen yerlerde ikamet etmeye başladılar. Bizans kıyısında inşa edilmiş ve

---

⁸² Paul Dumont; Jewish Communities in Turkey during the last decades of the nineteenth century in the light of the archives of the Alliance Israelite Universelle," Benjamin Braude, Bernard Lewis (derleyen), Christians and Jews in the Ottoman Empire, Londra, 1982, c.I, s.221.

değerli görülmeeyen Fener ve Cibali bu bölgelerden biri olmuştur.” Zarifi’nin bu söylemi 19. yüzyılın ilk yarısına kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Gayrimüslim ve Müslüman tebaa farklı mahallelerde ve farklı şartlarda yaşamlarını sürdürmüş, Müslüman tebaaya tanınan ayrıcalıklar gayrimüslimlere tanınmamıştır. Ancak, 19. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte kapital birikim, devletin modernleşmesi bu ayrımı gayrimüslim ve Müslüman olarak değil ekonomik bir tabakalaşma ile bölmüştür. Sarayın Boğaz’a taşınması ve zengin kesimin etnik veya dini bir kimlik altında değil, ekonomik kriterlere göre belirlenmesi, zengin nüfusun saray çevresinde bir arada yaşamasına ve diğer bölgelerin de bu şekilde gelişmesine evrilmiştir. Tüm bu tabakalaşma ve kıstasların belirleyici etkenlerinden birinin sosyokültürel durum olduğunu hatırlamak gerekmektedir.

Sonuç olarak Rum cemaatinin Fatih’ten itibaren politik etkenlere bağılı olarak dahi olsa imtiyazlı bir durumu söz konusudur. İmtiyaz kelimesinin geniş ayrıcalıklar olarak algılanmasındaki problemler sorun ortaya çıkarmıştır. Genel olarak İmparatorluk ile yönetilen topraklarda yaşayan Müslüman yahut Gayrimüslim tebaanın belli sınırlar içinde yaşadığı gözden kaçırılmamalıdır. Dönemin biçimlenişi, yaklaşımı göz önüne alınarak bilgi ve belgeler değerlendirilmelidir. Rumların 19. yüzyılda bir anda ortaya çıkan imtiyazlara sahip olduğunu varsaymak araştırmaların tek taraflı ve kısıtlı bir alanda ilerlemesine neden olduğu söylenebilir. Oysaki Fatih döneminden itibaren var olan ilişkiler göz önüne alındığında 19.yüzyılda Rum cemaatinin yüzyıllardır süre gelen birtakım imtiyazlarının kurumsal bir tabana yerleştiği görülmektedir.

4.3. RUM CEMAATİNİN SOSYO- KÜLTÜREL DEĞİŞİMİ

19. yüzyıl ile birlikte Osmanlı’nın cemaatleri topluma dâhil etmesi Rum cemaatinin birleşik ve kurumsal açıdan bağlanmasını sağlamış ve Osmanlı toplumunda yer almalarını meşrulaştıran çerçeveyi yani Rum cemaatini ortaya çıkarmış ve Patrik ulusun önderi olarak lanse edilmiştir. Bu durum 19. yüzyıl milliyetçi akımların yayılımı ile ilgilidir. Toplumsal kurumların işleyişi ve millet teriminin kullanımı imparatorluğa hatta 19.yüzyıla ait bir gerçekliktir. Bu dönemde ulus kavramının

kurumsallaşmaya başlaması Osmanlı İmparatorluğunun bir zorunluluğudur. Pek tabi bu gerçeklik birden ortaya çıkmamış daha önceki süreçlerde geleneksel yapının çözülmesi ve değişime açık hale gelmesi 19. yüzyılda bu durumun daha gözle görülür hale gelmesine ve çözülmesine neden olmuştur. Yüzyılda daha önceki dönemlere göre farklı olan birtakım pratiklerin resmileşmesidir. Rum Cemaati 19.yüzyıldan önce de birtakım haklara sahip iken yüzyıl ile birlikte bu haklar kurumsallaşmış ve resmiyete kavuşmuştur.⁸³

18. Yüzyılda Patriklik yavaş bir kurumsallık sürecine girmiştir. Osmanlı hükümetinden daha fazla ayrıcalık edinmenin yanı sıra kendisine Hristiyanlar üzerinde daha fazla yetki tanınmıştır. 18. yüzyıl ile birlikte Osmanlı hükümetinin gayrimüslimlere karşı kullandıkları dilde de değişim söz konusu olmuştur. Kafır sözcüğü yerine artık korumaya alınmış gayrimüslim tebaayı ifade eden “zimmi” kavramı kullanılmaya başlamıştır.⁸⁴ Ayrıca patrik artık Hristiyan tebaaya ceza verme yetkisine de sahip olmuştur. Molly Greene’in (2015) aktardığına göre 1754’te patrik bir zimmiye adam olana dek kadırgada çalışma cezası verebiliyordu. Patrikliğin ortaya koyduğu bu tavır oldukça önemlidir sadece sıradan Hristiyanlara değil, seçkin Hristiyanlar üzerinde de gücünü kullanmaktaydı. 18. yüzyılda kilisenin güç kazanması ise Hristiyanların bir kesimi tarafından desteklenirken bir kesim ise buna direnç göstermiştir. Patriğin ve kilisenin güçlendiği bu dönem metropolitlere verilen yetkilerin artmasıyla düşüşe geçmiştir. Patrik artık metropolitlerden bağımsız padişaha herhangi bir dilekçe iletememiştir. Gücü bölen bu uygulama ihtiyarlar yönetimi olarak bilinmekteydi ve 19. Yüzyılın ortalarına kadar sürdürülmüştür. Bu durumun ortaya çıkış sebebi ise başkentte toplanan Ortodoks cemaatin vergilerinin büyük bir kısmının seçkin Fenerliler tarafından ödenmesi ve kiliseyi finanse eden seçkin Rumların söz hakkı istemeleri olabilirdi.⁸⁵

---

⁸³ Pınelopı Stathis; 19.yüzyıl İstanbul’unda Gayrimüslimler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 1-3

⁸⁴ Molly Greene; Osmanlı Devleti ve Rumlar, 1453- 1768, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 199.

⁸⁵ Molly Greene; Osmanlı Devleti ve Rumlar, 1453- 1768, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 204-205.

19.yüzyıla gelmeden önce Rumlar Osmanlı tebaası içinde ticaret ile zenginleşmeyi sürdürmüşlerdir. Avrupa ile artan ticaret akışı Rumların Avrupa kültüründen daha fazla etkilenmeleri ile sonuçlanmıştır. Ancak sadece bu etkinin içinde yer alan Rumlar olmamıştır Osmanlı seçkinleri arasında da 18. Yüzyılda bu kültürün etkileri görülmektedir.⁸⁶ Rumlar üzerindeki bu etkinin çift taraflı olduğundan söz etmek gerekecektir. Seçkin Rumlar sadece Avrupa kültürü etkisinde değildi bununla birlikte Osmanlı yaşam tarzını da benimsiyorlardı. Molly Greene'in Sigalos'tan aktardığına göre; Rum seçkinleri konutlarında Osmanlı mimari üslubunda evlerde yaşıyorlardı. Bu evler genelde iki üç katlı, alt bölümü taş üst bölümü ahşap olan evlerdi. Hatta bunun yanında İslam kültürünün bir getirisi olan ve Osmanlı konut mimarisinin temeli oluşturan harem ve selamlık kısımları da Rum seçkinlerin evlerinde kendilerine yer bulmuştur. 18. Yüzyılda başlayan bu sosyal ve kültürel değişim 19. Yüzyılda daha yoğun hissedilmekle birlikte Rum cemaatini tek bir tipte ele almak doğru olmayacaktır. Seçkin Rumların yaşam koşulları ile gelir düzeyi düşük Rumlar yaşam biçimleri birbirinden farklı olduğu dile getirilmektedir.

19.yüzyıla gelindiğinde Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadığına dair kaynaklar bulunmaktadır. Özellikle 19.yüzyılda daha kesin bilgiler taşıyan nüfus sayımına göre Rumlar Beyoğlu, Beyazıt, Fatih, Cerrahpaşa, Üsküdar gibi bölgelerde yaşamaktaydı, bu bölgeler ayrıca Müslüman tebaanın da yoğunluk oluşturduğu alanlardı. Ancak, devletin modernleşmesiyle birlikte değişen birtakım kurallar olsa dahi tebaalar ve din adamları arasında bu ayrım halen devam etmekteydi. 1874 yılında Herald gazetesinde yer alan habere göre İstanbul'un bazı bölgelerinde Müslüman din adamlarının baskısına maruz kalıp bölgeyi terk eden Rum tebaanın varlığı dikkat çekmektedir. Bu durum devletin uygulamaya koyduğu bu yeni politikanın sosyal alanda tam anlamıyla kabul edilmesinin zaman aldığına göstergesidir.

1821 yılında Yunan İhtilali, Fenerli Rumların Osmanlı Devleti'nde statüsünü kaybetmesine neden olmuş ve Osmanlı yönetimi ile Fenerliler arasında çatışmalar artmış bazı Rumlar zorunlu göçe yahut kaçmaya mecbur kalmıştır. 1829'da kurulan Yunan Devleti, Osmanlı'da yaşayan Rumların kimliğinde büyük bir değişikliğe neden

---

⁸⁶ Molly Greene; Osmanlı Devleti ve Rumlar, 1453- 1768, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 212.

olmuştur. O yıllara kadar bir cemaat olarak algılanan grup Yunan Devleti'nin kurulmasıyla birlikte başka bir devletin, Osmanlı'da yaşayan nüfusu kimliğine geçiş yapmıştır. Ancak, tüm bu gelişmelere rağmen İstanbul Fener Rum Ortodoks Patrikliği ulusçu düşüncelerin cemaat adına doğru bir tavır olmadığını düşündüğünden yeni kurulan Yunan Devleti'ni desteklemekten geri durmuştur. Patrikliğin bu tavrı, sosyal alanda Tanzimat ile birlikte güç kazanan ve ulusalcılık idealini kabul eden entelektüel Rumları etkilememiştir. Rum milleti Tanzimat ve Islahat süreciyle birlikte ulusalcılığı kabul eden ve dini hiyerarşiyi yıkan bir tavır içerisine girmiştir. 19. yüzyıl boyunca Rum milleti kültür ve sanat alanında ilerici, siyasal alanda tutucu bir tavrın ortasında kalmıştır. Patrikhane ulusalcı kimliğin yetkisi kısıtlayacağı düşüncesi ile tüm Ortodoks dünyasının lideri olma konumunu korumaya çalışmıştır. Ulusalcılar ise ortak bir Yunan devleti etrafında birleşmiştir.

Yunanlıların ulus devlet fikri Osmanlı tebaası Rumları üzerindeki etkisi aydınlanma ile bağlantılıdır. 18. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da ortaya çıkan aydınlanma hareketinin temel fikri kilise, kraliyet gibi ayrıcalıklı unsurlara karşı çıkarak, akıl düzleminde ilerleyen bir dünya öngörüsüdür. Bilimsel çalışmaları ön planda tutan ve doğa bilimlerine eski saygınlığını kazandırmayı amaçlayan bu hareket, toplumsal dinamiklerin hukuksal düzlemde kanun, toplumsal sözleşme gibi kavramlar ile değişimini de ortaya çıkarmıştır. Bu aydınlanma hareketinin etkilerini Osmanlı toplumunda hissettiren 1789 Fransız İhtilalinin fikirleri olmuştur.⁸⁷

Yunan aydınlanması ise bu etkileşimlerin bir sonucu olarak 18. Yüzyılın sonunda ve 19. Yüzyılda etkili olmuştur. ⁸⁸Molly Green'e göre ise Aydınlanma fikri Padova Üniversitesi'nin Aristotelesçiliğin merkezi haline almasıyla ve 18. Yüzyılda kurulan ticaret bağlarının ise bu fikirlerin yayılımını kolaylaştırdığı yönündedir.⁸⁹ Ayrıca Herkül Milas Yunan Aydınlanmasının prensip bakımından ve tarihsel süreç anlamında batıdan farklı olduğunu vurgulamaktadır. Milas'ın Yunan aydınlanması ile ilgili görüşleri *“özgün değildir, Batıdaki aydınlanma hareketinde insanların etnik kimlikleri ve yaşadıkları ülke arasında uyum mevcuttur ancak Yunan aydınlanmasında bunu*

---

⁸⁷ Hasan Çolak; Aydınlanmanın Osmanlı Dünyasındaki Erken Etkileri ve Ioannis Pringos, Hacettepe Üniversitesi Türkiyet Araştırmaları Dergisi, Güz, Ankara, 2018,s. 81-82.

⁸⁸ Herkül Milas, Yunan Aydınlanması (1774-1821), s.220.

⁸⁹ Molly Greene; Osmanlı Devleti ve Rumlar, 1453- 1768, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015, s45.

söylemek pek mümkün değildir, Yunan aydınlanması bir ulus-devlet kurmak ile özdeşleşmiştir, tarihsel olarak Batı'ya kıyasla neredeyse bir yüzyıl fark ile gerçekleşmiştir, Yunan aydınlanması Batı'ya göre kalıcı ve köklü bir biraz değildir” şeklindedir.

18. yüzyılda Osmanlı elçilerinin Avrupa seyahatlerinde aydınlanma hareketinin etkileri görülmüştür. Ayrıca elçilerin yanı sıra Anadolu'dan ve İstanbul'dan birçok Rum aydınını etkileyen aydınlanma hareketidir. Demetrios Katartzes (Fotiades) bu hareketten etkilenmiş önemli bir isimdir. 1730'da İstanbul'da doğmuş ve iyi bir eğitim görmüştür. Milas'a göre; “aydın hükümdar” idealine inanan önemli isimlerdendir. Katartzes, Rum dilini oldukça önemsemektedir. Ulusun eğitimini dikkate almış ve çalışmalar yapmıştır. Batı dünyasından etkilenen bu aydın “biz de Avrupa'nın uygar ulusları gibi, İngilizler, Fransızlar gibi yapmalıyız, anlaşabileceğimiz bir dili, halkın konuşma gücünü ve tutkusunu kullanmalıyız” diye yazmıştır. Fener soylularından olan Katartzesin oluşturduğu ikilem ise oldukça önemlidir. Katartzes halk dili savunuculuğuna rağmen Yunanlılığı savunmayan bir aristokrat olarak Fenerliler arasında çelişkili isimlerden birisidir.⁹⁰

18. yüzyılda gerçekleşen aydınlanma ve değişen toplumsal yapı, aydınlanmayı destekleyen genelde soylu aydın Rumların yanı sıra Patrikhane'nin tutucu tavrı Batı Kilisesinden farklı olmamıştır. Kilisenin yanı sıra Osmanlı toplumundaki Müslüman tutucular gibi Rum Ortodoks tutucularda bulunmaktaydı. Bu durum ortaya çıkması muhtemelen Milas'a göre Osmanlı'nın statükoculuğundan kaynaklanmaktaydı.⁹¹ Patrikhanenin bu tutumunun 1850'lere kadar sürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. 18. Yüzyılda yaşanan bu değişimin 19. Yüzyılda yansımaları açıkça görülmektedir. 19. yüzyıl boyunca çıkarılan kanunlar, toplum fikri, tebaa eşitliği gibi kavramları muhtemelen 18. Yüzyılın yarattığı ulus-devlet ilişkisi ile paralel ilerlemektedir.

---

⁹⁰Herkül Milas, Yunan Aydınlanması (1774-1821), s. 173-175

⁹¹ Herkül Milas, a.g.e, s. 120.

Islahat Fermanı diğer azınlıklara olduğu gibi Rum Milletine de geçmiş yüzyıllara göre geniş haklar tanımıştır. Herkül Milas imtiyazlar meselesiyle ilgili olarak; imtiyazlar tanınmış bir özgürlük olmadığını verilen imtiyazların Rum milletinin yahut herhangi bir gayrimüslim milletin Müslümanlara göre daha iyi bir yaşama ve özgür bir alana sahip oldukları gerçeği ile pek fazla ilişkilendirilemeyeceğini ve imtiyaz Osmanlı'da özel izin anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Ancak, Rum milletine verilen imtiyazlar geçmiş dönemlere göre Rumların birçok alanda daha fazla yetkiye sahip olmalarını sağladığı söylenebilir. Yaşanan bu kaos ortamında toplumsal dinamikleri korumaya çalışan ve değişen dinamiklere göre değişime uğrayıp varlığını sürdürmeye çalışan Osmanlı Devleti Avrupalı Devletlerin de birtakım dayatmaları sonucu, Rumları da kapsayacak şekilde azınlıkların sayım vergisini kaldırmış, orduya alınmalarını, mahkemede tanık olmalarını sağlamış ve mecliste azınlıklara yer vermiştir. Tüm bu gelişmelerin bir sonucu olarak azınlıklar kendi laik sistemlerine uygun nizamnameler hazırlamışlardır. 1862'de padişah tarafından onanan Rum Milleti nizamnamesine göre:

- Meclis tarafından seçilen patrik dünyevi işlerde Osmanlı Devleti'nin kanunlarını uygulamakla yükümlü olacaktır.
- Dini ve cemaat işlerinde oluşabilecek sıkıntıların giderilmesi adına seçilecek kişi Ruhani liderler ve halk tarafından seçilecektir.
- Meclis seçimi Ruhbanlardan ve halktan oluşacaktır.
- Daimî meclisin dördü episkopos, sekizi halktan oluşmalıdır.⁹²

Ve benzeri maddelerden oluşan nizamnamede anlaşıldığı üzere dini hiyerarşi korunmaya çalışılmakla birlikte patrik artık milletin hizmetinde Osmanlı Devleti'ne bağlı bir memurdur. Rum seçkinleri ruhani liderler ile birlikte kararlar vermekte ve laik sistemin içinde seküler bir grup oluşmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisine dahil olması, azınlıklara ticari haklar tanınması ve eğitimin yaygınlaşması Rum cemaati içinde burjuva bir grup oluşturmuştur. Bu ekonomik özgürlük, Rumların yabancı

---

⁹² Murat Bebiroğlu; Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Nizamnameleri, İstanbul, 2008, s. 81-83.

dilleri konuşabiliyor olması ve diğer Osmanlı tebaasına göre dışa dönük bir hayatı benimsemiş olmaları ticaret alanında yükselmelerini sağlamıştır. Bu ekonomik yetkinlik şahısları belli bir ideal peşinde ortak kılmış ve Rum bankerleri, tüccarları ve diğer meslek grupları Rum Milletinin eğitimi adına bağışlarda bulunup eğitim kurumları açmışlardır. 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile birlikte Rum milleti kendi eğitim sistemini düzenleme yetkisine de sahip olmuştur.⁹³

Ekonomik anlamda diğer cemaatlere göre güçlenen bazı Rum aileler, Osmanlının Avrupa ekonomisine girmesiyle ve reformlar ile kapital birikimin devlet tekeline çıkıp şahıslar üzerine geçmesi sebebiyle 19. yüzyılda refah düzeyi yüksek bir hayat sürmüşlerdir. Öyle ki II. Abdülhamid döneminde devlet Rum bankerlerden borç alır konuma gelmiştir. Rum bankerlerin, tüccarların önemi artmış, eğitilmiş Rumlar, tanınan yeni haklarla hekimlik, mühendislik, mimarlık ve devlet kadrolarında bürokratlıklar yapmışlardır. Rum Cemaati 19. Yüzyılın özellikle ikinci yarısında etkili bir sosyo- kültürel değişim yaşamıştır.

Kültür ve eğitim konusunda 19. yüzyılda aktif rol alan Rum Cemiyeti, değişen düzende kapital birikim ve entelektüel Rumların birliği ile 1861'de Beyoğlu'nda Hellen Edebiyat Cemiyetini (Sillogos) kurmuşlardır. Sanat ve kültür idealinde yola çıkan cemiyet özünde Yunan dilini ve kimliğini yaygınlaştırıp korumak adına öncülük etmiştir. Sillogos'un başlangıcında eğitim ideali dönemin ortamında oldukça zordu, ruhban olmayanların bir eğitim, kültür ve sanat kurumu oluşturmak istemesi oldukça seküler bir girişim olmuştur. Ruhbanların azınlıkta olduğu bu oluşum daha çok ekonomik anlamda güçlü kişilerden yahut Rum entelektüellerinden oluşmaktaydı. Açıkçası bu durum cemiyetin ortaya koyduğu çalışmalarda da görülmekteydi. Osmanlı toplumunda ayrıcalıklı konumu ile Fener Patrikliğinin ortaya koyamadığı bağımsız faaliyetleri cemiyet gerçekleştirmiştir. Cemiyet özellikle halka açık yaptığı konuşmalarda, düşünsel, tarihsel konulara yer vermiş ve eğitilmiş konuşmacılar ile birlikte bilgilerin aktarılmasını sağlamaya çalışmıştır.⁹⁴

---

⁹³ Ari Çokona; 20.Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri, Literatür Yayınları, İstanbul, 2016, 51-61.

⁹⁴ Haris Eksertzoglou, Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004, s.9-11

Sillogos, Rum Cemiyetleri arasında ayrıcalıklı konumunu yaptığı faaliyetlerle korumuştur. Derneğin kaleme aldığı ikinci tüzükte bir kütüphane kurulmasından söz edilmektedir. Bu kütüphane, üyelerin ve kamunun yararlanması adına oluşturulmasını hedeflemiştir. Theodoros Zografos'un bağışı ile başlayan bu kuruluş, dönemin önemli banker ailelerinin maddi destekleri ve cemiyet üyelerinin kitap bağışları ile genişlemiştir.

Anagnostopulu; *"1870'lerde sadece İstanbul'da kültür alanında faaliyet gösteren yirmi altı dernek kurulmuştur. Bunların içinden en önemlisi 1861'de kurulan ve eğitim alanında büyük başarılar sağlayan Elinikos Filoloyikos Silogos Konstantinopoleo olmuştur. Bu yıllarda sadece İstanbul'da faaliyet gösteren 105 okul bulunmakta ve 15.000 öğrenci eğitim görmektedir. 1844 Heybeliada Ruhban Okulu, 1875 Zappion Kız Lisesi, 1881 Fener Rum Lisesi, 1890 Zoğrafan Rum Erkek Lisesi, 1892 Heybeliada Ticaret Okulu ve 1909'da Beyoğlu Dil ve Ticaret Okulu kurulmuştur. Aynı yıllarda kilise inşaat yasağı kalktığı için Ayia Tirada, Ayios Konstantinos, Ayia Eleni kiliseleri inşa edilmiştir."* şeklinde durumu özetlemektedir.⁹⁵

Eğitim ve kültür alanında gelişen bu faaliyetler 19.yüzyılda Rum milletinin sosyo kültürel gelişiminde önemli bir rol üstlenmiştir. Tüm bu faaliyetlerin ve kurumların yanı sıra devlet kadrolarında görev alan Rumlar dönemin etkin ve zengin cemaati olmuşlardır. Sillogos sadece dil ve eğitim üzerinde çalışmamaktaydı. Bu çok çeşitli entelektüel Rumların oluşturduğu dernek aynı zamanda Bizans eserlerini kataloglamakta, Rum mimarlar üzerine çalışmakta, koruma ve onarım alanında faaliyetler göstermekteydi. Cemiyet olarak toplantılar düzenleyen ve bir dergi basan üyeler, akademik araştırmalar yapmakta ve yayınlamaktaydı. Ayrıca cemiyetin içinde sadece eğitimli Rumlar bulunmamaktaydı. Avrupalı birçok destekçi ve araştırmacı tarafından desteklenmekteydi.

---

⁹⁵ Sia Anagnostopoulou; "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi: Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim" Pinelopi Stathis (Ed.), 19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Silloogos'un akademik çalışmalarından birkaçından şu şekilde söz edilebilir. Dr. Dethier'in kaleme aldığı "II. Thodosius Anıtı", Cilt VII yer alan "Bizans Devri İstanbul Semtleri", Cilt IX, 428. Toplantıda Paspatis tarafından "İstanbul'da Mevcut Bizans Kiliseleri" adlı çalışma, Cilt IX, Marie de Launay "Cenovalıların Perası Bugünkü Galataya Dair", S. Aristarkhes "İstanbul Kara Surları Arkeolojik Haritasında Yer Alan İsimlerin Karşılaştırılması", Dr. A. Mordtmann "İstanbul Topoğrafyası", A. Siderides "1593 ve 1604 Yıllarında İstanbul Kiliseleri", Dr. Mordtmann "Ayasofya Kurşun Mühürleri"⁹⁶ gibi çalışmaların yer aldığı dergi akademik çalışmalar yayınlamıştır. Bu çalışmalar arasından en dikkat çeken isim Dr. Paspatis olmuştur. Paspatis'in karasurlarının korunması adına yaptığı çalışmalar oldukça önemlidir.⁹⁷

Osmanlı Devleti'nin arkeolojik alanların korunması adına çalışmalar yürütmeye başladığı sıralarda Sillogos'ta aktif olarak cemiyete bağlı alt birim olarak kurulan arkeoloji komisyonunda özellikle Bizans arkeolojisi üzerine çalışmalar yürütülmektedir. Bu çalışmalar arasında Bizans kiliselerinin tesbiti gibi içeriklere sahip çalışmaların yanı sıra özellikle yüzyıl boyunca kentin genişlemesinde engel olarak görülen ve bazı bölümleri yıktırılan Karasurları önemli bir yer tutmaktaydı. Cemiyetin çalışmaları arasında yer alan İstanbul Kara surları Arkeolojik Haritası oldukça önemlidir. Özellikle Arkeoloji Komisyonunun başkanı olan Paspatis'in bu alanda yaptığı çalışmalar, onarım ve koruma projeleri dönemin Osmanlı ileri gelenleri içinde ayrıcalıklı bir çalışma olmuştur.⁹⁸ Rayçanovski'nin Sillogos toplantı metinlerinden aktardığına göre Paspatis bu toplantıda kara surlarının suyolları ile ilgili önemine dikkat çekmiş ve bugün Anemas Zindanlarının bulunduğu bölgede yer alan Ayvaz (İvaz) Efendi Cami'nin Blakhernai Sarayının üstüne yapıldığını vurgulamıştır. Toplantı metinlerinden anlaşıldığı üzere sadece var olan eserlerin koruması üzerine tartışmalar yapılmamakta aynı zamanda kaybolan Bizans eserleri üzerine incelemeler yürütülmektedir. Yüzyılın siyasal, ekonomik ve toplumsal ortamı göz önüne alınca

---

⁹⁶ Dimitri Rayçanovski; Bizans Arkeolojisi Çalışmaları Bakımından Hellenikos Philologikos Syllogos, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1974, s. 112- 150.

⁹⁷ Dimitri Rayçanovski; a.g.e, s.65-85

⁹⁸ Melike Sümertaş; "İstanbullu Rumların Bilim Okulu Sillogos", Atlas Tarih, s. 76.

Sillogos'un özellikle Paspatis'in yürüttüğü bu araştırmaların oldukça önemli olduğ görülmektedir.

Sonuç olarak başta Sillogos olmak üzere dönemin Rum Cemiyetleri sadece Rum milliyetçiliğinin savunucuları olmamışlardır. Sillogos'un eğitim ve kültür alanındaki faaliyetleri öncelikle Rumlar olmak üzere tüm Osmanlı tebaasının faydalanabileceği bir alan yaratmıştır. Eğitim alanındaki faaliyetleri, kültür alanına katkıları, kütüphanesi, akademik çalışmaları, arkeoloji komisyonu ve bu alanda yürütülen alışmalar Sillogos'u dönemin önemli kurumlarından biri haline getirmiştir.

5. 19.YÜZYIL'DA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KORUMA ALANINA İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR

5.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE KORUMA KAVRAMININ GELİŞİMİ VE YASAL DÜZENLEMELER

Batılılaşma süreci ile birlikte Osmanlı mimarisinde ve kent algısında görülen değişiklik aynı hızda olmamakla birlikte kültür varlıklarının korunması adına da ortaya çıkmıştır. Madran'ın aktardığı üzere, birçok değişimi kapsayan 19. Yüzyılda koruma kavramının bilinçli yahut bilinçsiz ortaya çıkması ilginç değildir.⁹⁹ Koruma kavramı 19.yüzyılda Osmanlı dünyasında resmi olarak bir alan bulsa da gelişimi oldukça yavaş seyretmiştir. Kültür varlıkları statüsüne hangi eserlerin girdiği kriterlerini belirlemek bile oldukça zor ve kapsamlı bir gelişim izlemiştir. Madran 18. yüzyıl sonunda III. Selim döneminde İngiliz Elçinin "... İngiltere devletinde somaki taş gayet makbul ve muteber olduğundan...", diye başlayan ve Sadrazama başvurulmuş yazısından sonra İstanbul'da bulunan somaki taşlar yazışmalar ile Osmanlı Devlet'inin borçları karşılığı verilmiştir. Yine aynı şekilde II. Mahmut döneminde, yeniçeriliğin kaldırılmasıyla, yeniçerilere ait Bektaşî tekkeleri eğitim yapıları yapılmak adına satılmıştır. Söz edilen tutumların değişmesi belli bir süreç sonunda değişmiştir. 19. Yüzyılda koruma alanına dair uygulamaların gerçekleştirilebilmesi için öncelikli olarak ekonomik birtakım problemlerin ortadan kalkması gerekmiştir. Bununla birlikte koruma kavramının söz konusu olabilmesi için toplumun yasal ve örgütsel alt yapısı oluşmuş olmalıdır.

Tanzimat döneminin dikkat çeken en önemli ögesi kurumsallaşmadır. Bu durum yerel örgütlenmelerinde şekil değiştirdiği ve yeni ilişki ağlarının oluşmasına ortam hazırlanmıştır. 19. yüzyılda yeni birçok kurumun varlığı dikkat çekmektedir. Geçmiş dönem kurumlarının işlev ve niteliklerini yitirmiş olması, yeni gereksinimleri karşılayacak yeni kurumların kurulmasına neden olmuştur. 19. yüzyıl ortamında Osmanlı Devleti'nin değişimi ve gelişimi kabul etmeme şansının olmaması ve başarılı uygulamaları yani Batıda görülen kurumların benzer örneklerini almış olduklarını

---

⁹⁹ Emre Madran, Tanzimattan Cumhuriyete Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler- 1800- 1950, Otdü, Ankara, 2002

söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁰⁰ Her alanda görülen bu kurumsallaşma ve değişim mimarlık kültürü başta olmak üzere kültür yaşamını da etkilemiştir. Aynı etki kültür varlıklarının, korunması ve onarımında da geçerli olmuştur.

Onarım alanına ilişkin olarak mimarlık kurumu en etkili birim olmuştur. 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl boyunca mimari ve mimarlık kurumunda ki değişimler ve örgütlenmeler ile, koruma -onarım alanına ilişkin düzenlemelerin örgütlü bir meslek teşkilatı üzerinden yürümesi sağlamıştır. Döneme kadar mimari örgütlenme de mimar tek bir meslek grubuna ait değildir. 19. yüzyılda sanayi devrimi ve diğer gelişmeler meslekleri özel olarak ayırmıştır. Osmanlı Devlet’inde Mühendishane-i Fünun-ı Berri-i Hümayun’un kuruluşu mühendislik hizmetlerinin mimarlar tarafından artık karşılanmadığının ve klasik Osmanlı mimarlık örgütlenmesinin geç dönemde yetersiz kaldığının göstergesidir.

19.yüzyıla kadar Hassa mimarlar Ocağı üzerinden usta çırak ilişkisinde ilerleyen meslek eğitimi II. Mahmut döneminde, dönemin Hassa Mimarı Abdülhalim Efendi’nin önerisiyle mimarlık eğitimi veren bir kurum kurulmak istenmiştir ancak başarılı olamamıştır. Mühendishane Nazırlığında mimarlık eğitime devam edilmiştir. Cezar bu eğitimin yetersiz olduğundan söz etmekte ve yetersiz mimarlık eğitimi alan mühendisler yetiştirildiğini öne sürmektedir.¹⁰¹ Ancak 1822’de II. Mahmut Döneminde kurulan Ebniye-i Hassa Müdürlüğü ile yapım ve onarım işleri devlet örgütlenmesi içinde kendine yer bulmuştur. O yıllara kadar mimarlar saraya bağlıken, 1822’de artık devlet memuru statüsünde yer almışlardır. Müdürlük kurulmasına karşın 1847 yılına kadar köklü bir değişim göstermemiştir. 1848 yılında kurum Umur-u Ticaret ve Nafia Nezaretine bağlanıp Ebniye Müdürlüğü adını almıştır. Merkezi bir örgüt olarak devam eden müdürlük alt birimlerinde farklı yapım ve onarım işlerine göre bölünmüştür. Ebniye-i Senniye Ambarı saray ve kasırların yapım ve onarımıyla görevlendirilmiştir.

---

¹⁰⁰ Emre Madran, Tanzimattan Cumhuriyete Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler- 1800- 1950, Otdü, Ankara, 2002, s. 2-3.

¹⁰¹ Emre Madran, Tanzimattan Cumhuriyete Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler- 1800- 1950, Otdü, Ankara, 2002, s. 5-6.

19. yüzyılda ele alınması gereken onarım alanındaki değişimlerden biride kamusal mimarinin rolüdür. Vakıflar üzerinden inşa edilen ve onarılan kamu yapılarında Klasik Çağdaki bazı uygulamalar devam etmiştir. Bir vakfa bağlı gerçekleşen onarım, vakfin diğer harcamalarından önde gelmekteydi. Vakfin gelirlerinin yetersiz kalması durumunda devlet tarafından karşılanmaktaydı. Madran'ın aktardığına göre 1830 tarihli bir belgede, İstanbul'daki yıkılmış ve yanmış camilerin onarım keşiflerinin çıkarıldığına dairdir. Başka bir belgede ise vakıfların birleştirilmesinin amacı olarak padişah buyruğundan şu kelimeler dikkat çekmekte "... hüsn-ü idarelerini sağlamak, hayratları imar etmek ve hayır hizmetlerini yerine getirmek..." sonuç olarak bu ve benzeri kaynaklara dayanarak söylenebilir ki özellikle anıtsal dini yapılar öncelikli olmak ile birlikte onarım sık sık tekrar edilmektedir.¹⁰²

Evkaf Nezaretinin oluşturulmasıyla inşa ve onarım faaliyetleri tek elden yürütülmüştür. 1847'te Evkaf Nezaretine bağlı olarak açılan "Bina Eminliği Müdürlüğü" genellikle dini yapıların onarım işlerinden sorumlu olmuştur. Nezaretlerin kurulması ve alt birimlerinde müdürlükler açılması koruma ve onarım alanında birlikteliği doğurmuştur. Yapıların onarımları sırasında denetim memurları bulunmakta ve onarım sürecinden önce keşif defterleri hazırlanmaktadır.

Bu süreçte yüzyılın özellikle ikinci yarısında kurumsallaşma adına bakım, onarım ve koruma alanına da bir takım yasal düzenlemeler getirilmiştir. 1840'ta Ceza Kanununun 133. Maddesinde yer alan yasa her ne kadar koruma alanına ilişkin kapsamlı bir yasa olmasa da bu alanda çıkmış ilk yasal düzenleme olması bakımından önemlidir. Ceza Kanunu 133. Maddesine göre "... Hayrat-ı şerife ve tezyinat-ı beldeden olan ebniye ve asar-ı mevzuayı hedm ve tahrip ve yahut bazı mahallerini kırıp rahnedar..." edenler cezalandırılacaktır. Yine Ceza kanunun başka bir maddesinde ise yıkılmış ve harap haldeki binaların uyarılara rağmen tamir etmeyenler para cezasına tabii tutulacaktır. Bu maddelerden anlaşıldığı üzere henüz sadece anıtsal

---

¹⁰² Emre Madran, Tanzimattan Cumhuriyete Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler- 1800- 1950, Otdü, Ankara, 2002, s. 10-11.

dini yapı ile kısıtlanmış bu hükümlerde koruma kavramının kapsayıcılığından söz etmek mümkün değildir.¹⁰³

1840'ta çıkan başka bir kanun ise "Arazi Kanunnamesi" dir. Bu kanunda ise sadece taşınabilir eserlerin korunmasına yönelik maddeler yer almaktadır. 107. Maddede taşınabilir sahipsiz eski ve yeni tüm para, alet, yüzük gibi eserler olarak tanımlanmıştır. Ancak bu kanunnameye göre tanımlanan eserleri bulanların sahibini araması gerektiğini sahibi yok ise bulanın bunu kullanabileceği belirtilmektedir. Bu durum sadece Müslüman tebaaya özgüdür. Gayrimüslim tebaa herhangi bir hazine veya tanımlanan eserlerden birini bulduklarında bundan pay alamayacaktır. Emre Madran'ın aktardığına göre bu kanunname koruma olgusuna dair değildir. Daha çok bir paylaşım ve mülkiyet kavramının düzenlenmesine yöneliktir.¹⁰⁴

Dolaylı olarak koruma ile ilişkilendirebileceğimiz bir diğer nizamname ise "Ebniye Nizamnameleridir". 1848 yılındaki ilk nizamname kentin büyümesine ilişkin maddelerin yanı sıra, kentin eski dokusuna dair hükümler içermektedir. Bu hükümlerden biri olan 4. Madde Madran'a göre korumanın imar karşısında aldığı ilk kayıptır. Maddeye göre; yangın mahallindeki hasar görmüş yapıların yolların genişletilmesi amacıyla bulundukları alanda geriye çekilmesi yani tümüyle yıkılıp yeniden inşa edilmesini öngörmekteydi. 16. Madde ise ahşap yapıların inşası ile ilgiliydi.¹⁰⁵ Yüzyılın belki de en büyük kayıplarından biri yangınlar sebep gösterilerek yıktırılan veya yeniden inşa edilmesine dair kısıtlamalar getiren ahşap yapılara dair kanunlar olmuştur. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyıl ilk yarısında meydan açma fikrinin yoğunluk kazanması geleneksel sivil mimarinin pek çoğunun yok olmasına neden olmuştur.

1849'da çıkarılan ikinci Ebniye Nizamnamesi ise ilk nizamnameye göre koruma alanına ilişkin daha belirgin düzenlemelere yer vermiştir. Bu kanunlar arasında cami avlularına yapılaşma yasağı gelmesi önemlidir. 1864'te yangınların önlenmesi

---

¹⁰³ İlber Ortaylı; Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000. S. 202.

¹⁰⁴ Emre Madran, Tanzimattan Cumhuriyete Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler- 1800- 1950, Otdü, Ankara, 2002, s. 15-16.

¹⁰⁵ Emre Madran, Tanzimattan Cumhuriyete Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler- 1800- 1950, Otdü, Ankara, 2002, s. 17.

amacıyla çıkarılan Turuk ve Ebniye Nizamnamesi ise birçok yapının özgünlüğün bozulmasına ve harap hale gelip yıkılmasıyla sonuçlanmıştır. Nizamnamenin 36. Maddesinde onarımlarda dış cephede ahşap kullanımın yasaklanması ve ileride yapının öne çekilmesi durumunda yapının onarımının yasaklanması olmuştur. Ancak nizamnamenin 48. Maddesi korumaya ilişkin oldukça tehlikeli bir durumu göz önüne sermektedir. Maddeye göre harap ve tehlikeli yapılar mal sahibi ve belediye tarafından yıktırılması adınadır. 1863'te çıkarılan “Her Nevi Ebniyeden Alınacak Harc ve Rüsumat Nizamnamesidir”. Nizamnameye göre yapılacak yeni inşaatlar ve onarımlar için Belediye’ye ödenecek harçlar belirtilmiştir.¹⁰⁶ Ancak nizamnameye göre kamu yapıları (cami, mektep, kışla vb) onarım harcı ödemeyecektir. Bu nizamnamenin onarım alanında birtakım zorluklar doğurduğu ortadadır. Mülklerini dahi onarmakta zorlanan tebaa, devlete başvurmaktaydı. Osmanlı Arşivlerinde (COA) yer alan bir belgeye göre, Yahudi tebaada birini Cibali'deki evinin onarılması veya yıktırılması adına başvuruda bulunmuş olmasına dairdir.

1848, 1849, 1864'te çıkarılan Ebniye Nizamnameleri, yeni kentsel düzeni üzerine durmaktadır. Koruma alanına ilişkin detaylı bir hüküm içermemektedir. Hatta geleneksel dokunun yok olmasına olanak sağladığı söylenebilir. Cami etrafında şekillenen Osmanlı kenti, yüzyıl ile birlikte okul ve karakol yapıları etrafında şekillenmeye başlamıştır. Bu durum fiziksel doku dışında geleneksel kültürün ve sosyal ilişkilerinde değişimine neden olmuştur.¹⁰⁷

Dolaylı bir şekilde korumaya ilişkin hükümler içeren bu nizamnamelerden sonra koruma alanına yönelik ilk yasal girişim arkeolojik alanlar üzerine olmuştur. Bunun güçlü sebeplerinden biri muhtemelen Avrupa Devletlerinin Osmanlı topraklarında yürüttüğü kazı çalışmaları ile taşınır ve taşınmaz kültürel değerlerin ülke dışına çıkarılmasıdır.

İlk yasal düzenlemelerin arkeoloji alanında olacağı 1869'da Ali Paşa sadrazamlığında Maarif Nezaretine gönderilen belgeden anlaşılmaktadır. Belgeye göre; “Avrupa müzeleri ülkemizden götürülen nadide eserler ile doluyken memleketimizde müzenin

---

¹⁰⁶ Emre Madran, Tanzimattan Cumhuriyete Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler- 1800- 1950, Otdü, Ankara, 2002, s. 19.

¹⁰⁷ Afife Batur; a.g.e, 1985, s.1053.

kurulmamış olması yanlıştır. Asar-ı atika çıkarmalarına izin verilenler buldukları bir eseri bize bırakmaları koşuluna uymamıştır. Bundan böyle yurtdışına eski eser çıkarılmayacaktır.” 1869’da çıkarılan ilk Asarı Atika Nizamnamesi yedi maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler arasında müzenin gelişimi açısından eserlerin çift bulunması durumunda birinin devlete verilmesi yönündedir. Ayrıca ilk maddede yer alan “Osmanlı ülkesinde eski eser aramak isteyenlerin Maarif Nezaretinden izin alması gerekmektedir.” İkinci madde ise eski eserlerin yurtdışına çıkarılmayacağına ancak satılabileceğine yöneliktir. Bu kanıyı destekler nitelikteki Osmanlı Arşiv belgesi 1878 yılına ait belgede Bergama’da çıkarılan eski eserlerin Almanya’ya verilmesi ve alınacak para ile müzenin eksiklerinin giderileceği yönündedir. (Y..A...RES. / 3 – 47).

1874’te çıkarılan ikinci Asarı Atika Nizamnamesi, ilk nizamnameye göre daha kapsayıcı niteliktedir. Birinci nizamnamede eski eser tanımında devlet tüm eserleri kapsayıcı bir kanun çıkarmamıştır. Ancak ikinci nizamnamede tüm eserler devlet malı sayılmakla birlikte paydaşlar arasında bulunan eserler bölüştürülmüştür. İkinci nizamnamede ilki gibi daha çok taşınabilir eserler ve taşınmaz arkeolojik alanlar adına çıkarılmıştır. Sadece maddelerden birinde toprak üstündeki İslami yapıları kapsayan bir hüküm yer almaktadır. Bu durumda Osmanlı’nın çıkardığı bu iki nizamnamede arkeolojik eserleri kapsadığı için hükümler dar olarak nitelendirilebilir. Her ne kadar yabancı kazılara kısıtlamalar getirilmeye çalışılsa bile geç tarihli (1911) belgede dahi kaçak kazıların olduğu görülmektedir. Belgeye göre araştırma yapmak üzere Aydın’a giden Alman Arkeoloji Enstitüsü müdürü ve arkadaşlarının Bodrum Kalesinde izinsiz hafriyat yaptığına dairdir. Belgede devletin bu hafriyata engel olduğu belirtilmektedir. (DH.EUM.SSM. / 33 – 23)

1884 yılında çıkarılan üçüncü Asarı Atika nizamnamesi eski eserlerin devlet malı olduğu hükmü kabul edilmiş ve günümüzde süre gelen kanunların temeli olmuştur. Nizamnameye göre yurtdışına eski eser ihracı tamamen yasaklanmış, taşınmaz eserlere zarar verilmesi, değiştirilmesi yasaklanmıştır. Bu durumda ilk kez bu kadar detaylı olarak taşınmaz varlıkların korunmasının önemi vurgulanmıştır. 1906 yılında çıkarılan nizamname ise yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul görmüştür. Batılı örneklerden aktarılan bu nizamnamenin eksik tarafı ise Batı örneklerinin uygulanabileceği kurumların henüz tam anlamıyla gelişmemiş olmasıdır. Ancak bu

nizamnamenin konumuz açısından önemi tarihi eserlerin korunmasına değin ilk hükmün barındırıyor olmasıdır. Böylelikle taşınabilir ve taşınamaz tüm eserler devlet malı sayılmıştır. Ayrıca tüm kültürlerin eserleri eş tutulmuştur.¹⁰⁸

1912’de çıkarılan Muhafaza-i Abidat Nizamnamesi, eski yapılara dair hükümlere yer vermektedir. Eski yapıtların kullanımı, onarım ve yıkımına değin başlıkları içermektedir. Taşınmaz kültür varlıkları adına çıkarılan ilk kanun olduğu söylenebilir. Ancak kurumsallaşmış kurumların azlığı ve özellikle İstanbul kentinin hızlı şehirleşmesi koruma alanına ilişkin yanlış müdahalelerin artmasına neden olmuştur. Özellikle kent nizamnamelerinde yer alan; yolların genişletilmesi, meydanların açılması gibi hükümler eski eserlerin kent içinde sıkışmasına ve bir bütün oluşturmamasına neden olmakla birlikte genelde yıkımla sonuçlanmıştır. Bu nedenle bu nizamname ile en azından var olan eski yapıtların kitabelerin tesbit edilmesi sağlanmış ve yapılar kısmen yıkılmıştır. Özellikle Asarı Atika Encümenini kurulması günümüzde eski eserlerin arşivlerine erişimi adına önemlidir.¹⁰⁹

Sonuç olarak dolaylı kanunlar ile başlayan bu süreç, Arkeolojik buluntular ve taşınmaz kültür varlıklarına doğru evrilmiş ve kapsamı genişlemiştir. Her ne kadar arkeolojik taşınmazlar ve buluntular adına daha geniş kapsamlara sahip olsa da diğer kültür varlıklarının korunması adına bir zemin hazırladığı gerçeği yadsınamaz.

5.2. 19.YÜZYIL’DA RUM CEMAATİ ONARIM VE İNŞA FAALİYETLERİNİN GELİŞİMİ VE YASAL DÜZENLEMELER

Tanzimat öncesi döneme kadar Rum Cemaati inşa faaliyetleri daha keskin biçimde zorlaştırılmıştır. Mülkiyet edinme problemi ile birlikte özellikle konut alanında belli çerçeveler içinde hareket alanına sahip olan Rum Cemaati, evlerini Osmanlı İdaresi’nin uygun gördüğü ölçütlere ve yerlere inşa etmiştir. Belli bir yüksekliği,

---

¹⁰⁸ Tülay Demirel; Türkiye’de Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunması ile İlgili Politikalar, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1993, s. 134- 136.

¹⁰⁹ Emre Madran, Tanzimattan Cumhuriyete Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler- 1800- 1950, Otdü, Ankara, 2002, s. 136.

yapısal olarak evlerinde banyo barındırmanın yasak olduğu ve Müslüman mahallelerinin dışında kurulması şartıyla inşa edilen yapılara yaklaşımı, 19. yüzyıl ile değişmeye başlamıştır.

Tanzimat’a kadar azınlıkların yapı ve onarım işlerinden sorumlu olan Hassa Mimarlar Ocağıdır. Hassa Mimarları azınlık yapılarının da keşiflerini yapmak, onarımlarını denetlemek ve onarım sonrası sonuçlarını raporlama gibi görevlere sahipti. 1855 Viyana Protokolü’ne kadar kesin kurallara bağlı olan azınlık yapıları protokol ile birlikte birtakım ayrıcalıklara sahip olmuştur. Bu duruma göre azınlıklar izin almadan kiliselerini onarabilecek ve Hristiyanların bulunduğu bölgelerde yeni yapı inşa edebileceklerdi. Ancak, Viyana Protokol’ünden hemen sonra 1856’da yeni bir ferman ile azınlıkların yapı onarım ve inşası adına Bab-ı Ali’den ruhsat alması gerektiğine dair kanun çıkarılmıştır.¹¹⁰

Gayrimüslim yapılarının inşasındaki kısıtlamaların, İslami düşünceden geldiğini öne sürmek yanlış olmayacaktır. Oya Şenyurt’un aktardığına göre “İslamiyet temelli düşünce biçimi peygamber hadislerine göre ilerlemektedir. Buna göre Osmanlı hukukunda bir yerin fethedilmesiyle, orada bulunan ibadet yapılarına zarar verilmez ancak yeni kilise yapmak uygun değildir.” Belli bölgelerde bu kısıtlamanın geçerli olmadığı da gözden kaçırılmamalıdır. 17. Yüzyıl’da Çatalca’daki bir köyün nüfusunun tamamının gayrimüslimlerden oluşması sebebiyle kilise inşasına şeyhülislam tarafından izin verildiği bilinmektedir. Bu durum daha önce de söz edildiği üzere Osmanlı modernleşmesinin 19. yüzyılda resmiyete kavuştuğunu ancak daha önce ki yüzyıllarda çözülmeye başladığının bir örneğidir.¹¹¹

Tanzimat döneminde ve öncesinde yapıların inşa ve tamirinde belirli kıstaslar söz konusuydu. Var olan bir yapının yeniden inşası ancak eski boyutlarına sadık kalınırsa uygulama alanı bulabiliyordu. Tüm bu kriterlerin belirleyicisi ise Osmanlı idarecileri olmuştur. Örneğin Edirnekapı’da eski çan kulesinin harap olmasından dolayı yeniden

---

¹¹⁰ ¹¹⁰ Emre Madran; Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1800- 1950, OTDÜ Yayınları, Ankara, 2002, s.33.

¹¹¹ Oya Şenyurt ; İstanbul Rum Cemaatinin Osmanlı Mimarisindeki Temsiliyeti, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 34.

inşa edilmesine izin verilmiş, ancak eski boyutlarının dışına çıkılmasından ötürü çan kulesi yıktırılmıştır.

Islahat fermanında yer alan hükme göre; “*ahalisi cümleten bir mezhepte bulunan şehir ve kasaba ve karyelerde icrayı ayine mahsus olan ebniyenin ve gerek mektep ve hastahane ve mezarlık misülli sair mahallerin hey’at-ı asliyeleri üzerine tamir ve terimlerine..*” engel olunmayacaktır. Burada bir yerleşmede farklı dini gruplar birarada yaşıyorsa herkes kendi yapısı belli şartlar altında tamir edebilecektir. Ancak onarıma tanınan hak yeni yapı yapmak için geçerli sayılmamış ve “*böyle mahallerin müceddiden inşası lazım geldikte patrik veya rüesa- yı milletin tasvibi halinde bunların resim ve surei inşası bir kere canib-i Babıalimize arz olunmak iktiza edeceğinden...*” hükmüyle yeni yapı için izin alma zorunluluğu vurgulanmıştır.¹¹²

1774’te Ruslarla imzalanan Aynalı Kavak Antlaşması’nda Ortodoks cemaate birtakım inşa ve onarım izinleri verilmiştir. Rusların himayesi altına kısmi olarak giren Ortodoks kilisesi, bu dönemde yapı yapma hakkına sahip olmuştur. Ancak tüm antlaşmalara rağmen yapı alanındaki serbestlik ilkesi Osmanlı Devleti’nin kriterlerine göre belirlenmiştir.

19. yüzyıl ’da her ne kadar Rum Cemaati ve diğer gayrimüslimlere inşa ve onarım izni verilmiş olsa da özellikle inşaat alanında Osmanlı Devleti tarafından denetim artmıştır. Yeniden inşa edilen yapıların boyutları belirtilmiş ve bunun dışına çıkan inşaatlar ile ilgili yasal düzenlemeler uygulanmıştır. Dönemin yeni yapılarındaki en büyük değişiklik kiliselere uygulanan kubbe yapma yasağının kaldırılmış olması olmuştur. Bu durum 19. yüzyıl boyunca inşa edilen Rum kiliseleri dikkate alınınca açıkça görülmektedir. Dönemin inşa edilen neredeyse tüm Rum Ortodoks kiliseleri kubbeli olarak tasarlanmıştır.

Yüzyıl boyunca onarım alanında da Osmanlı Devleti’ne karşı sorumlulukları olan Rum Cemaati, Osmanlı Arşiv Belgelerinden de anlaşıldığı üzere, tam bir serbestlik içinde değildir. Rum Cemaati, Paris Barış Konferansı ve Islahat Fermanı’nda yer alan

---

¹¹² Emre Madran; Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1800- 1950, OTDÜ Yayınları, Ankara, 2002, s.34.

hükümlere göre inşa ve onarım alanında Avrupalı devletlere karşı özgür olarak ifade edilmişse de Fermandan hemen sonra yayınlanan hükümlere göre Rum cemaati yapı ve onarım alanında Babıali'den izin almakla yükümlüydü. Osmanlı Arşiv Belgelerinde yer alan belgelere göre onarılmak istenen yapılar için Babıali'den izin alınmış ve uygun görülen onarım uygulamalarında genellikle kilisenin eski ölçülerine bağlı kalınmasına ve aslına uygun olarak onarılması hususuna dayandırılmıştır. Bu durum her ne kadar Rum Cemaati yapılarının günümüze değin belli oranlarda korunak gelmesini sağlamışsa da Osmanlı Devleti'nin bu uygulamasının korumaya yönelik olduğu tartışmalıdır. Muhtemelen İslam hukukunun resmi olmayan bir şekilde halen sürdürüldüğünün bir kanıtıdır. Böylelikle yapıların yükseklikleri daha önceki dönemlerde İslam Hukuku ile yönetilen Osmanlı Devleti'nin ölçütlerine bağlı kalmıştır.¹¹³

Yüzyıl'da Rum cemaati onarımlarına dolaylı olarak katkı sağlamış olan kapitalist düzenin ortaya çıkışı ve Rumların ticaret serbestliği etkili olmuştur. Onarım faaliyetlerinin maliyetleri zengin Rumlar tarafından karşılanmış yahut Osmanlı Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere onarım ve inşa faaliyetleri için konserler, piyango çekilişleri gibi sosyal aktiviteler gerçekleştirilmiştir. Böylelikle onarım alanına ilişkin maddi problemlerin aşımı kolaylaşmıştır.

Sonuç olarak 19. yüzyıl 'da Rum cemaatinin, inşa ve onarım alanında önceki yüzyıllara göre faaliyetleri artmıştır. Özellikle inşa alanında tanınan haklardan dolayı yapıların planlarında ve üst örtü sisteminde değişiklikler ortaya çıkmıştır. Yüzyıl boyunca yapı inşa ve onarım alanı belli kıstaslara bağlanmış ve sınırlandırılmış olsa da bu onarım uygulamaları cemaat yapılarının günümüze gelmesi bağlamında önemlidir.

---

¹¹³ Oya Şenyurt; a.g.e., s. 41.

6. BELGELER IŞIĞINDA RUM CEMAATİ TAMİRLERİ

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin yaşadığı dönüşüm ve gelişimden etkilenen Rum cemaati, yüzyıl ile birlikte haklarının tanımlanması ve kanunlaştırılmasıyla etki alanında büyük değişimler yaşamıştır. Bu değişimler arasında inşa ve onarım alanı da önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle onarım alanında artan faaliyetler dikkat çekmektedir. Tezin bu bölümünde Osmanlı arşiv belgeleri üzerinden Rum cemaatinin 19. yüzyıl içerisinde yürütmüş oldukları onarım ve imar faaliyetlerine ilişkin elde edilebilen verileri değerlendirilecektir.

6.1. RUM CEMAATİ KİLİSELERİNE DAİR TAMİR BELGELERİ

6.1.1. Beyoğlu Meryem Ana Kilisesi

Asmalı Mescit, Han Geçidi Çıkmazında yer alan kilisenin, “İstiklal Caddesi yönünden Hazzopulo pasajı içinden, Meşrutiyet Caddesi yönünden ve Olivia geçiti sokaktan olmak üzere toplamda üç giriş aksı bulunmaktadır.

Kilisenin, Galata Rumlarının, Pera'ya doğru yerleşmesiyle bölgede birtakım yapı birimleri oluşması sonucunda Hovhannesyan 1804 yılında Rumların “Aya Panaia” adına kutsadıkları bir kilise inşa ettiklerinden söz eder. Gedeon söz konusu kilisenin III.Selim zamanında kurulduğundan söz etmektedir. Zafer Karaca'nın aktardığına göre kilisenin temelleri Dimitri Muruzis, Dimitri Shinas, Skarlatos Sevastopulos, Efstratios Petrokokkinos tarafından atılmıştır. Kilise Meryem Tapınağı sunuluşuna ithaf edilmiştir ve Rum Ortodoks Patrikhanesi tarafından hazırlanan listede “Galatasaray Panayia Rum Ortodoks Kilisesi” adıyla yer almaktadır.¹¹⁴

---

¹¹⁴ Zafer Karaca, İstanbul'da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s354.

1804'te inşa edilen yapı şu an yüksek yapıların çevrelediği bir avlu içinde yer almaktadır. Kuzey kısmında yönetim birimleri, güneyde sosyal amaçlı yapılar ve güneybatıda kilise görevlilerin kaldığı yapılar yer almaktadır. Yapının avlusunda ayrıca bir kütüphanesi bulunmaktadır.

1804'te Karaca'nın aktardığına göre başlangıçta tek nefli, basit ve bezemesiz bir şekilde inşa edilmiştir. 1831 II.Mahmut döneminde yapı iki yandan genişletilmiş ve çatısı yenilenmiştir. 1860'ta kilise tekrar genişletilmiş ve ikonostasion, ambonla örtüsündeki İsa tasvirde bu dönemde yapılmıştır. Aynı yapı 1875, 1890 ve 1904'te de onarımlar geçirmiştir.

Osmanlı Arşivlerinde yer alan belgelere göre (İ.AZN. 8/28-3) (EK1-A) 1890 yılındaki onarım çalışmaları ele alınacaktır. Beyoğlu'nun büyüyen Ortodoks nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik belli aralıklarla gerçekleştirilen genişletme çalışmalarından biride 1890 yılındaki onarım çalışmalarıdır.

1890 tarihli belgede Patrikhane tarafından yapılan talebe göre yapının iki tarafından yıkılarak genişletilmesi ve avlu içinde yer alan papaz odalarının tamirlerine dair izin istenmiştir. Diğer bir belge ise yer alan bilgilere göre ise Osmanlı hükümeti yapının var olan görüntüsüne zarar vermeden uygulamaların yapılabileceğine dair ruhsat verdiğine dairdir.

Yapının onarım çalışmalarıyla ilgili detaylı bilgiler belgede yer almaktadır. Onarım bedelleri ve bu bedelin kimler tarafından karşılanacağına dair bilgilerin yanı sıra plan ve keşif defteri tutulması istenmiştir.

Keşif defterinde yer alan bilgilere göre iki taraftan yıkılacak olan duvarın genişletilerek yeniden marsilya som taşıyla 45 cm kalınlığında doldurulmasına karar verilmiştir. Yapıda gerçekleştirilecek onarım bedelleri tek tek belirtilmiştir. Genişletme ile birlikte yapıda yer alan tasvirlerin taşınmasına, döşeme tamirine ve nakiyecek kapılara toplamda 215 Osmanlı Lirası bedel biçilmiş bedelin Aleko Nerikli ve Vasilaki Efendi tarafından tasdik edileceği bildirilmiştir. Ayrıca yapının onarım masrafları bazı Ortodoks yardım severler tarafından karşılandığı belirtilmiştir.

Yapının genişletilmesine dair iznin verilmesinde etkili olan unsur ise belgede belirtildiğine göre bölgenin nüfusunun büyük çoğunluğunun Hristiyanlardan oluşmasıdır.

Onarım haritasına göre; (Ek 1-B)

- Yıkılacak ve tamir olunacak gözler ve duvarlar sarı renkle işaretlenmiştir.
- Yeniden doldurulacak gözler ve açılacak pencereler pembe renklerle gösterilmiştir.

Plandan anlaşıldığı üzere genişletme yapılmadan önce yapı haçvari plan tipindedir. Genişletme ile birlikte, yan duvarların apsis duvarlarının hizasına kadar genişletildiği ve yapının bazilikal planda işlevini sürdürdüğü söylenebilir.

1890'da izin verilen bu genişletme çalışmasına göre iki tarafta yer alan nefler yıkılarak genişletilmiştir. Zafer Karaca'ya göre; yapının ilk planı basit kare planlıdır ve zamanla geçirdiği onarımlarla genişletilerek planında değişimler meydana gelmiştir. Belgede yapının eninde ve boyunda değişiklik olmayacağı vurgulanmıştır. Yapının apsis kısmının çizimde yer almamasının muhtemel sebebi apsisin tamirata dahil edilmemiş olmasıdır.

1890'da yapılan tamir çalışmasında mevcut kagir papaz odalarının yetersiz kaldığı için tamirine, mevcut yapıların genişletilmesine ve yapının üzerine bir kat daha eklenmesine izin verilmiştir. Belgede yer alan haritada yapının bulunduğu alana; dört oda, bir matbah, iki tuvalet ve bir gezinti yerinden ibaret toplamda 140 metrekare olacağına dair izni verilmiştir. Mevcut papaz odalarının ise basit onarımdan geçirilerek, dökülen sıvalarının onarılması ve badanasının yapılması kararlaştırılmıştır. Yapılacak eklerde ise bir sakınca görülmemiştir.

Belgeler arasında yer alan papaz odalarına dair planda göre sağ üst köşede matbah, solda koridor: gezinti yeri, alt sırada dört oda, sol alt kısımda ise iki adet tuvalet yer almaktadır. Mevcut yapının üstte yer alan cephe görünümüne göre iki kat olduğu, çıkılacak bir kat ile yapının mevcutiyetin üç kata ulaşacağı görülmektedir. Cephe çizimine göre yapıya eklenecek ekin yapının cephesi ile uyumlu biçimde tasarlandığı görülmektedir. Plandan anlaşıldığı üzere papaz odaları plan itibari ile düzgün olmayan

dikdörtgen bir görünüşe sahiptir. Her bir odaya iki pencere açılmış, pencere kemerleri ikinci katta yuvarlak iken eklenecek katta ki pencereler düz lentolu olarak inşa edilmiştir. (Ek 1-C)

Belgede yer alan bilgiye göre Hassa mimarının keşfi gerçekleştirdiğine yeni inşa olunacak binanın çamaşırhane olarak kullanılacağına ayrıca binanın tek kattan oluşacağına eski binaya nazaran pencerelerin açılmayacağına ve temelden 2.56 cmlik çekilecek bir duvar ile çevrede yaşayanlara herhangi bir hukuki zararı olmayacağına kanaat getirilmiştir. Bu ifade inşa edilecek ek yapıların işlevinin sorgulandığını ve böyle bir durumda bunun bildirilmesi gerektiği esasına dayanmaktadır.

Bununla birlikte belgede yapının tamirinde ve yeni inşa edilecek binada çizimlerde ve belgelerde yer alan izinlere bağlı kalınmasına ve kimseye zararı olmayan bu tamir ve inşa çalışmasında keşf edildiği ve planının belirlendiği şekilde ruhsatına izin verilmiştir. İznin dışına çıkılacak uygulamalar ile ilgili uyarıda bulunulmuştur. Belgede sınırlar ve kriterler detaylı olarak belirlenmiş ve denetim koşulu ile izin verilmiştir. Yapı inşa ve tamir süreçlerinde tam bağımsız uygulama söz konusu olmamıştır. Bu durum yapıların tarihi eser veya kültür mirası olması ile ilgili değildir. Devlet'in yeni sistem içinde azınlıklar ile ilgili aldığı kararların mimari alana yansması bir örneğidir.

Arşiv belgesinden anlaşıldığı üzere tamir mevcut yapıyı genişletmek ve yeni yapı inşası üzerinedir. Hükümet tarafından yapı genişletme uygulamalarında belirlen kıstas yapının “heyet-i asliyesi” üzerine tamir ve inşa edilmesidir. Bu ibarenin Beyoğlu Meryem Ana Kilisesine ait belgede yer almasının yanı sıra diğer yapılara ait belgelerde de sıklıkla vurgulanmıştır.Yapının ölçülerindeki değişim göz önüne alınca heyet-i asliye kavramının pratikte uygulama alanı bulduğundan söz edilemez. Beyoğlu Meryem Ana Kilisesine dair izin belgesinde kullanılan bu tabir muhtemelen dilekçelerin belli bir forma sahip olduğunu göstermektedir.

Beyoğlu Meryem Ana Kilisesi tamirine ilişkin belgeler göz önüne alındığında yapının inşa edildiği 1804 yılından itibaren sık sık tamir izni istendiğini göstermektedir. Yapının tamir belgelerinde genellikle genişletme söz konusudur. Nu tamirlere dair izinlerin tüm Rum cemaati yapılarında Osmanlı hükümeti tarafından sağlanmış eşit

koşullardan söz etmek mümkün değildir. Rum cemaatinin kendi içinde homojen olmayan bu dağılımı yapı inşa ve tamir süreçlerinde de dikkat çekmektedir. Beyoğlu'nda Pera cemaati diye adlandıran bu grup bürokratik ilişkileri güçlü, ekonomik anlamda gelişmiş ve eğitilmiş bir zümreyi içinde barındırmaktaydı. Bürokratik ilişkilerin bu izin belgelerinde iznin alınmasına dair kolaylık sağladığı ve ekonomik gelişmişliğin izin belgelerinde hükümet tarafından istenilen “tamir masraflarının kimin tarafından karşılanacağı” koşulunu kolaylıkla sağlamaktaydı.

6.1.2. SARMAŞIK AYA DİMİTRİ KİLİSESİ VE ÇAN KULESİ

Edirnekapı Sarmaşık mahallesinde yer alan Rum kilisesinin Gedeon'a göre Fatih dönemine ait bir fermanı bulunmaktadır. Ancak fermanın Patrikhane yangınında yok olduğu ifade edilmektedir. Kerameus'a göre 1604'te kilise Paterakis listesinde ve 1669'da Smith listesinde yer almıştır. Müller ise 17. Yüzyılda kilisenin keşşilere ait olduğundan söz etmiştir.¹¹⁵

1730'da kilise yanmış durumda olan on kiliseden biri olarak kaydedilir ve yeniden inşası belirtilmiştir. Bu dönemde kilise Hacı Muhiddin mahallesine konumlandırılmıştır.¹¹⁶18. yüzyılda ise Patrik Samuel çalışmasında kilise Dimitrios Sarmaşık olarak adlandırılmıştır. 18. Yüzyılın sonunda ise Hovhannes tarafından Edirnekapısı Sarmaşık mahallesinde konumlandırılmıştır.

Kilise Zafer Karaca'nın aktardığına göre kitabesinde yer alan ifadelerden anlaşıldığı üzere 1834'te yeniden inşa edilmiştir.

“ Gelecek kuşaklarımızın, babalarımızın ilahi şarkılarını terennüm ederek onların geleceklerine çobanlık yapabilmeleri için, imkanlar dahilinde Mirovlitos'a yapılan bağışlarla senin adına inşa edildi bu yeni ev. (20 Nisan 1834)”¹¹⁷

---

¹¹⁵ Zafer Karaca; İstanbul'da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s380.

¹¹⁶ Ahmet Refik Paşa; a.g.e., 1988, s118.

¹¹⁷ Zafer Karaca, İstanbul'da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s354.s. 238.

Yapının inşasında devşirme malzeme kullanılmıştır. Bunlardan biri İ.Ö. II. Yüzyıla tarihlenirken diğeri Studios Manastırında da bulunan V. Yüzyıla tarihlenen malzemedir. Kilise yüksek duvarlar ile çevrili bir avlu içerisinde doğuya yakın bir şekilde konumlandırılmıştır. Güneydoğu kısmından avluya girilmekle birlikte Evangelia Aleksandru’nu kuzeydoğudan bulunan ve kapatılan bir giriş olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁸Günümüzde avluda kilise bekçilerinin kaldığı yapı birimleri yer almaktadır.

Sıvalı, kaba yontu taş olan kilise doğu batı ekseninde üç nefli bazilikal plan şemasındadır. Üst örtüsü ise kırma çatılıdır. Dikdörtgen planlı narteks düz çatı, ana naos ise beşik tonoz yan kısımlarda düz çatı ile kapanmıştır. Kilisenin dikdörtgen planı yarım yuvarlak apsis ile devam ettirilmiştir. Yapının neflerini beşer kare sütun ayırmaktadır. Sütun başlıkları ahşap malzemedendir. Beşik tonozda ise İsa (Pantokrator) tasviri görülmektedir. Yapının süsleme detayları dikkate alındığında dönemin etkisiyle neo-klasik ve bazı kısımlarda (ikonostasion ve despot koltukları) barok – rokoko etkisi görülmektedir.¹¹⁹

Kilise ile ilgili yapılan arşiv taramasında ulaşılan tamir belgesi 1847 yılına tarihlenmektedir. Belgeye göre kilise Sarmaşık mahallesinde bulunan Rum milletine ait kilise olarak adlandırılmaktadır. Rum halkı tarafından tamiri talep edilmektedir.

Kilisenin tamiri istenen kısımlar ise şu şekildedir; kiremitlerinin zamanla kırılıp kötü durumda olduğu, sıvaların harap durumda bulunduğu, bir ay önce çıkan yangında kilisenin avlusunda bulunan papaz ve zangoç odalarının yanmış olduğu ve kilise içinde ayın yapılamayacak durumda olduğu belirtilmiştir. Bu durumda yanan binaların inşası, kilisenin kiremitlerinin tamirâtı ve etraf sıvalarının tamirâtına ruhsat istenmiştir.

Rum patrikliğinden gelen bu talep karşısında Zaptiye Müşirine (Emniyet Müdürü) buyruldu; kiremitlerin ve etraf sıvalarının tamirine ve yanan papaz odalarının eskisi gibi inşasına izin verilmiştir. Ancak yapının orijinal haline herhangi bir ilave olunmamak şartıyla tamirâtına ruhsat verilmiştir.

---

¹¹⁸ Evangelia Aleksandru; 19. Yüzyılda İstanbul Rum Ortodoks Kiliseleri, İstanbul teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996, s. 53.

¹¹⁹ Evangelia Aleksandru; 19. Yüzyılda İstanbul Rum Ortodoks Kiliseleri, İstanbul teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996, s57.

1847-48 yılları arasında kayıtlara geçmiş herhangi bir İstanbul yangını yer almamaktadır. Muhtemelen kilisenin avlusunda çıkan bir yangında bazı yapı birimleri kullanılamaz hale gelmiştir.

Belgede herhangi bir uygulama detayına yer verilmemiş ve diğer tamirat belgelerinden farklı olarak keşfi yahut planı istenmemiştir. Ancak yine de yapının aslı görüntüsüne bağlı kalınmasına karşı bir tavır göze çarpmaktadır. Yapının tamiratına dair herhangi bir engelleme bulunmaz iken yapıların yeniden inşasında veya ilave yapılar konusunda daha tutucu bir tavır görülmektedir. Edirnekapı Aya Dimitrios Kilisesinde olduğu gibi bugün basit onarım diye adlandırılabilir uygulamaların izinlerinin ve şartlarının daha kolay olduğu ancak daha kapsamlı tamir çalışmalarında ise yine daha kapsamlı şartların yer alması dikkat çekmektedir.

1886 yılında Edirnekapı Aya Dimitri kilisesi ile ilgili COA’da yer alan DH.MKT.1427- 61-01 (Ek2) kodlu belgede ise kilisede inşa edilen çan kulesinin aslına uygun olmayacak şekilde daha yüksek yapılmasına dairdir. Belgeye göre “memlekette korunmuş ve hala kullanılmaya devam eden çan kulelerinin yıkılmayacağı” ancak yeniden bir çan kulesi inşa edilmesine dair devlet tarafından bir iznin olmadığı vurgulanmaktadır. Aya Dimitri kilisesinde inşa edilen bu çan kulesinin Rum milletini bir araya toplamak adına yapılmadığı herhangi bir gürültüye sebebiyet vermemesi gerektiği ve padişah tarafından bildirilene göre tahta çalmaya devam etmeleri istenmektedir. Bu durum özellikle Müslüman nüfusun yoğun yaşadığı bölgelerde sıklıkla görülmektedir.

Aya Dimitri Kilisesi için istenen izin belgelerinde yapının onarımı ve yeniden inşa söz konusudur. Yeni inşa edilecek yapıların izinleri “eskisi ile aynı yükseklikte ve aynı genişlikte yapılması şartıyla izin verilmektedir. Aya Dimitri Kilisesi çan kulesinin ruhsatsız inşa edildiğin belirtilerek çan kulesinin eski ölçülerine göre tamir ve inşasının gerçekleştirilmesine dair karar verilmiştir. Özellikle çan kuleleri ile ilgili kısıtlamalar oldukça fazladır ancak bu kısıtlamaların uygulama alanı bulup bulmadığına dair net bir şey söylemek mümkün değildir.

Belgede sözü edilen durum 19. Yüzyılın inşa ve tamirat alanına ilişkin alınan kararların temelini aslında toplumsal kodlara dayandığıdır. Verilen kararların daha çok toplumsal dinamikler ve koşullara göre belirlendiği aşıkardır.

6.1.3. Aya Yorgi Kilisesi

Bugün Fatih ili, Dr. Sadık Ahmet Caddesi 44 numarada yer alan kilise Ortodoks Patrikliğine ev sahipliği yapmaktadır. Kilise 1578 yılında S.Gerlach tarafından Burç Kilisesi olarak adlandırılmıştır. Patrikhane'nin 1602 yılında buraya taşınması birlikte Patrikhane Kilisesi veya Hagios Georgios Kilisesi olarak bilinmeye başlamıştır. Kitabesinde yer alan bilgiye göre 1836 yılında yeniden inşa edilmiştir.¹²⁰

Osmanlı arşivinde 1846-47 yıllarına ait tamir belgesinde (A. DVN. MHM. 3A/60) (Ek3) İstanbul kalesinin kapılarından Fener Kapısı içinde Abdi Subaşı mahallesinde bulunan Rum milleti Patrikhanesi ait Aya Yorgi Kilisesi olarak bilinen ve Rum rahiplere ait kilise ve kiliseye bağlı Petro Kapısı Caddesi tarafında olan iki kat ahşap ve bir kat taş olan odalar ve yine sol tarafta bulunan ahşap toplam 12 odanın tamamı ile beş ruhban odasının harap ve yıkılmak üzere olduğu yerleşim mümkün olmadığı dile getirilmiş tamir ve onarımı gerçekleşmez ise tamamen yıkılacağından söz konusu olan odaların aslı üzerine tamiri Rum Patriği Antimos tarafından istenmiştir. Yüzyıl boyunca incelenen Rum cemaati tamir belgelerinde hükümet ve kilise arasındaki bağlantı patrik tarafından sağlanmış ve çoğunlukla belgelerde patriğin imzası yer almıştır. Bu durum kiliselerin temel olarak yönetimde tek bir birime bağlılığını göstermekle beraber Rum kiliselerinin vakıf statüsünde olmadığı kendi yönetim sistemlerini belirleyemediklerinin kanıtıdır. Bununla birlikte Osmanlı Hükümeti'nin tüzel kişilikleri tanımaması kurumsal bir tabanda kiliselerin yetkilerini sınırlandırmıştır. Osmanlı Hükümeti 19.yüzyıl boyunca daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi Patrikhane ile dahi kurumsal bir taban kuramamış ve bu ilişki ağı daha çok

---

¹²⁰ Zafer Karaca; a.g.e, s.101,103.

kişiler üzerinden ilerlemiştir. Bu durum her padişah veya patrik değişiminde bu ilişkinin yeniden kurulmasına neden olmuştur.

Osmanlı'nın tüzel kişilikleri tanımaması ve Rum kiliselerinin vakıf statüsünde olmayıp herhangi bir kurumsal tabana oturmaması, yapı inşa ve onarım alanında birtakım zorunlu süreçleri ortaya çıkarmakla birlikte sürecin uzamasında da etkili olmuştur. Kiliselerin onarımı adına izin alabilmelerinde patriğin mührünün şart olması ve kiliselerin kendi cemaatleri dışında herhangi bir kurumdan onarım maliyetine dair destek görmemesi süreci yavaşlatmış veya sonuca ulaştıramamıştır. Ayrıca kiliselerin izin taleplerinin patrikliğe bağlı kılınması ancak onarım maliyetlerinin cemaat tarafından karşılanmaya çalışılması farklı sonuçlar doğurmuştur. Homojen dağılmayan Rum cemaati onarım alanında da bu durumu sürdürmüştür. Beyoğlu'nda onarımı istenen kilisenin masraflarının karşılanma süreci ile Eğrikapı civarında yer alan bir kilisenin masraf bedellerinin karşılanma süreci birbirinden oldukça farklıdır. Bununla birlikte kiliselerin Patrikhaneye bağlı olması nedeni ile Edirnekapı'da yer alan bir kilisenin onarım sebebi ile borçlanması ve bu borçların ödenememesi Ortaköy'de tamiri istenen başka bir kiliseye iznin çıkmamasına sebep olabilmekteydi.

Belgede yer alan bir diğer bilgiye göre yapının keşfinin yapılması uygun görülmüş ve keşfi yapacak ilgililer bildirilmiştir. Mehmed bin İbrahim, Selim bin Abdullah, Ebniye-i Hassa Müdürü Abdülhalim, resmi dairede görevli katiplerden Abdülaziz ve Esad, bölgenin imamı Hacı Feyzullah bin Hüseyin, mahalle mutharlarından Mehmed Tahir ile Mehmed Emin Bin Halil ve ahalisinden patrik tarafından gönderilen kapı oğlanı Andonaki oğlu Yorgaki ve Rum mahalle muhtarı Yorgaki oğlu Aspro ile yazıcı Dimitraki hazır olduklarında adı geçen yapıların ölçüleri alınıp adı geçen katipler tarafından çizilen resim üzerinde ölçülerin belirtilmesi istenmiştir.

1846-47 tarihli bu belge anlaşıldığı üzere bir izin belgesi değil keşif belgesidir. Taraflar arasında ortak bir meclis oluşturularak keşfi yapılmış olan kilise ve papaz odalarının tamirine bu suretle izin verilmiştir. Yukarıda yer alan isimlere bakıldığında müslüman mahallesi ve Rum mahallesi muhtarları ayrı olmakla birlikte iki tarafın da ortak katılımı söz konusudur. Bununla birlikte arşivde yer alan diğer belgelerde de olduğu gibi imam ve bölgede yaşayan ahali etkin rol oynamaktadır. Belgenin

devamında ise yapının ölçüleri ve yapı birimleri tanımlanmış ve iznin kıstasları belirtilmiştir. Buna göre yapı

- Bir oda mutfağı içine almakta ve üst katta ahşap iki oda bulunmakta ve yüksekliği dokuz genişliği on iki zira olup dört işlemsiz/hesapsız seksen dört zira
- yukarıda beyan edilmiş kagir/taş oda boyu dokuz, yüksekliği on buçuk ve eni yedi buçuk zira hesapsız yetmiş sekiz zira on sekiz parmak
- karşısında sol tarafta bulunan on iki ahşap odaların her biri boyu yedi buçuk ve yüksekliği yirmi ve eni yedi zira altı parmak hesapsız yüzdoksan beş zira altı parmak olup o sebeple hep birlikte on beş kapı ahşap
- taş odaların her biri açıklanan sebep üzere harap ve tamire muhtaç olduğu keşif ve inceleme sırasında açıkça eski kadim olduğu görülen yerinde şahitlik yolu üzere haber verdiklerini yukarıda adı anılan katibin yerinde yazılıp kaydedilerek birlikte gönderilen şerefli mahkemeye gelip olduğu gibi bildirip kayıt ettiklerini bildirilmiştir.

Belgenin son kısmında ise padişahın kararı ve yapının onarımına dair kıstaslar bildirilmiştir. Padişahın onayına göre şeri hükümlere uygun olarak tamir ve onarımı gerçekleştirilebilir, adı geçen kilisenin uzunluk, boy ve genişliği korunarak eski haline uygun ve asıl şekli bozulmadan tamir edilebilir, eski halinin dışında keyfi düzenlenmelerin yapılmamasına ve emredildiği üzere gerekli uygulamaların yapılmasına izin verilmiştir.

Sonuç olarak 1846-47 yıllarında tamiri istenen kilisenin padişah tarafından izninin verildiği, şerri hükümlerin belirgin bir şekilde baskın olduğu dikkat çekmektedir. Islahat Fermanı öncesi tamir belgelerinde bu durum dikkat çekmekle birlikte henüz mahkemeler kurulmadığı için belgeler padişah tarafından sonuçlandırılmakta ve hükümler İslam hukukuna göre belirlenmekteydi. Bununla birlikte imam, patrik gibi ruhbanlar etkin rol oynamaktaydı.

6.1.4. Eğrikapı Panayia Suda Kilise

Kilise, Ayvansaray Eğrikapı Caddesinde Tandır sokak ve Kandil sokak arasında inşa edilmiştir. Kaynaklara göre yapı 9. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Tarihçi Teofanes Bizans İmparatoru I. Nikeforos'un kendini öldürmek isteyen bir kişiyi, 810 yılında akıl hastalarının şifa bulduğuna inanılan bu kiliseye kapattırmıştır.

Kilise, 1583'te Tryphon ve 1669'da Thomas Smith listelerinde yer alır. Girit Savaşı sırasında, 1649'da donanmaya kürekçi ve yardım toplanmasıyla ilgili kayıtlarda adı geçen kilisenin, bu konudaki teslimatı 13 şubat 1683'te yaptığı açıklamıştır. M. Gedeon'a göre, Nikita Kilisesi'nin yerinde inşa edilen yapı, on yedinci yüzyılın ikinci yarısında Du Cange tarafından hazırlanan listede "Theotokos Egri Porta" adıyla kaydedilmiştir. Edirnekapı çevresinde okulu olan kiliselerin listesini hazırlayan Patrik Samuel, 1764'te yapıyı "Panagia Eğrikapı" adıyla belirtmiştir. Kitabesine göre, Patrik VI. Kyrillos zamanında, 1 Ocak 1816'da yeniden inşası biten kilisede, 1 Eylül 1851 tarihli bir kitabe bulunmaktadır. Kilisedeki diğer kitabelerde, yapının 1930 ve 1946'da onarım gördüğü kaydedilmektedir.

1850 tarihli arşiv belgesinde İstanbul Eğrikapı'da Rum halkına ait eski kilise tamamen harap ve yıkılmaya yüz tutmuş olduğundan mahalle halkının ayin yapamadığı bildirilip tamirine ruhsat verilmesi için toplu dilekçe vererek talepte bulunmuşlardır. Söz konusu kilise, tımarhane, okul, başpapaz evi, papaz odaları ve diğer müştemilatın kanunlar çerçevesinde keşfi yapılarak eski haliyle ve eski temeli üzerine genişletilmeden ve yükseltilmeksizin tamir edilmesi Rum Patriği Antimos Rahip tarafından mühürlü bu bir adet rapor ile (resmi yazı ile) talep edilmektedir

Bu gibi tamiri istenilen kiliselerin mahkeme tarafından keşfinin yapılmasına ve gerçek durumunun tespit edilip bildirilmesine karar verilmiştir. Keşfin sonuncunda İstanbul'un fethinden beri Rum Milleti'ne ait dört tarafı taş duvarlı ve üzeri tahta tavanlı çatısı kiremitle kaplı, sadece içinde İncil okunan bölüm kargir, altında bodrum bulunan ve batı, güney ve kuzey taraflarında açılan üç kapılı hudutları belirli eski bir kilise olduğu buna göre;

- bu kilisenin bitişiğinde güney tarafında yine eski ahşap bimarhane (akıl hastanesi),
- kilisenin avlusunda yine güney tarafında içinde bir hoca odası bulunan Rum çocuklarına ait eski bir ahşap okul,
- yine bu kilisenin avlusunda E rikapı tarafında taş merdivenli üst kat ve alt katta altı oda ve yine alt katta bir mutfak ve bir mahzeni kapsayan başpapaz için bir ahşap ev,
- bu eve bitişik yine altlı üstlü altı tane eski ahşap papaz odaları ve aşağıda sözü edilecek diğer bölümleri zamanla harap olup yıkılmaya yüz tutmuş olduğundan şiddetle tamire muhtaç durumdadır.

Halihazırda yukarıda anlatılan kilise, akıl hastanesi, okul, başpapaz evi, papazlara ait odalar ve diğer müştemilatı tamir olunmadığı takdirde tamamen yıkılacağına dair rapor verilmiştir.

Bu hususta söz konusu raporun üzerine yazılan ferman uyarınca mahkeme tarafından görevlendirilen Katip Seyyid Hüseyin Raşid Efendi, Dışışleri Bakanlığı'ndan gönderilen İsmail A a, Ticaret Bakanlığı'ndan gönderilen  mer A a, Ebniye-i Hâssa (Hassa mimarlar Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Osmanlı topraklarında imar ve inşa faaliyetlerini yürüten kurum) kalfalarından /görevlilerinden Mustafa Efendi ve Mühendis Hüseyin şevki Efendi ve beraberlerinde gönderilen mahkeme görevlileri ile birlikte sözleri edilen kilise, tımarhane, okul, başpapaz evi ve papaz odalarının bulunduğu yere gidilip Patrik Rahip Antimos tarafından gönderilen vekili ve kilisenin mütevellisi Tütüncü Yani veled-i Hristo ile kayıt defterinde isimleri tutanağa geçirilen diğer Müslümanlar hazır bulundukları halde keşif ve kontrolü yapılmıştır.

Görevliler Kalfa Mustafa Efendi ve Mühendis Hüseyin şevki Efendi taraflarından çizilen haritada gösterildiği üzere

- bu görevlilerin ölçümleriyle önce dört yanında küçüklü büyüklü on dört tane ve bodrumda da açılmış    küçük olmak üzere toplam on yedi pencereci kilisenin uzunluğu otuz zira yirmi parmak ve genişliği on altı zira on beş parmak olmak üzere çepeçevre beş yüz yirmi buçuk zira,

- Kilisenin batı tarafının boyu yedi zira dört parmak, güney tarafının boyu dokuz zira iki parmak, doğu tarafının boyu sekiz zira on beş parmak ve kuzey tarafının boyu dört zira on üç parmak, kilisenin avlusu etrafında taş koruma duvarları çepeçevre olarak üç yüz otuz üç buçuk zira.
- kilisenin kapılarından batısında açılmış kapı üzerinde ahşap kapı saçağı ve tahta sundurma yeri çepeçevre olarak yirmi dokuz zira on altı parmak,
- ahşap tımarhane uzunluk ve genişlik olarak çepeçevre seksen dokuz buçuk zira ve yüksekliği üç zira altı parmak,
- Ahşap mektep ile hoca odasının uzunluğu dokuz zira altı parmak ve genişliği dokuz zira dört parmak olmak üzere çepeçevre seksen dört zira ve yüksekliği dört buçuk zira,
- Söz konusu mektebin ahşap mutfağıyla tuvaletleri uzunluk ve genişlik olarak çepeçevre otuz yedi zira on altı parmak ve yüksekliği üç buçuk zira,
- yine kilisenin önünde avlu duvarına bitişik parmaklık konulan ahşap yerin de uzunluğu sekiz zira on sekiz parmak genişliği üç zira on sekiz parmak olmak üzere çepeçevre olarak otuz altı zira yedi parmak ve yüksekliği üç zira,
- başpapaz evinin genişliği yedi zira yirmi üç parmak uzunluğu on sekiz zira on iki parmak çepeçevre olarak da yüz on dört zira on sekiz parmak ve yüksekliği yarı yarıya (iki eşit parça hâlinde) olarak on altı zira altı parmak,
- papaz odalarının uzunluğu da yirmi iki zira yirmi parmak ve genişliği dokuz zira üç parmak balkonla birlikte çepeçevre olarak iki yüz dokuz zira üç parmak ve boyu yarı yarıya (iki eşit parça hâlinde) olarak yedi zira yirmi parmak olup

Bu şekilde söz konusu kilise, akıl hastanesi, okul, başpapaz evi, papaz odaları ve müştemilâtı harap ve tamire muhtaç olduğu yapılan keşif ve muayene sonucu açıkça görünmekte olduğu ve hepsinin eski olduğu tarafsız Müslümanlar mahalle imamı Mehmedoğlu Hacı Mehmed Arif Efendi, mahallenin birinci Muhtarı Mustafa oğlu Hacı Ahmed Ağa, ikinci muhtarı Hüseyin oğlu Hüseyin Ağa, yine mahalle ahalisinden Mehmed oğlu Türbedar Mustafa Efendi, Osman oğlu Çulha Mehmed Ağa, Halil oğlu Türbedar Hafız Mustafa Efendi, Mehmed oğlu Ali Efendi, İsmail oğlu Kayıkcı

Mehmed Emin Ağa, Osman oğlu Çulha Ali Ağa ve mahalle bekçisi Hasan oğlu Hasan Ağa adlı kişilerden her biri şahitlik edip yerinde haber verdiklerini Katip (Seyyid Hüseyin Raşid Efendi) yerinde yazmış ve tespit etmiştir.

Daha sonra (Katip Hüseyin Raşid Efendi), mahkeme tarafından gönderilen kişiler ve iki görevli (Mustafa Efendi ve Mühendis Hüseyin Şevki Efendi) hep birlikte kadı huzuruna gelip her şeyi olduğu gibi rapor etmeleri üzerine kilise ile sözü edilen akıl hastanesi, okul, başpapaz evi, papaz odaları ve diğer müstemilatın kanunlar gereği eski aslına uygun şekilde genişletilmeden ve yükseltilmeden tamir edilmesine izin ve ruhsatı içeren üstü padişahın parlak tuğrası ile tuğralı bir ferman verilmesi gerektiği İstanbul Mahkemesi'nden padişaha ilam edilmiştir (bildirilmiştir). Son karar emir sahibine aittir.

Belgede yanan odaların inşasına ve gerekli tamirlerin kilisede yapılmasına aslı bozulmadan ruhsat verilmiştir. Keşfi yapılan kilisenin 1850 tarihli belgeye göre detayları ve ölçüleri belirtilmiştir. Buna göre fetihten beri Rum milletine ait olan dört tarafı taş duvarlı üzeri tahta tavanlı çatısı kiremitle kaplı, sadece İncil okunan kısmı kagir ve altında bodrum bulunan kilisenin güney, kuzey, batı taraflarında kapıları bulunmakta ve sınırları belirlenmiş eski bir kilise olarak tanımlanmaktadır. Kilisenin bitişiğinde güney kısımda yer alan Bimarhane ve avlu içinde hoca odası ve Rum çocuklarına ait küçük bir ahşap mektep ayrıca Eğrikapı tarafından taş merdivenli iki katlı başpapaz için ahşap bir ev yer almaktadır.

Dönemin koşullarında yapıların inşası ve onarım süreçlerine ilişkin Osmanlı'da kurumsal yapının ve işleyişin olduğunu bununla birlikte yasal çerçevenin Rum cemaati liderlerinin (Patrikhane) de bilgisi dahilinde olduğunu ve bu farkındalıkla izinler ile ilgili aşamaların karşılıklı birtakım şartlara dayanadığından söz edilebilir. Osmanlı Hükümeti tarafından yapı onarım ve inşa uygulamalarında özellikle Tanzimat sonrası süreçte birçok farklı kurum rol oynamaktadır. Osmanlı Arşivinde yer alan tamir belgelerinin tekrarlaması muhtemelen bu izin yazılarının farklı kurumlara iletilmesi ile alakalıdır. Ebniye-i Hâssa Mimarlar Ocağı, Dışişleri Nazırlığı, Ticaret Nazırlığı, İstanbul Kadısı ve İstanbul Mahkemeleri gibi kurumlar etkin rol oynamış ve keşifler sırasında bilirkişi olarak görevlendirilmişlerdir. Bu durumda anlaşılan Osmanlı Hükümeti Rum cemaatine ait yapılarda keşif ve denetim hakkına sahipken yapıların

inşa ve onarım uygulamalarında ve bu uygulamaların maliyetlerinde etkin rol oynamamaktadır. Cami vakfına ait yapılarda onarım bedelleri devlet veya vakıf üzerinden sağlanırken Rum cemaati onarımlarında devletin herhangi bir mali desteği söz konusu değildir. 19.yüzyılın içindeki tüm gelişmelere rağmen Rum cemaati yapı inşa ve onarım alanında desteklenmemiştir.

Belgede yapılan keşfin detaylarına yer verilmiştir. Mimar ve mühendisler tarafından yapı birimlerinin (kilise, Bimarhane, mektep, odalar) tek tek ölçüleri belirtilmiştir. Söz konusu kilisenin tamire ihtiyacı olduğunun belirlenmesi adına oluşturulan heyette yer alan , imam, muhtar ve mahalle ahalisinden birkaç kişinin şahitliğinde yapının eski ve harap olduğuna kanaat getirilmiştir.

Verilen ruhsata göre ise yapının kilise, bimarhane, mektep, ve odalarının kanunların gereğince eski haline uygun şekilde genişletilmeden ve yükseltilmeden tamir edilmesine izin verilmiştir. Bu açıklamadan anlaşıldığı üzere yapıların en boy ölçülerinin oldukça önemsendiği daha önce ki belgelerde de görülmektedir.

Bu durum diğer belgelerde de göze çarpan bir yapının aslına uygun olarak tamir edilmesine dair ifadelerin yapının tarihi eser statüsünde değerlendirilmesiyle alakalı bir yaklaşım olmadığını göstermektedir. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin "heyet-i asliyesi" ifadesini kullanması muhtemelen yapıların en ve boylarına dair bir kısıtlama getirmek adına alınmış kararlardır.

Bununla birlikte anayasal süreç içinde tebaanın eşitliği gibi kavramlar yer almakla birlikte yapı onarım inşa faaliyetlerinde bu durum göz ardı edilmiştir. Arşiv belgelerinde keşif defterleri bulunan Rum yapılarına ruhsat verilmesi dâhilinde keşfi hükümet tarafından gönderilen görevliler tarafından yapılmış ve yapının tamire ihtiyacı olup olmadığı görevlilerin kontrolünde belirlenmiştir. Bununla birlikte bu keşif belgelerinde bulunan ve şahitlik eden heyetlerin içerisinde Rum patrikliği tarafından görevlendirilen kapıoğlu ve Rum mahalle muhtarı yer almakla birlikte Müslüman ahali, Müslüman mahallesi muhtarı, imam vb gibi şahsiyetler heyetin üyesi olarak yer almaktadır.

6.1.5. Hasköy Aya Paraskeve Kilisesi

Yapı, Hasköy Mahallesi, Baçtar sokak 2 numarada yer almaktadır. Kilise tarihi 6.yüzyıl Bizans dönemine kadar uzanmaktadır. Yapı 15.yüzyılda Hagia Pereskeve adınan yeniden inşa edilmiştir. Bölge bir dönem bu kilisenin adıyla anılmıştır. Zafer Karaca yapının 2 numaralı 1725 tarihli kitabesinin onarıma ilişkin olduğunu iddia etmektedir. Kilise 1833 yılında kapsamlı bir onarım geçirmiştir. Kilise, doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır; doğuda yarım daire planlı apsis çıkıntısı bulunmaktadır.

Arşivde 1878 yılına ait belge (ŞD_688_14_01) Hasköy'de bulunan Aya Paraskeve Kilisesinin çan kulesinin tamiri ve yeniden inşasına dairdir. Belgede yer alan resmi yazıya göre; "Hasköy'de bulunan Rum milleti kilisesi ahşap çan mahallinin eski şekliyle kargir olarak inşasına ruhsat verilmesi kilisenin Mütevellisi Vasilaki Kostantidi tarafından talep edildiği ve sözü edilen çan mahallinin kargir olarak inşası Patrikhane tarafından da uygun görüldüğü bildirilerek gereken ruhsatın verilmesi için izin talebinden" ibaret bulunmuştur. Belgede çan kulesinin inşası ile ilgili "Osmanlı topraklarında yaşayan Devlet-i Aliyye tebaasından milletlerin (çeşitli dinlere mensup toplulukların) ayinleri yapılacağı zaman kiliseye gelmeleri için çan çalınmayıp tahta çalmalarına engel olunmamak üzere padişah emirleri verilmekte ise de bu gibi çan mahalli inşa edilmesine ve çan asılmasına ve yerinin değiştirilmesine dair şimdiye kadar hiç bir padişah emri verilmediği" görüşü bildirilmiştir. Ancak belgede yer alan bir diğer bilgide ise çan kulesinin inşasının uygun olacağı çünkü Islahat Fermanı ve anayasa hükümlerinde tanınmış tüm dinlerin dini gerekliliklerinin serbestçe yerine getirmeleri uygun olduğundan çan kulesini inşasından bir sakınca yaratmadığı kararı bildirilmiştir. Bunun üzerine kilisenin ahşap çan mahallinin yıkılarak kâgir olarak inşaatına ruhsat verilmesine dair keşfi yapılmıştır. Keşfine göre; Ahşap kampana mahallinin yıkılarak kilisenin beş arşın yüksekliğinde olan mevcut kanadı (tarafı) üzerine 8 arşın 18 parmak ilavesiyle 13 arşın 18 parmak yüksekliğinde kâgir olarak naklen inşa edileceği ve bunun için ruhsat gerektiği vurgulanmaktadır. Yapının planında çan kulesinin inşa edileceği alan yıldız ile gösterilmiştir.

Keşfi yapılan yapının belge tarihlerine göz attığımızı iznin 1876 tarihinde istendiğini ve 1878 tarihinde aynı kodla işlenmiş başka bir belgede sürecin devam ettiğini görmekteyiz. Rum cemaati tarafından gelen belgenin bizzat kilise Mütevellisi Vasilaki Kostantidi tarafından iletildiği ve kagir inşaatın patrikhane tarafından uygun görüldüğünden söz edilmektedir. Ancak her ne kadar Islahat Fermanı ve ardından gelen hukuksal yenilikler var olsa da, tamir ve onarım işlerinin kararlarının mahkemece verilebildiği ancak inşa izinlerinin Babıali tarafından çıkarılan bir kanun ile Padişaha bağlı olduğu bilinmektedir. Sonuç olarak belgede çan kulesinin inşasına dair kesin bir hüküm yer almamakla birlikte yapının güncel durumunda kagir bir çan kulesi mevcuttur ancak tarihi bilinmemektedir. Bununla birlikte 1878 tarihli belgeden anlaşılağı üzere onarım alanında belli kıstaslar karşılandığı sürece iznin verildiği ancak inşa alanında hala şerri hukukun bir şekilde etkili olduğu görülmektedir.

Hasköy Aya Pereskeve Kilise cemaatinin kâgir olarak inşa etmek istediğı çan kulesi ile ilgili olarak “Osmanlı topraklarında Islahat Fermanı ve anayasa hükümlerince tüm dinlerin gerekliliklerinin serbestçe yerine getirilmesi uygun olduğundan çan kulesinin inşasında bir sakıncası olmadığı bildirilmiştir.” Ancak bu hükümlerin var olması inşa alanında tam bir özgürlük sağlamamaktadır. Yüzyıl boyunca gayrimüslimlerin çan çalması yasaklanmış ve tahta çalmalarına izin verilmiştir. Muhtemelen bu sebeple anayasal hükümlere rağmen padişahın emri esas kabul edilmiştir.

6.1.6. Kartal Rum Kilisesi

Kartal Rum Kilisesi adıyla Osmanlı Arşivlerinde yer alan belgede bulunan kilisenin yeri saptanamamıştır. Kaynaklarda Kartal’da bir Bizans yerleşiminin olduğu ve kilisenin muhtemelen Bizans döneminden kalan yapılardan biri olduğu varsayılmaktadır. Bununla birlikte kilisenin 1839-40 yılına ait C_ADL_075_4539 kodlu belgesi Rum halkı tarafından hükümete yazılmış bir izin belgesini içermektedir. Üsküdar’a bağlı Adalar Nahiyesi’nin Kartal Kasabası olarak geçen bölgenin bir yangın geçirdiğı ve bu yangın ile beraber Rum halkına ait yirmiden fazla evin yandığı ve fetihten itibaren kullanılan kilisenin çatısının yanmış olduğundan tamiri istenmektedir.

Ancak belgede dikkat çeken nokta kilisenin fetihten beri hiçbir tamir geçirmediğidir. Bu durumun mümkün olup olmadığı tartışmaya açıktır. Belgede tamiri istenen kilisenin eski halinden daha fazla yükseltilmeden ve genişletilmeden tamiri istenmiş ve “şevketli ve kerametli padişahımız hazretlerine arzuhâl sunmaya cesaret ettik. Emir ve ferman şevketli, heybetli ve kerametli padişahımız hazretlerininindir” şeklinde bitirilmiştir. Belgenin sonunda yer alan imzada bölge halkının adı (Kartal Kasabası Rum Halkı) geçmektedir. Taranan belgeler arasında genellikle kilise mütevellisinin yahut Patriğin mührü bulunmaktayken bu belgede halk padişah ile birebir temasta bulunmuştur.

Sonuç olarak yapının onarımı ile izin belgesi dışında başka belge bulunamamış ve ilgili kilisenin detaylı bir belgesine de ulaşılamamıştır. Ancak incelenen belgeler göz önüne alındığında Rum cemaati tarafından gelen talepleri üç maddeye ayırmak mümkündür. Bu maddelere göre izin talepleri genellikle

- Yapıya ek yapı yapılması
- Yapının genişletilmesi
- Yapının mevcudunun korunmasına

yöneliktir. Kartal’daki Kilise’nin izin belgesindeki talebi ise mevcudu korumaya yöneliktir. Bununla birlikte izin belgelerinin bir dilekçe formatında yazıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Hasköy Rum Kilisesi ve Ortaköy Rum Kilisesi ile ilgili arşivde yer alan izin belgeleri de aynı özellikleri barındırmaktadır.

6.1.6. Galata Rum Kilisesi

1808 tarihli belgede kilisenin adı geçmediği için yeri saptanamamıştır. Galata Eğrikapısı yakınlarında Rum milletine ait kilise olarak bildirilmiştir. Galata Eğrikapısı civarında yer alan üç adet kilise mevcuttur. Bunlar Galata Hagios Nikolaos, Galata İoannes Prodromos ve Galata Panayia Kiliseleridir. Muhtemelen bu üç yapıdan biri olma ihtimali yüksektir ancak net bir bilgi mevcut değildir. HAT_1499_044 kodlu belgede kilisenin çatısındaki kiremitlerin uzun zamandan beri tamir olmadığı ve

kırılmış olduğundan dolayı içeriye yağmur girdiği belirtilmiş olup kilisenin çatısına kiremit döşenmesi için izin ve ruhsat talep edilmiştir. Belgede gerekçe olarak; “Yüce divana çıkan gayrimüslim halka ve rahiplere sorulduğunda kilisenin duvarları vesair mahalleri tamire muhtaç olmayıp sadece çatısının bazı yerleriyle üzerinde olan kiremitleri bozulduğundan bakılmaması durumunda giderek yıkılmasının mümkün olduğunu bildirmişlerdir.” Belgenin üst kısmında yer alan ve bizzat padişah tarafından yazılmış “müsaade oluna” ifadesi yer almaktadır. Erken tarihli diğer belgelerde de(C_ADL_075_4539) görüldüğü gibi Galata Rum Kilisesi için istenen izin belgesi Rum halkı tarafından padişaha iletilmiştir. Bu durum diğer belgelere gözönüne alındığında farklıdır. Genellikle patrik mührüyle gönderilen izin talepleri Galata Rum Kilisesi ve Kartal Rum Kilisesinde “Rum Halkı” ibaresi ile iletilmiştir. Elimizde bulunan belgeye göre yapının keşfi istenmemiş ve çatının tamirine izin verilmiştir. Bununla ilgili olarak kesin olmamakla birlikte bölgenin nüfusunda gayrimüslimlerin yoğunluk oluşturması, kapsamlı bir onarımın söz konusu olmaması veya Rum Halkı ve Osmanlı arasında henüz yeni bir düzenin olmaması etkili olmalıdır.

Galata'da Rum toplumunun bu defa yüce divana takdim eyledikleri bir adet arzuhallerinde; Galata'da Eğrikapı yakınlarında kendilerine mahsus olan kilisenin üzerinde olan kiremidi uzun zamandan beri tamir olunmadığından pek çoğu kırılmış olmak sebebiyle kilise içine yağmur girerek yıkılacağını bildirmektedirler. Sözü edilen kilisenin üzerine yeniden kiremit döşenmesi için izin ve ruhsat talep etmektedirler.

Bunun üzerine sözü edilen arzuhal siz padişahımız tarafından incelenmek üzere huzuruza arz edilmiştir. Bu konuda siz padişahımız tarafından ne şekilde irade buyrulursa emir ve ferman siz şevketli, kerametli, heybetli, kudretli velinimetim efendim padişahım hazretlerindir.

Yüzyıl boyunca farklı tarihlerde ortaya çıkan yasal mevzuatlar aslında birçok alanda sadece kurumsal bir taban oluşturmakla sınırlı kalmıştır. Galata Rum Kilisesine ait 1808 tarihli belgede uygulanan yasal süreçle, 1863 tarihli Edirnekapı Rum mektebine ait belgenin yasal süreci birbirinden küçük farklarla ayrılmaktadır. Tanzimat ve Islahat Fermanları sonrasında onarım ve inşa alanına dair uygulama pratiğinde bir değişim söz konusu değildir. Dönemin getirdiği bu alandaki tek değişim yapı ruhsat sürecinin

kolaylaştırılmasıdır. Kurumsal bir tabana oturması tamir ve inşa alanındaki talebi arttırmıştır.

6.2. MEKTEPLER

6.2.1. Edirnekapı Rum Mektebi

1863 tarihli belgede Edrinekapı Rum Mektebi olarak adlandırılan yapı muhtemelen bugün Edirnekapı Aya Yorgi Kilisesi içinde yer alan mektep binasıdır. İncelenen belgelerde sözü edilen yapıların genellikle mahalle isimleri ile verildiği dikkat çekmektedir. Edirnekapı civarında ise mektep olarak herhangi bir isme rastlanmamış olup muhtemelen Aya Yorgi Kilisesi içindeki mektep kastedilmiştir. Yapı günümüzde Kale Boyu Caddesi, 15 numarada yer almaktadır.

1863 tarihli arşiv belgesinde (İ_HR_200_11430_14)Edirnekapı’da öğrenim gören çocukların tek okulu olan yapı zamanla yıpranmış ve içinde ders vermek imkansız hale gelmiştir. Bunun üzerine Rum Patriği Yovakim tarafından verilen dilkeçenin içeriği; “Edirnekapı’da Rum halkın çocuklarının eğitime mahsus okulun harap olması sebebiyle asli konumu üzere tamir edilebilmesi için padişah tarafından ruhsat verilmesi niyazından ibarettir.”

Padişah emriyle ruhsatı verilen okul binasında öncelikli olarak keşif ve inceleme yapılarak haritası hazırlanmıştır. Ticaret Nezaretinde görevli memurlar tarafından hazırlanan, harita, plan ve ölçüler padişah tarafından onaylandıktan sonra tamirinde bir sakınca görülmemiştir. Harap okulla ilgili gereğinin yapılması üzerine Yazı Binalar İdaresi biriminden Kalfa Küçük Eşref Efendi tarafından kesit, harita ve boyut resimleri ile inşaa edilecek kısımların özellikleri ve ölçüleri belirlenmiştir. Buna göre;

- Okul binasının uzunlamasına yirmi iki, genişliği on dört ve yüksekliği on iki arşındır.
- Bu hesap üzere inşa edilecek mahaller çepeçevre üç yüz on dokuz arşına ulaşmaktadır.

- Bunun temel yapısı değiştirilmemek üzere tamirine ruhsat verilmesi arz edilir.

Padişah tarafından sözü edilen okulun izin istendiği şekilde temel yapısı bozulmaksızın tamirine ruhsat verilmiştir.

Kilise, papaz odaları, mektep, çan kulesi ve dükkan gibi yapı birimlerinden oluşan kompleksin kiliseye gelir sağlayacak vakıf mülkleri de bulunmaktadır.

Plana göre iki katlı olan mektebin birinci katında; iki adet dükkan, zangoç odası, papaz odası, bodrum ve avlu bulunmaktadır. İkinci katta ise; kız mektebi, erkek mektebi, hoca odaları, yemek odası ve helalar yer almaktadır.

Yüzyıl boyunca kilise tamir talepleri ile beraber mektepler ile ilgili de azımsanmayacak bir talep mevcuttur. Bu süreçte bir yapının işlevinin o yapının tamir sürecinde etkisi olduğuna dair bir sonuca varılamamıştır. Mektep yapılarında kilise yapılarında olduğu gibi temel yapısı değiştirilmeden ve aslı bozulmadan uygulamalar yapılmasına kara verilmiş ve keşfi gerçekleştirilmiştir. Edirnekapi'da yer alan mektep bir kilisenin dini eğitim verdiği bir yer olması ve halkın kullanımı adına oldukça önemlidir. Yüzyıl dini kimlikten kopmaya çalışılan ve yarı laik diyebileceğimiz kurumların ortaya çıkışı adına oldukça önemlidir.

Islahat Fermanı'nın ilanından sonraki süreçte tamir izni istenen kilisenin ruhsatı padişaha bağlı kılınmıştır. Bunun sebebi muhtemelen mektepte yeniden inşa uygulamasının söz konusu olmasıdır. Bununla birlikte camilerde olduğu gibi kiliselerin giderlerinin karşılanması adına ticari faaliyetlerde kullanılabilecek mekanlara sahip olmaları onarım bedellerinin ödenmesini kolaylaştırmıştır.

6.2.2. Fener Petro Kapısı Rum Mektebi

Arşivde yer alan belgede(BEO_1055_79069) yapının ismi tanımlanmamıştır. Bu sebeple yapının mevcut durumuna dair bir bilgi bulunamamıştır.

Fener'de Petrokapısı sokağında yer alan mektebin harap olması sebebi ile Rum Sıbyan Mektebinin yeniden yapımına dair Rum Patrikliği tarafından İkinci Belediye Dairesinden izin istenmiş ancak Belediye'nin ruhsat vermemesi üzerine Patrikhane

Vapuridi Efendi'yi belediyeye gönderip okulun olduğu mevkinin temel yerinin kazılarak temellerinin atılması istenilmiştir. Ardından; şimdilik mektep temelinin sadece bir tarafının atılmasıyla yetinileceği daha sonra ilgili kanunlar çerçevesinde resmi izin alınması için ilgili daireye müracaat edileceği, işin toprağı düzeltme cinsinden olduğu, inşaata resmi ruhsat alındıktan sonra devam edileceği belirtilerek Patrikhane kapıkethüdası (resmi işleri takip etmekle görevli temsilcisi) aracılığı ile yeniden izin istenmişse de bu gibi binaların yapımı ve yenilenmesi mutlaka padişahın iznine tabi olduğundan belediye tarafından bu dilekçenin kabulünün kanunlar gereği mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Yapını inşası ile ilgili kıstaslar belirtilmiştir.

- Bu gibi kurumların inşası aslında padişah tarafından izin verilmesine ve yapılacak binanın genişliği ve büyüklüğünün bilinmesine bağlıdır.

- "Kanunlar çerçevesinde resmi izin alınmadan bu işe izin verilmesi uygun olmayacağının

- "Söz konusu mektebin resim ve planının hazırlanarak bir zarfa konulması ve inşa giderlerinin nereden karşılanacağı açıklanarak izin istenmesi

Belgede yer alan bilgilere göre yeniden inşası istenen yapının izinlerinin alınması adına Belediye ile yazışmalara yapılmıştır. Bu belge belediyenin yapı onarım ve inşa sürecindeki yetkisi kanıtlamaktadır. Islahat fermanında azınlıklara yapı inşa alanında tanınan özgürlüğün hemen ardından Babıali tarafından çıkarılan bir kanunla yeniden yapım padişah fermanına bağlı kılınmıştır. Buna göre yapı tamir ve onarım alanında ruhsat verilmesi öngörülürken yapı inşa alanı padişahın bizzat kararına bağlanmıştır. Bu belgede de böyle bir durum söz konusudur. Bu durum gayrimüslim inşa faaliyetlerinin devlet tarafından kontrolünün sağlanmasını kolaylaştırmış ve sınırların belirlenmesinde önemli bir etken olmuştur. Özellikle çan kulesi, mektep ve kubbeli kilise yapımında gayrimüslimlerin inşa faaliyetleri devletin kıstaslarına bağlı kılınmıştır.

6.2.3. Hasköy Rum Mektebi

Arşivde A. MKT. 200/54 kodlu 1848-49 tarihli belge Hasköy’de bulunan bir Rum mektebi üzerinedir. Belgede mektebin adına rastlanılmamaktadır. (Ek 16A16C) Belgede yer alan “Havas-ı Rafi” kazası ibaresi Padişahın arazisi anlamındadır. Hasköy’de bulunan mektebin zamanla yıkıldığı ve tamir ve onarım için Patrik Antimos tarafından ruhsat istendiğine dairdir. Patrik tarafından ruhsatı istenen yapı ile ilgili izin belgesinde

- Tamiri istenen okula başka bir ek yapılmayacağı
- Aslına uygun olarak gerekli bölümlerin onarılacağı vurgulanmıştır.

Mektebi ile ilgili belgede detaylı bir bilgiye rastlanmamaktadır. Dilekçe formunda olan bu izin belgesinin keşif belgesi veya talebin olumlu yahut olumsuz olduğuna dair bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Mektep tamir belgelerinde yapının gerekli kısmının uygun görüldüğü gibi onarılmasına ve ek yapı yapılmayacağına dair ifadeler bulunmaktadır. Tamir ve inşaa izni verilen yapıların kontrollerinin yapıp yapılmadığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Hasköy Rum Mektebinde herhangi bir detaya rastlanmazken Edirnekapı’da yer alan kilisenin çan kulesi ruhsat izninde belirtilen ölçülerden yüksek yapıldığı için yeniden düzenlenmesi talep edilmiştir.

6.2.4. Heybeliada Rum Mektebi

Heybeliada’da Ümit Tepesinde yer alan okul, Tepe Manastırı olarak da bilinen Aya Triada kilisesine bağlı olarak 1844 açılmıştır. 1844’ ten itibaren çeşitli ekler ve tamirler ile kullanılmakta olan okul binası 1894’te meydana gelen İstanbul depreminde zarar görmüştür. Bina 1895’te dönemin zengin Rum tüccarlarından Pavlos Skilitsis Stefanovik ailesinin desteği ile yeniden Mimar Fotiadis’e inşa ettirilmiştir.

Osmanlı arşivinden elde edilen 1890 tarihli belgede(İ_DH_1185_92724) Heybeliada Tepe Manastırı olarak biline mektebin köye bakan tarafının yeniden inşası hakkında farklı kurumlara ait belgeler yer almaktadır.

- Rum Cemaati Raporu
- Şehremaneti Muhabereleli Yazı
- Adalar Kaymakamı İdare Meclis Tutanağı
- Resim (Kroki)

Söz konusu belgelerde Rum cemaati güney tarafı harap olan binanın yeniden inşasına dair ruhsat verilmesi adına talepte bulunmaktadır. Bunun üzerine İstanbul Belediye dairesi bu yazışmaları Adalar dairesine havale etmiştir. Birkaç kurum arasında yapılan yazışmalar sonucunda anılan binanın o şekilde inşasında hiçbir sakınca bulunmadığı anlaşılmıştır” denilmektedir.

Ancak bu yapının ruhsatına 1890 yılında izin verilmek ile birlikte inşa edilip edilmediğine dair herhangi bir bilgi yahut belge bulunamamıştır. Yapı 1894 yılında ki depremde yıkıldığı için 1895 yılında inşa edilen yeni bir yapı söz konusudur. Bundan dolayı 1890 yılındaki arşiv belgelerinde yer alan plan ve cephe çizimleri bulunan yapının inşa süreciyle ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

6.2.5. Kumkapı Merdivenli Kilise Mektebi

Kumkapı’da Çadırcı Cami Sokağı, Kadirga Liman Caddesi ve Gedikpaşa Caddesi arasında yer almaktadır. Yüksek duvarlar ile çevrili bir avlu içerisinde yer alan kilise “Merdivenli Kilise” olarak bilinmektedir. Yapının inşa tarih hakkında net bir bilgi mevcut olmamakla birlikte 1730, 1865, 1894 tarihlerinde tahrip olan yapı 1894 yılında yeniden inşa edilmiştir. Yapının mimari konusunda kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak Zafer Karaca Perikles Fotiatis olarak bildirmektedir.

1888 tarihli arşiv belgesi (İ_DH_1088_85380) büyük yangında yanan ve halk arasında “Merdivenli Kilise” olarak bilinen Aya Kiryaki Kilisesinin bahçesinde bulunan

mektebin keşif defteri üzerinedir. Kumkapı mahallesindeki Rum mektebinin bundan önce yandığı bildirilerek oradaki Merdivenli Kilise bahçesi içinde uzunluğu 13,5 eni 27 ve yüksekliği 20 zira olmak üzere yeniden inşasına ruhsat verilmesi Rum Patrikliği'nden yazılı olarak talep edilmektedir. Kumkapı mahallesindeki Rum mektebinin bundan önce yandığını ifade ederek "Merdivenli" ismiyle bilinen kilisenin bahçesi içinde inşa olunacak mektebin eni ve boyu Hendesehanece haritaları ve bilirkişiler marifetiyle keşif defteri tanzim ettirildiği ancak sözü edilen mahallede Rumların ve diğer cemaatlerin hane ve nüfuslarının miktarı ile böyle yapılar inşası için şimdi ve gelecekte herhangi bir sakınca olup olmadığının araştırılıp bildirilmesi istenmiştir. Bunun üzerine bölgeye gönderilen memur tarafından yapılan incelemenin sonuncuna göre;

- kilisenin sınırlarında otuz beşten fazla imamet (cami) bulunduğu
- tahminen beş bin hane ile yirmi binden fazla muhtelif din ve mezheplerde nüfus olduğu
- inşa olunacak binaların çevresinde bulunan hanelere ve nüfusa göz atıldığında yine tahmini olarak beş yüz hane ile iki bin beş yüz nüfustan ibaret Rum milleti bulunduğu diğerleri ise Müslüman ve Ermenidir.
- sözü edilen binaların inşasında şimdi ve gelecekte herhangi bir sakınca bulunmadığı
- Çadırcı Ahmed Çelebi Mahallesi ile Rum Kilisesi taraflarından verilen şehadetnamelerden (şahitlik belgesi) anlaşılmaktadır.

Ayrıca mektebin yapı detayları ile ilgilide bir inceleme istenmiş olup kriterler belirlenmiştir. Buna göre;

- mektep inşa edilmek istenilen bahçe ne cins arazidendir?
- Mektep kargir mi yoksa ahşap mı olacaktır?
- Mektebin inşasında şimdiki durumda veya gelecekte herhangi bir sakınca veya zarar var mıdır yok mudur?
- İnşaat masrafları kaç kuruşa mal olacak, ne taraftan ve ne şekilde karşılanacaktır?

Rum cemaati tamir ve onarım belgelerinde inşaat bedellerinin kimin tarafından karşılanacağı üzerine çok durulmuş bir konudur. Arşiv belgelerinde incelenen mekteplerden biri olan Aya Kiryaki Kilise avlusunda bulunan mektebin bulunan izin talebi belgeleri içinde ruhsat belgesi, bir keşif defteri ve bir planı bulunmaktadır. Bu belgede Osmanlı Devleti'nin Rum cemaatinin yapılarına yaklaşımını en net şekilde görebildiğimiz belgelerden bir tanesidir.

Belgede ruhsat verilmesi adına istenen kıstaslar, kilisenin civarında bulunan Müslüman ibadet mekânlarının sayısı, civarda yaşayan nüfusun dağılımı, yapılacak olan söz konusu yapıların şu an ve gelecekte bir sakıncasının olup olmadığı, mektebin inşa edileceği arazinin türü, mektebin inşa edileceği malzeme, inşaat masrafları ve kimin tarafından karşılanacağı, bilirkişi raporları gibi inşa ve tamir alanına dair birçok ayrıntının sorgulandığı görülmektedir.

Buna göre inşası yahut tamiri istenen yapının civarında yaşayan halkın Müslüman veya gayrimüslim olması ruhsat verilmesinde önemli olmakla birlikte genellikle gayrimüslim mahallerinde yer alan yapıların izin taleplerine daha hızlı ruhsat verilmesi söz konusudur. Yapılar inşası ile ilgili herhangi bir sakınca görülüp görülmediği ifadesi ise çoğu kez nüfus yoğunluğu ile bağlantılıdır. Genellikle inşa edilecek ve ek yapı eklenecek binalarda set duvarı diyebileceğimiz bir duvarın örülmesi uygun görülmüştür. Bu durum bina yakınlarında yaşayan Müslümanların rahatsız olmasının önüne geçmek adına yapılmış olmalıdır. Ayrıca aynı sebeple çan kulesi inşasına izin verilmediği ve çan çalmak yerine tahta çalınmasının istendiği görülür.

Aya Kiryaki Kilisesine ait belgede mektebin inşa edileceği ve kilisenin yanında bulunan arsanın hayır işleri için vakfedilmiş olan Süruri Camii arazisi olması dikkat çekicidir. Bu bina kilisenin sakladığı bir senetten anlaşılmış olup 394 zira ve 180 akçeye kiralanmıştır. Aşağıda kırmızı alanla belirtilen kısım Süruri Hatun Camii vakfına ait mevkidir. Bu durum muhtemelen yüzyıl boyunca kiliselerin Osmanlı Hükümeti tarafından tanınmış bir tüzel kişiliği bulunmadığından bu yapılar Müslüman vakıfları üzerine kayıtlı olmuşlardır.

Cemaat tarafından kiralaran bu arsaya inşa edilen mektep farklı dini gruplara ait cemaatler arasındaki iletişimi görmek adına mühimdir. Rum cemaati ve Müslüman bir

cemaat arasında hayır için vakfedilmiş bir arsa üzerinden ticari bir ilişki kurulmuş ve bunda bir sakınca görülmemiştir. Bu durum cemaatler arası ilişkisinin mahalleden mahalleye farklılık gösterdiğine bir işarettir

Devren (uzunluğu)	Kadden (Boy)	Arzen (eni)
12 zira	0,75 zira	3,00 zira
Cismen (Hacmi)	Fiyat	
27 Zira	27 kuruş	
729 kuruş		

Etraf beden duvarları			İç bölmeleri		
Devren (uzunluk) 60 zira	Kadden ^(boy) 10 zira	Arzen ^(en) 1,40 zira	Devren 9,85 zira	Kadden 10,00 zira	Arzen 0,25 zira
Terbian (alanı) 600 zira		Fiyat 50 kuruş.	Terbian (^{alanı}) 98,50 zira		Fiyat 25 kuruş.
30.000 kuruş			2.462 kuruş 20 para		

	83.501 kuruş	16 para

Mevcut enkaz bedeli	05.501 kuruş	16 para
	78.000 kuruş	00 para
Andon Kalfanın taahhüdüne göre çıkarılan	10.000 kuruş	
	68.000 kuruş.	

5 Kanun-ı Sâni 1303 [17 Ocak 1888]

Mühendis Veli	Bilirkişilerden Pretromoz Kalfa	Bilirkişilerden Andon Kalfa

Sonuç olarak Aya Kiryaki Kilisesi içinde yer alan mektep ile ilgili arşiv belgesinden Osmanlı Hükümetinin Rum cemaati yapılarının tamirine dair yaklaşımının en ayrıntılı şekilde görüldüğü belgelerden biridir.

6.2.6. Hançerli Kilise Mektebi

Mektep Ayvansaray, Tekfursaray mevkinde Ulubatlı Hasan sokağında yer alan kilise Hançerli Meryem adıyla da bilinmektedir. Meryem'in ölümüne ithaf edilen kilise 1648 yılında Panagia Arabacı olarak adlandırılmaktadır. 1764 yılında Patrik Samuel'in listesinde yer alan yapı günümüzde içinde yer alan Meryem Ana'nın hançerli ikonasından dolayı Hançerli Kilise olarak anılmaktadır.

Yapı ile ilgili ilk tamir belgesi arşivde bulunmamakla birlikte İ. HR. 246/14629 ve BEO_4395_329587 kodlu bir belgelerde yapının adı geçmektedir. 1870 tarihli bu belgede Tekfur sarayı civarında çıkan yangından sonra kilisenin içinde ruhsatsız bir mektebin inşa edildiği ve bu inşanın mühendishane tarafından durdurulduğu

yönündedir. İhtimal dâhilinde olmakla birlikte kilisenin yangında zarar görmesi üzerine tamir ile birlikte bir mektebin inşa edilmiş olması olasıdır. Ancak belgenin diğer eklerinde yer alan bilgilere göre ise kilisenin tamiri ve mektebin inşası için daha önceki yıllarda izni verilmiş olup maddi yetersizlik sebebiyle ertelendiği 1870’de ise çeşitli yardımlarla inşaata başlanılmışken yetkili memur tarafından inşaatın durdurulduğu yönündedir. Bu durum cemaat tarafından kendilerine haksızlık olarak görülmüş olduğundan, söz konusu emir gereğince izin verilmesi hususunda Zabtiye Müşiriyeti’ne yazı yazılması mütevellî tarafından ekte de sunulan dilekçede talep edilmektedir. Ayrıca dilekçe ile birlikte bahse konu “izin” de takdim edilmiştir. Yapının kaçak olduğu için durdurulma kararının ardından usûl gereği belirtilen kanunlar kapsamında patrik tarafından gerekli resmi işlemler yapıldıktan sonra ücretsiz ruhsat verildiği belirtilmiş kilisenin nizamnameye uymadığı ve inşaatın hangi sebeple yapıldığının Rum Patrikhanesine sorulması talep edilmiştir. Bu istek hükümet ile patrikhane arasındaki ilişkinin kurumsallaşmasına bir örnek teşkil etmekle birlikte tebaanın ve cemaatlerin bağımsızlığının tam olarak gerçekleşmediğinin de bir kanıtı niteliğindedir. Ayrıca Zabtiye Müşiriyeti ile Şehremaneti tarafından memurlar gönderilerek ilgililerle birlikte inceleme yapılarak mevcut inşaatın daha önce verilmiş olan izin belgesinde yazılı mektep olduğu ve yer ve mevki olarak veya başka bir zarar ve sakıncası olmadığı; bununla birlikte şimdiye kadar yapılmamasının inşaata parasal güçleri yetmemesinden kaynaklandığı tespit edildikten sonra inşaat ruhsatının verilmesi; aksi takdirde sakınca ve zararı olduğu veya daha önce inşaat yapılmış olması durumunda söz konusu izni arşivde kaydının üzerine not düşülmek üzere gönderilmesi hususunda müşirliğe bilgi verilip şehremanetine cevap yazılması ve patrikhaneye de durumun bildirilmesi gerekir.

Bu konuda daha önce yazılmış olan ve ekte yer alan gerekçe üzerine Zabtiye Müşiriyeti ile Şehremaneti’ne yazılmış olan Sadaret tezkiresinin gereği olarak inşaat mahalline özel memur gönderilip keşfi yaptırılmıştır. Yapılan keşfe göre;

- kilise ve papaz odaları önceden tamîr ve inşa olunduğu, mektebin inşasına ise yeni başlanıldığı, ancak inşaatın, yetkili memur tarafından durdurulduğu görülmüştür.

- Yine tespitlere göre bahse konu yerde diğ er dini cemaatlerin ortaklığı olmadığı gibi, İslam mahallesinde ve vakıf dâhilinde olmadığı da anlaşılmıştır.

- Ayrıca mektebin izin belgesinde yazılı kilise içindeki mektep olduğu ve şimdiye kadar inşaatının yapılamaması para yetersizliğinden kaynaklandığı kesinleşmiştir.

- Ancak ruhsatta inşaatın alan olarak 75 arşın, 22 parmak ölçülerinde yapılması belirtilmişken bu kez başlatılan inşaatın, alan olarak 185 zirâ‘ ve yükseklik olarak da 8 arşın boyutlarında olduğu ölçümlerden belirlenmiştir.

Söz konusu inşaatın bu yönüyle ruhsata aykırı olduğu görevlendirilen memurlar tarafından bildirilmiştir. Keşfi yapılan mektebin daha önce belirtilen ölçüler dışına çıkmasında nizamname açısından sakıncası olmadığı ancak yinede bir ekinin Hendesehane’ye gönderilmesi istenmiştir. Hançerli Kilise ile ilgili 1915 tarihli ve Beo_4395_329587 kodlu başka bir belgede ise daha önce inşa izni alınan onarımın ruhsatının kaybolduğuna ve cemaat tarafından kopyasının istendiğine dairdir. Ancak belgede kaybolan ruhsatın 1836 yılına ait olduğu belirtilmiştir. Belgelerden anlaşıldığı üzere yeni inşa alanına dair denetimlerin daha sıkı bir şekilde gerçekleştirilmesi söz konusudur. Bununla birlikte Osmanlı hükümetinin inşa ve onarım alanlarının sınırlandırmasının dışında Rum cemaatinin kendi içinde de var olan birtakım problemler mevcuttur. Özellikle maddi sıkıntılar tamirlerin ve ruhsatı alınan inşaatların gecikmesine neden olmaktadır.

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

19. yüzyıl, Lale devrinden itibaren süre gelen Batılılaşma girişimlerinin kurumsallaşma alanı bulduğu bir yüzyıl olmuştur. Dönemin getirdiği yenilikler ile birlikte var olan uygulamaların yasal çerçevede kendine bir taban bulmuş olması birçok farklı gelişimin ortaya çıkmasına veya var olanın görünür hale gelmesine neden olmuştur. Yüzyıl ile artan ilişkiler ve diğer yüzyıllara oranla hızla değişen kapital düzen, siyasi yapılanma, anayasallaşma süreci gibi olgular, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Müslüman veya gayrimüslimlerin fikirlerinde ve yaşam koşullarında değişiklikler meydana getirmiştir.

İlk olarak askeri alanda başlayan bu batılılaşma çalışmaları daha sonra hukuk, ekonomi, siyasi alanı da etkisine almıştır. Meydana gelen tüm bu değişim etkileşimin de artmasıyla kültürel ve mimari faaliyetleri beraberinde getirmiştir. Özellikle etnik veya dini bir ayırım yapmaksızın Osmanlı mimarlığında farklı yaklaşım, üslup gibi olgular varlık göstermiştir.

Değişen toplumsal yapılanma, Tanzimat ve Islahat Fermanının ilanı ve Milliyetçilik akımlarının etkisinin artmasıyla birlikte değişime girmiştir. Rum cemaatinin 19. yüzyıl ile birlikte kültürel anlamda da farklı fikirleri bünyesinde barındırmaya başlayan Osmanlı Devleti, koruma alanına ilişkin yasal düzenlemeler oluşturmuştur. Bu yasal düzenlemeler ilk olarak arkeolojik buluntular ve alanlar üzerine hazırlanmıştır. Araştırmalar her ne kadar bu anlamda Osman Hamdi Bey'i öne çıkarıyor olsa da bürokrasinin de etkisi ve desteğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Arkeolojik koruma ile başlayan bu oluşum yüzyılın özellikle ikinci yarısında daha aktif bir rol oynamıştır. Anıtsal yapıların korunmasına dair yasal düzenlemeler geç tarihlere dayanmaktadır. Ancak bu düzenlemelerin gerçekleştirildiği sırada Osmanlı devletini bugünün koşulları bağlamında yorumlamamak gerekmektedir.

Anıtsal yapıların inşa ve tamirlerine dair Rum cemaati özelinde yapılan arşiv taramasında yüzyıl boyunca Rum cemaatinin inşa ve onarım faaliyetlerinin arttığı izlenmektedir. Rum cemaati adına inşa ve onarım faaliyetlerinin en yoğun olduğu dönem olmuştur. Arşiv taramasında onarım çalışmalarının sadece dini mimari etrafından şekillenmediği kamu yapılarının da bu çalışmalara konu olduğu

görülmüştür. Bu onarım çalışmalarında asıl dikkate alınması gereken ise Osmanlı Hükümeti'nin tavrıdır. 19. yüzyılda her ne kadar kültür mirası, koruma gibi kavramlar ortaya çıkmış olsa da, bu alanlar adına çalışmalar öncelikli olarak arkeolojik taşınır ve taşınmazlar üzerine uygulanmıştır. Anıtsal yapıların özellikle gayrimüslim yapılarının korunmasına dair gelişmeler henüz bu sınırlar içine dâhil edilmemiştir.

İncelenen Arşiv belgelerinde yer alan ifadelere göre yapının asli görüntüsüne zarar getirilmeden tamir edilmesi ifadesi günümüz koruma yaklaşımının oldukça dışında bir tavidir. Bu ifadeler ile daha çok yapıların mevcut boyutlarının korunmasını sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Özellikle yüzyıllar boyunca İslam hukuku ile yönetilmiş bir devlette, değişim ve gelişim söz konusu dahi olsa bazı kısıtlamalar ile bu tavrın korunmaya çalışıldığı görülmektedir. Bununla birlikte yapının bir Hristiyan mahallesinde yer alması onarım çalışmaları adına alınan izinleri kolaylaştırmaktadır. Ayrıca haritada belirtilene göre; tamirattan dolayı kilisenin boyutlarında herhangi bir değişiklik olmayacağı ifadesi, bu tamirlerin yapının korunmasına dair yer alan ibarelerin aslında yapının boyutlarının korunmasına dair alındığının bir kanıtı niteliğindedir. Osmanlı Arşivinde bulunan Rum cemaati tamir belgelerinde yer alan ifadelere göre yapıların farklı amaçlarla onarım geçirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu belgelere göre bir yapının tamiri üç farklı amaç ile gerçekleştirilmiştir. İlk olarak yapılarının mevcudunun korunmasına dair, ikincisi yapıların genişletilmesine ve ek yapılmasına dair ve son olarak yapının yeniden inşasına dairdir.

Doğrudan koruma amacı güdülmeden alınan bu kararları günümüzün koşullarından bakmak yerine dönemin algısı ve genel gelişimi yönünden incelemek daha doğru olacaktır. 19. Yüzyılın Avrupa'sında dâhil koruma alanına ilişkin günümüz bakış açısından oldukça farklı yaklaşımların söz konusu olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte hem Osmanlı hükümetinin hem Rum cemaatinin kendi kimlik bilincini korumaya ve yaratmaya çalıştığı gözden kaçırılmamalıdır.

KAYNAKÇA

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

İkincil Kaynaklar

Acar, Gevher; “Tanzimat Dönemi fikir ve Düşünce Hayatının Mimari Alana Yansıması”, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000.

Akbulut, Rifat; ‘‘ Tanzimattan Cumhuriyete İstanbul ve Kadıköy Örneklerinde Plan Dinamikleri ve Mekansal Dönüşümün İncelenmesi’’ , Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniver- sitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1992.

Anagnostopoulou, Sia; "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi: Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim" Pinelopi Stathis (Ed.), 19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüs- limler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Akgönül, Samim; “Rum Nedir? Kim Der, Kime Denir, Niye Der?”, Rum Olmak Rum Kalmak, İstos Yayın, İstanbul, 2016.

Akın, Nur; 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera, Literatür Yayınları, İstanbul, 2011.

Arslan, Necla; ‘‘Gravür ve Seyahatnamelerde Anıtsal Yapılarıyla İstanbul (18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl)’’, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1992.

Arslan; Necla ‘‘ 19. Yüzyılda Dünya Görüşü ve Siyasal Düşüncenin Etkisinde İstanbul’un Mimari Dokusu’’, *Tarih ve Toplum*, Haziran 1996, Sayı: 150, s. 33-39.

Augustinos, Gerasimos; Küçük Asya Rumları 19. Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013.

Basut, Serda; ‘‘ 19.Yüzyıl Batılaşıma Etkisinde Bir Osmanlı Senti: Kumkapı’’, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul,

2002.

Batur, Afife; ‘‘ Batılaşma Döneminde Osmanlı Mimarisi’’, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, cilt: 4, 1985, s. 1038- 1067.

Bebiroğlu, Murat; Osmanlı Devleti’inde Gayrimüslim Nizamnameleri, İstanbul, 2008, s. 81-83.

Berkes, Niyazi; Türkiye’de  ağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019.

Bozkurt, Gülnihal; Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.

Can, Cengiz; ‘‘ İstanbul’da 19. Yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları’’, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1993.

Can, Selman; Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı, Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İstanbul, 2010.

Cevdet, Ahmet; Tarihi Cevdet; cilt VIII.

Cinoğlu, Uğur; ‘‘ Türk Arkeolojisinde Theodor Makridi’’, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2002.

 elik, Gözde; ‘‘Tanzimat Döneminde Tarihi yarımada: Tercihler, Yaklaşımlar, Görünümler’’, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016.

 elik, Zeynep; 19.Yüzyıl’da Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Çokona, Ari; 20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya’daki Rum Yerleşmeleri, Literatür Yayınları, İstanbul, 2016.

 olak, Hasan; Aydınlanmanın Osmanlı Dünyasındaki Erken Etkileri ve Ioannis Pringos, Hacettepe Üniversitesi T rkiyet Araştırmaları Dergisi, G z, Ankara, 2018,s. 81-82.

 oşkun; B. ‘‘ İstanbul’da Kentsel Açık Alan Kullanımlarının 19. Ve 20. Yüzyıllardaki Değişimi’’, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2003.

Danışman, Z.; Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Cilt 11,12, Zuhuri Danışman Yayınları, İstanbul, 1966.

Demirel, Tülay; Türkiye’de Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunması ile İlgili Politikalar, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1993.

Dumont, Paul; Jewish Communities in Turkey during the last decades of the nineteenth century in the light of the archives of the Alliance Israelite Universelle,” Benjamin Braude, Bernand Lewis (derleyen), Christians and Jews in the Ottaman Empire, Londra, 1982.

Durudoğan, Seza; ‘‘ XIX. Yüzyılda Pera Beyoğlu’nun Ekonomik, Kültürel ve Politik Yapısının Mima- riye Etkileri’’, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1998.

Eldem, Edhem; ‘‘ 18. Yüzyıl ve Değişim’’, *Cogito Yapı Kredi Yayınları*, Sayı 19, 1999.

Eksertzoglou, Haris; Osmanlı’da Cemiyetler ve Rum Cemaati, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Ergin, Osman Nuri; Mecelle, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, Cilt 5, İstanbul.

Erim, Nihat; Devletler arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt I, Ankara, Ankara Hukuk Fakültesi Yayını, 1953.

Erkan, Pınar; “19. Yüzyıl Sonunda Galata Pera Bölgesinde Rum Okulları, Batılılaşan İstanbul’un Rum Mimarları, Zoğrafyan Lisesi Vakfı, 2010.

Ertuğrul, Alidost; “XIX. Yüzyılda Osmanlı’da Ortaya Çıkan Farklı Yapı Tipleri’’, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 7.

Goncan, Ali; ‘‘ 19. Yüzyıl Avrupa Mimarlık Hareketlerinin ve Batılaşmanın Osmanlı Konut Mimarisi- ne Etkileri’’, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1993.

Gönen, Mustafa; ‘‘ Tanzimattan Cumhuriyete Kentsel Kamusal Mekanın Dönüşümü

Bayezid Mey- dan Örneği” Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2001.

Greene, Molly; Osmanlı Devleti ve Rumlar, 1453- 1768, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015.

Gülen Yamaner; ‘‘ Fener Senti’’, T.T.O.K.B, İstanbul.

Gülenaz, Nursel; Batılılaşma Dönemi İstanbul’unda Hanlar ve Pasajlar, Akademik Yayınlar, 2010.

Gürgün, Abdullah; Karikatürlerle Abdülhamit, Kaynak Yayınları, Ankara, 2017.

Işın, Ekrem; ‘19.Yüzyıl Modernleşme ve Gündelik Hayat’’, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:2, s.538-563.

Karaca, Zafer; İstanbul’da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri, Yapı Kredi Yayınları, 1995.

Karaca, Zafer; Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri, YKY, İstanbul, 2008.

Karabıçak, Yusuf Ziya; ‘‘ The Devolopment of Ottoman Goverments’ Policies Towards Greek As- sociations 1861-1912’’, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2012.

Karal, Enver Ziya; “Osmanlı Tarihi” VII. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.

Karpat, Kemal H. ; “Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu”, Osmanlı, (Ed. Güler Eren), C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.

Karataş, İhsan; Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı Bursa Örneği, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2009.

Kazancı, Sevim; “19. Yüzyıl Osmanlı Müzeciliği’’, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1998.

Kolonos, Vasilis; “Batılılaşma Döneminde İstanbul’da İş Hanları ve Apartmanlar’’, Batılılaşan İstanbul’un Rum Mimarları, Zoğrafyan Lisesi Vakfı, 2010.

Kurtay, Nevin; “İstanbul’da 19. Yüzyıl Kentsel Yaşamında Koşut Olarak Değişen Saray ve Konut Mimarlığı’’, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.

Madran, Emre; Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler 1800- 1950, OTDÜ Yayınları, Ankara, 2002.

Milas, Herkül; Yunan Aydınlanması (1774-1821),

Muşmal, Hüseyin; Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası, Kmen Yayınları, Konya, 2009.

Ogle, Vanessa; Zamanın Küresel Dönüşümü, KÖY, İstanbul, 2018.

Ortaylı, İlber; İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul.

Ortaylı, İlber; "Tanzimat", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, Cilt 6.

Ortaylı, İlber; Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri 1840- 1880, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

Ozil, Ayşe; Anadolu Rumları, Kitapyayınevi, İstanbul, 2016.

Ozil, Ayşe; "İki Okuma Odası, Bir Narteks: Rum Cemaat Yapılarında Tarihsel ve Toplumsal Bir Bakış (1856- 1914), Batılılaşma Dönemi İstanbul'un Rum Mimarları," Zoğrafyan Lisesi Vakfı, İstanbul, 2010.

ncel, D. Ayşe; "Apartman Galata'da Yeni Bir Konut Tipi," Kitapyayınevi, İstanbul, 2014.

zendes, Engin; " Osmanlının Son Başkenti İstanbul", Yem Yayınları, İstanbul, 1999.

Şarlak, Eva; "19.Yüzyılda İstanbul'un Fiziksel Çehresinin Değişmesinde Rol Oynayan Kubbeli Rum Ortodoks Kiliseleri", Batılılaşan İstanbul'un Rum Mimarları, Zoğrafyan Lisesi Vakfı, 2010.

Şenyurt, Oya; İstanbul Rum Cemaatinin Osmanlı Mimarisindeki Temsiliyeti, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012.

Shaw, S.; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, E Yayınları, İstanbul, 2010.

Shapiro, Henry; "Diverse Views on the Legitimacy of the Ottoman Sultanate Among Greek Ch- roniclers of the Early Modern Period", Yüksel Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2011.

Stathis, Pinelopi 19.yüzyıl İstanbul’unda Gayrimüslimler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 1-3

Ünsal, Behçet; ‘‘ İstanbul’un İmarı ve Eski Eser Kaybı’’, Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri’’ 1969, İstanbul.

Ürekli, Fatma; ‘‘İstanbul’da 1874 Depremi’’, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Tahiroğlu, Bülent; ‘‘Tanzimat’tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri’’, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt3.

Tanör, Bülent; Anayasal Gelişmelere Toplu Bakış, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 1.

Tekeli, İlhan; Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kentsel Dönüşüm.

Tekeli, İlhan; ‘‘19. Yüzyılda İstanbul’un Yaşadığı Dönüşümün Siyasal ve Toplumsal Bağlamı’’, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

Özgür Türesay, Tüsiad Tarih, 1839- 1939 Osmanlı imparatorluğunda Mutlakiyet ve Modernleşme 1876-1908, 2006, s.166-193.

Dimitri Rayčanovski; Bizans Arkeolojisi Çalışmaları Bakımından Hellenikos Philologikos Syllogos, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1974, s. 112- 150

Yalçınkaya, M.Alaadin; ‘‘XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703- 1789),’’ Türkler, c.12, ed.: Celal Güzel- Kemal Çiçek- Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

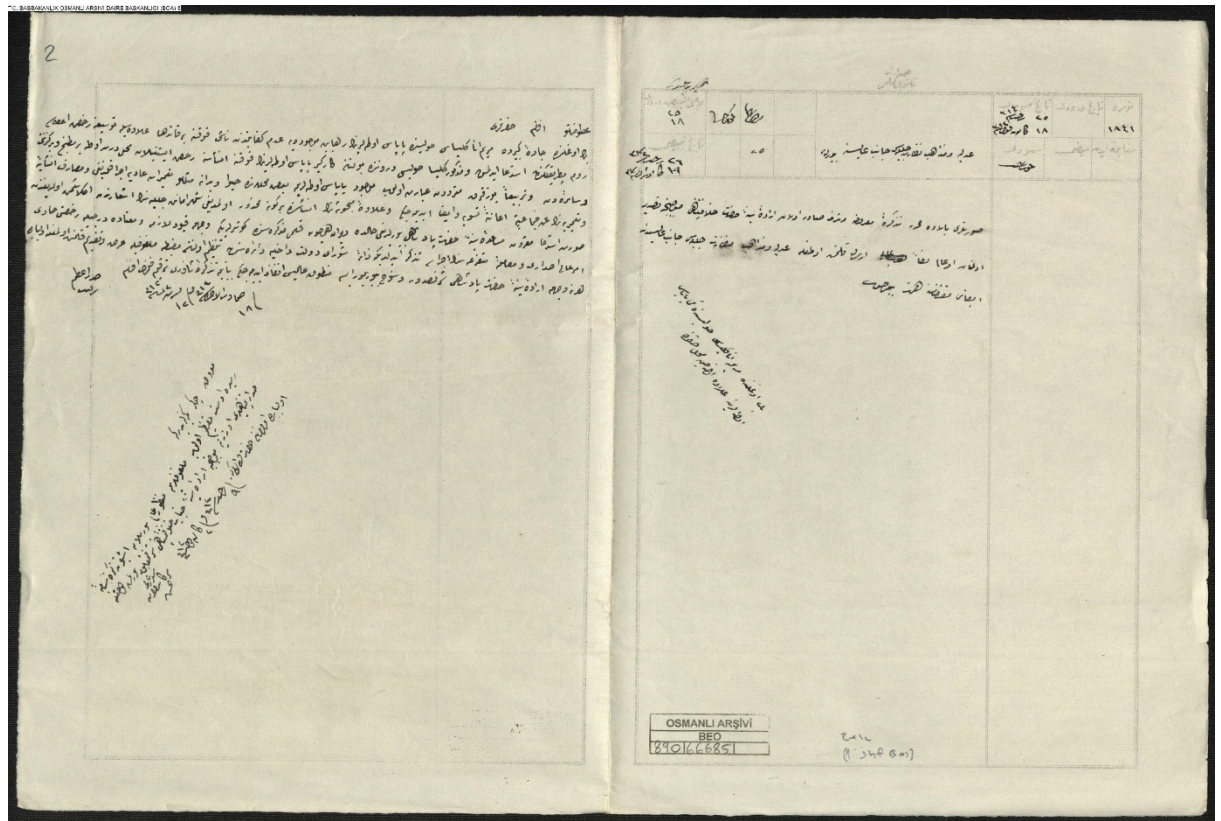
Yerasimos, Stefanos; İstanbul 1914- 1923, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Yerasimos, Stefanos; ‘‘İstanbul İmparatorluğu’nun Başkenti’’, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

Yerasimos, Stefan; ‘‘Tanzimat Kent Reformları Üzerine’’, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1996.

Zachariadou, Elizabeth; Büyük Kilise Üzerine On Belge 1483- 1567, National Research Center, Institute for Byzantine Studies, Atina.

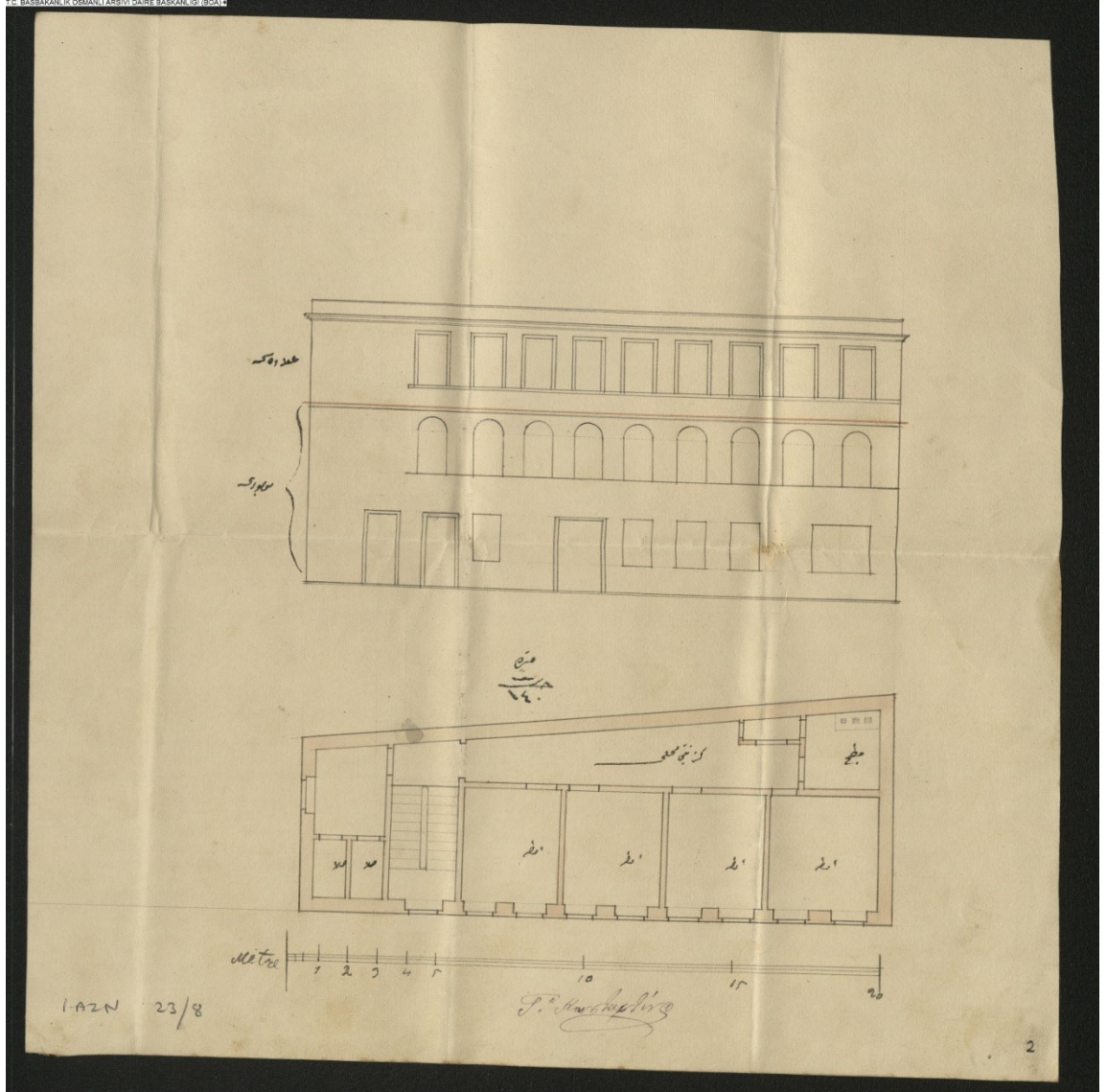
EKLER

Ek 1-A: Beyoğlu Meryem Ana Kilisesi (BEO_000890_066685_001_001)

I.AZN.00023.00008.002

Ek 1-C: Beyoğlu Meryem Ana Kilisesi (I_AZN_00023_00008_002)

Ek 1-E :Beyoğlu Meryem Ana Kilisesi (I__AZN__00008_00028_001)

[illegible]

۲۰ ارضه غنی به

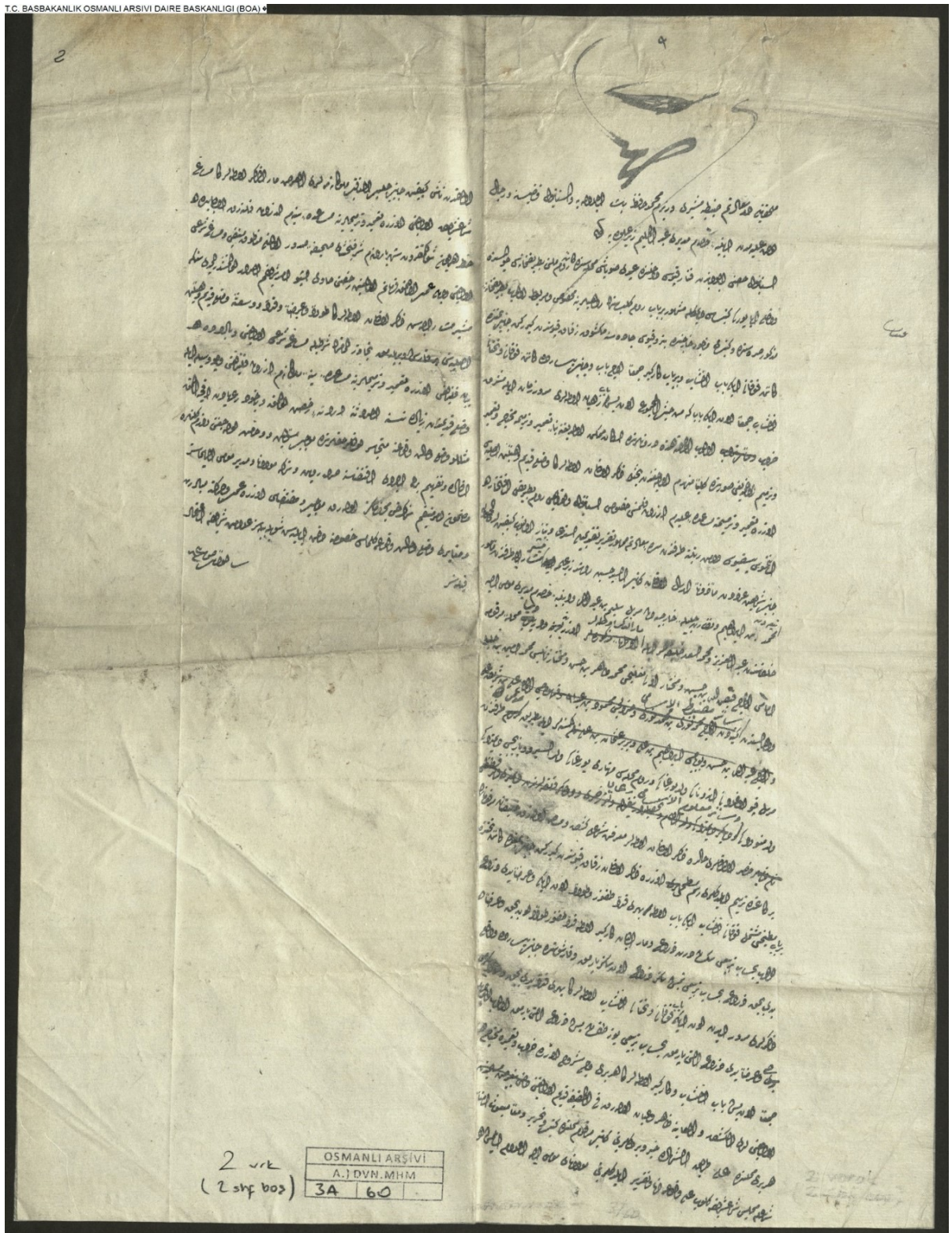
OSMANLI ARŞIVI		
D.H. MKT		
1422	62	1-1

2972

[illegible]

A.) DVN. MHM.00003.A.00060.001

Ek 3-A: Aya Yorgi Kilisesi (A_DVN_MHM_3A_00060_001)

9/72

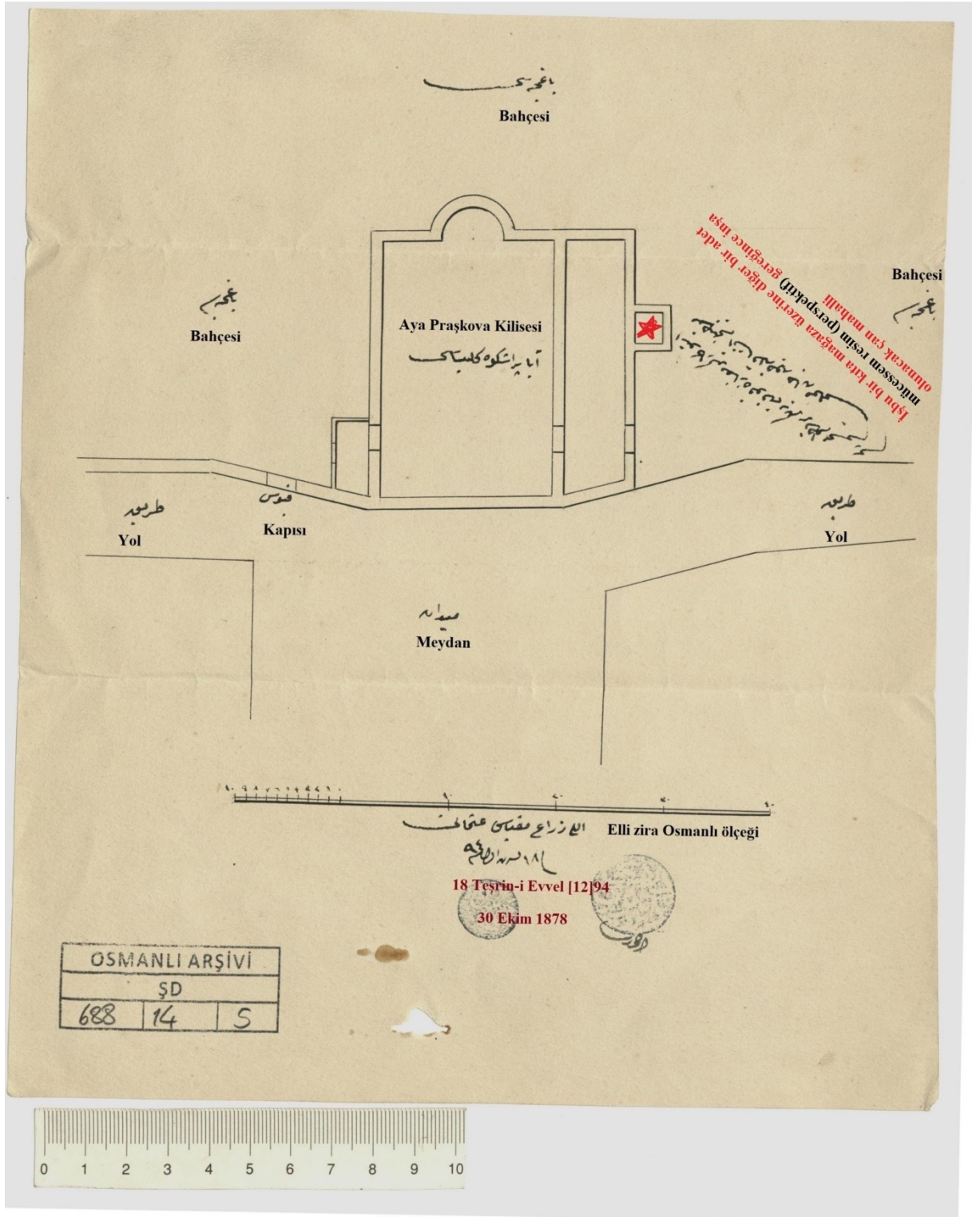

ŞD.00688.00014.005

Ek 5- D: Hasköy Aya Paraskeve Kilisesi (SD__00688_00014_05)

٩

پادشاه چمنه

شکوه مهابت کوه غفلت

خسته زان حق جل و جود بود عمارتین خطا و خطای
 بنده سرزاد کان خدایا در عالم اولاد و سبزه است که در این سرود می و کجاست
 درم قولانیک برین حق خصمه زده با حق انصاف الله اسحق و عثمان که در این سرود می و کجاست
 تلاوت و در حق خصمه زده با حق انصاف الله اسحق و عثمان که در این سرود می و کجاست
 و قلمی انصاف نمانی خدایا در عالم اولاد و سبزه است که در این سرود می و کجاست
 الله تعالی عالمه نام سرور و در حق خصمه زده با حق انصاف الله اسحق و عثمان که در این سرود می و کجاست
 کلک جوابم سرور و در حق خصمه زده با حق انصاف الله اسحق و عثمان که در این سرود می و کجاست
 قلدی اموال منقوله ماسو کوه غفلت

OSMANLI ARSIVI
C ADL
75 4539

C.ADL.00075.04539.001

Ek 6-A: Kartal Run Kilisesi (C__ADL__00075_04539_001)

پادشاهم

۹

نمایند

شونلو کرانلو موایللو قزللو وانیتم اتم
غوطه ده ساکن روم طایفه سنک بودغه دیون عالی تقدیم ایدکری برقطعه عرضالذکر
غوطه ده اکر قو فریده کندولره مخصوص اولون کنبانک اوزدنه اولون کسری مرق
تعبیر اولمیدون اکتری شکسته اولق مدبه سیده درونه باران نزدیکه منیم اویغنی باده ایله
ذکر افغان کنبانک اوزدنه مجدو کسری فرش اولنجیون اذن ورضت اسدعاک مذکور اولغنه
دیون عالی حقان دعا یا وراهیل لر لایستغاف کنبای فرمودل دیولری و سائر محاکم
تعبیر محتاج اولوب فقط سقصله بعض محاکمه اوزدنه اولون کسری فنا یدیر اولغنه
باقلیدنی حالد کبودل انهدی محوط ابروکی انما ایدکریه بناء عرضالذکر نظور هم اندر
بورلوق ایچون معروض حضور شاهانری قلمقله بویاره نوجده اراده سنیه شاهانری بویولایم
امروضان شونلو کرانلو موایللو قزللو وانیتم اتم پادشاهم حقیر کبود

OSMANLI ARŞIVI
HAT
1499 44

HAT. 1499

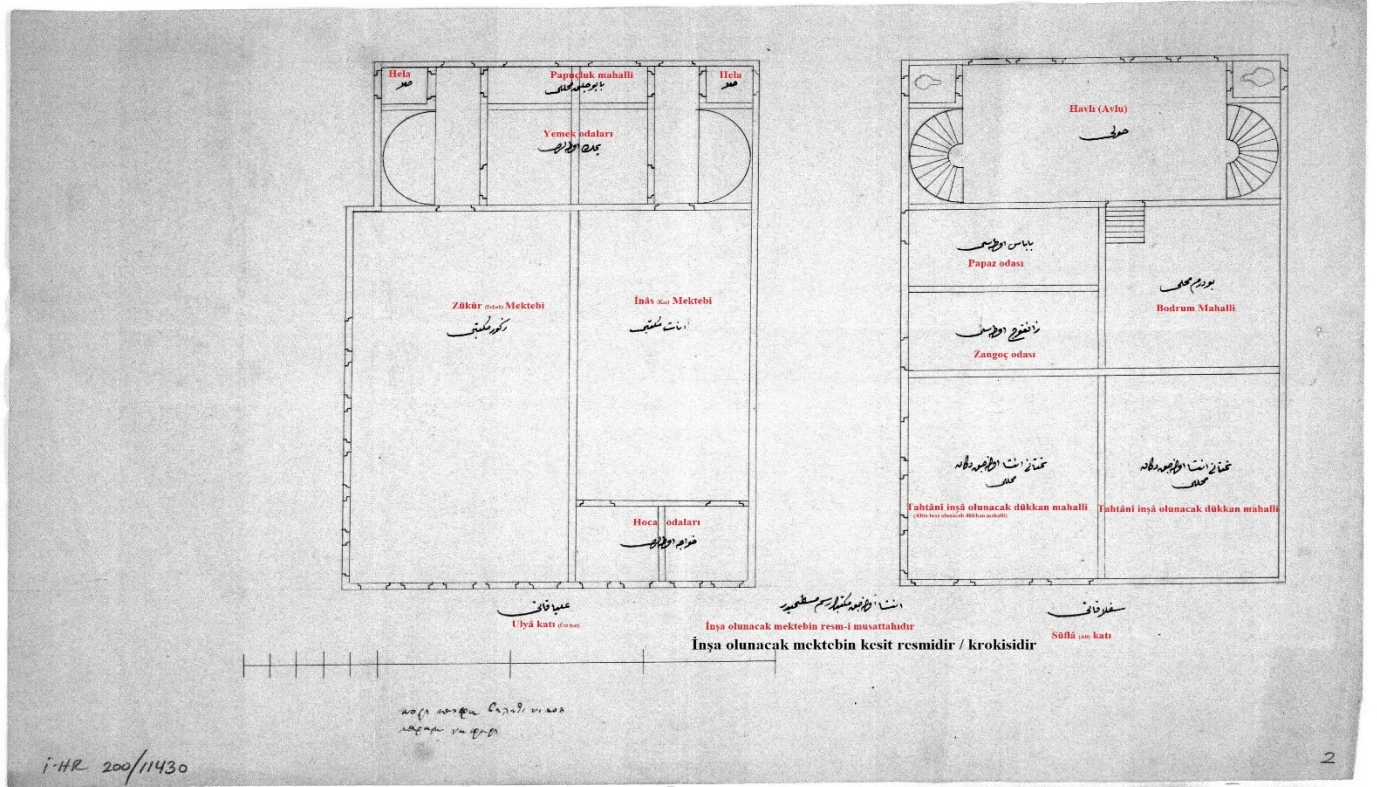
A B

cm 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Ek 7-A: Galata Rum Kilisesi (HAT_01499_00044_001)

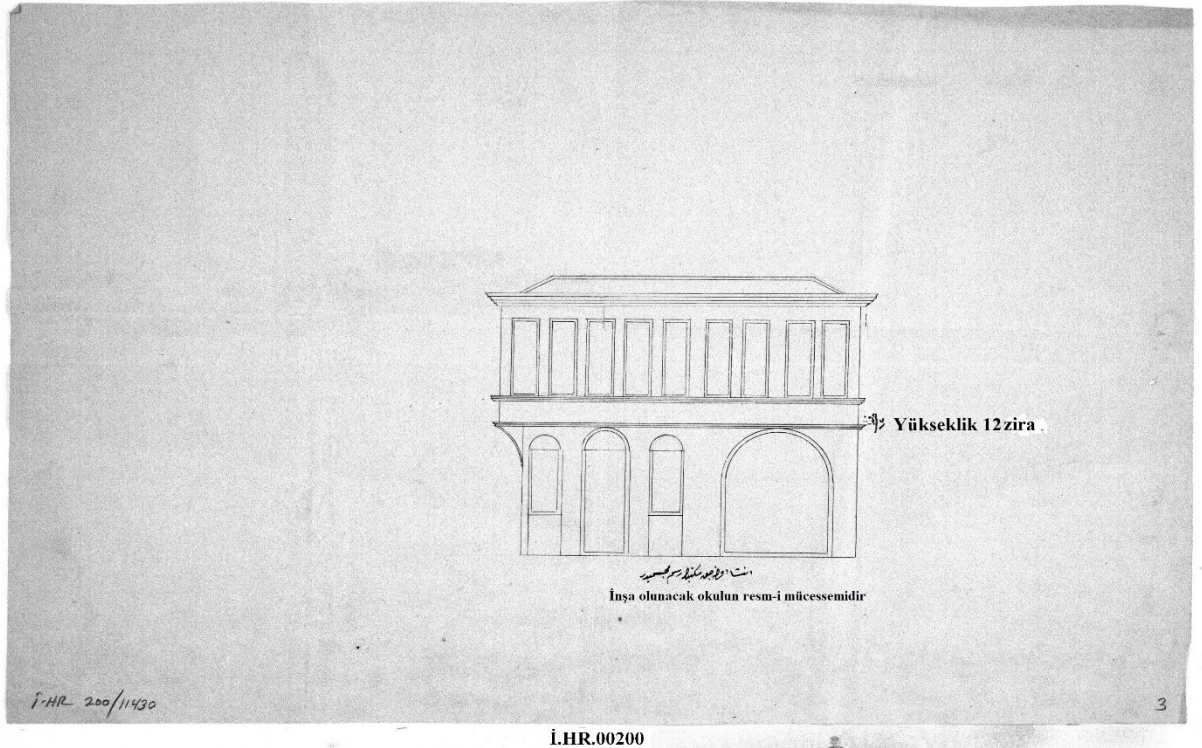
125

I.HR.00200

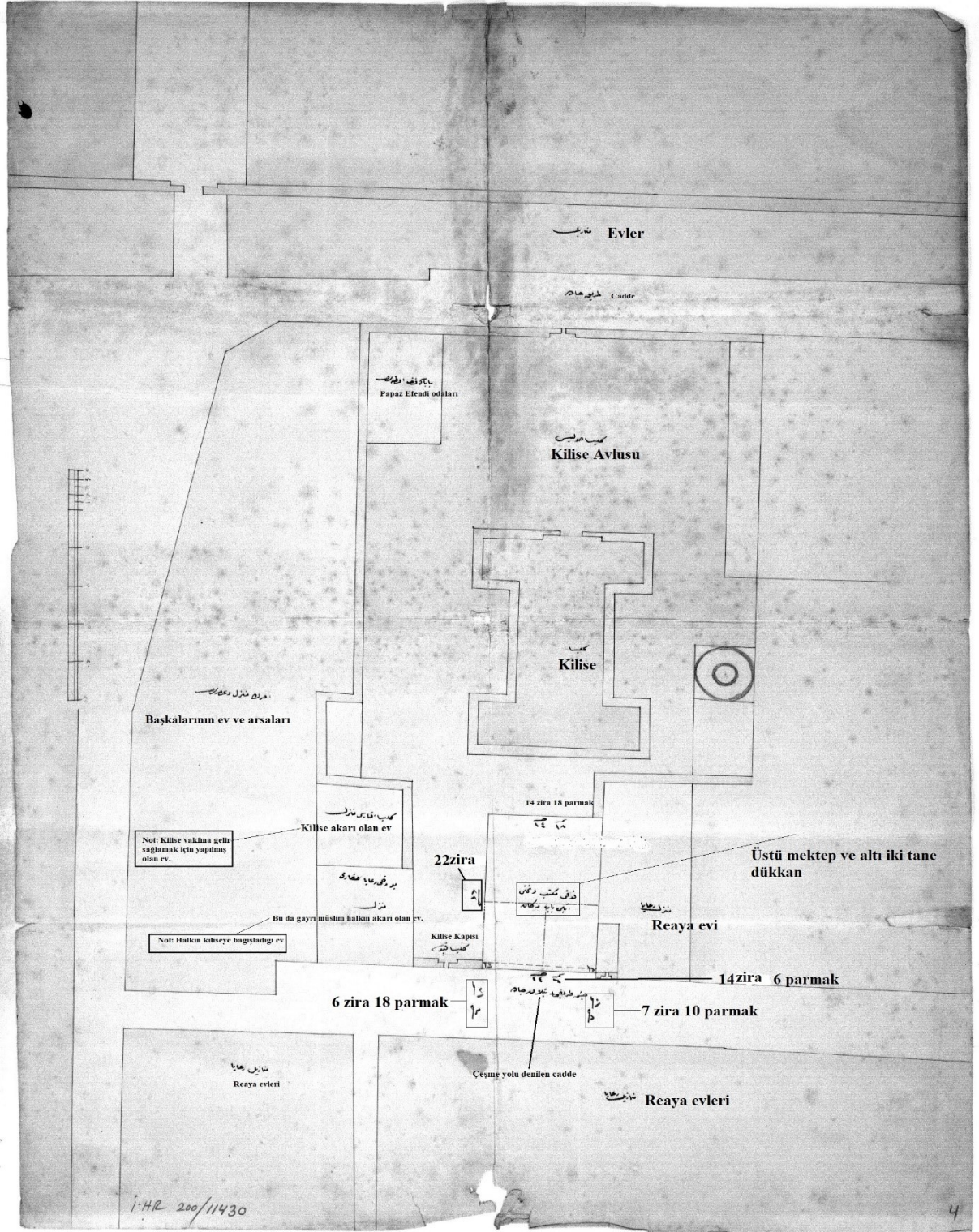
Ek 9: Edirnekapı Rum Mektebi (I_HR__00200_011430_002)

I.HR.00200

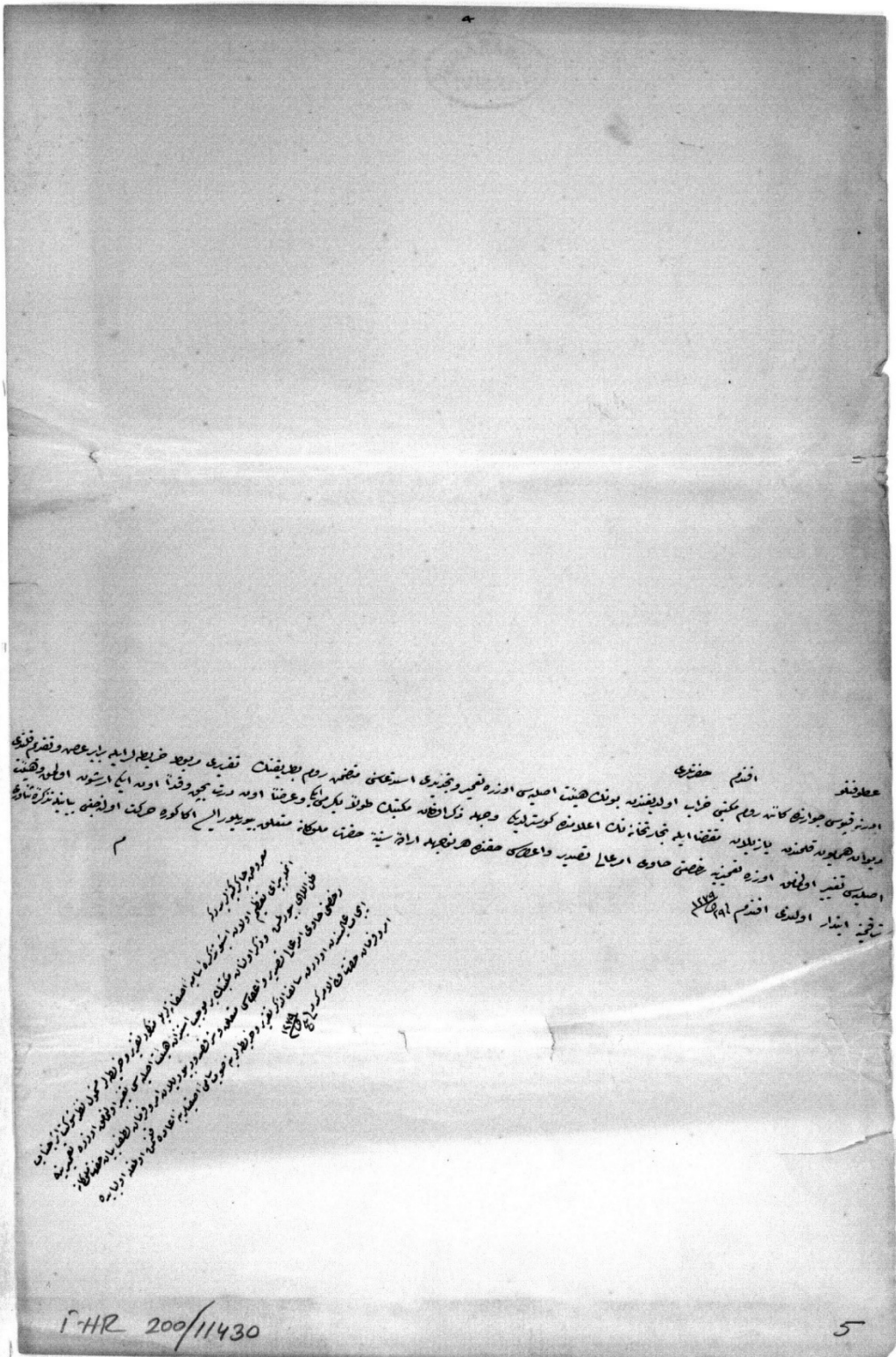
Ek 8-B: Edirnekapı Rum Mektebi (I_HR__00200_011430_003)

I.HR.00200

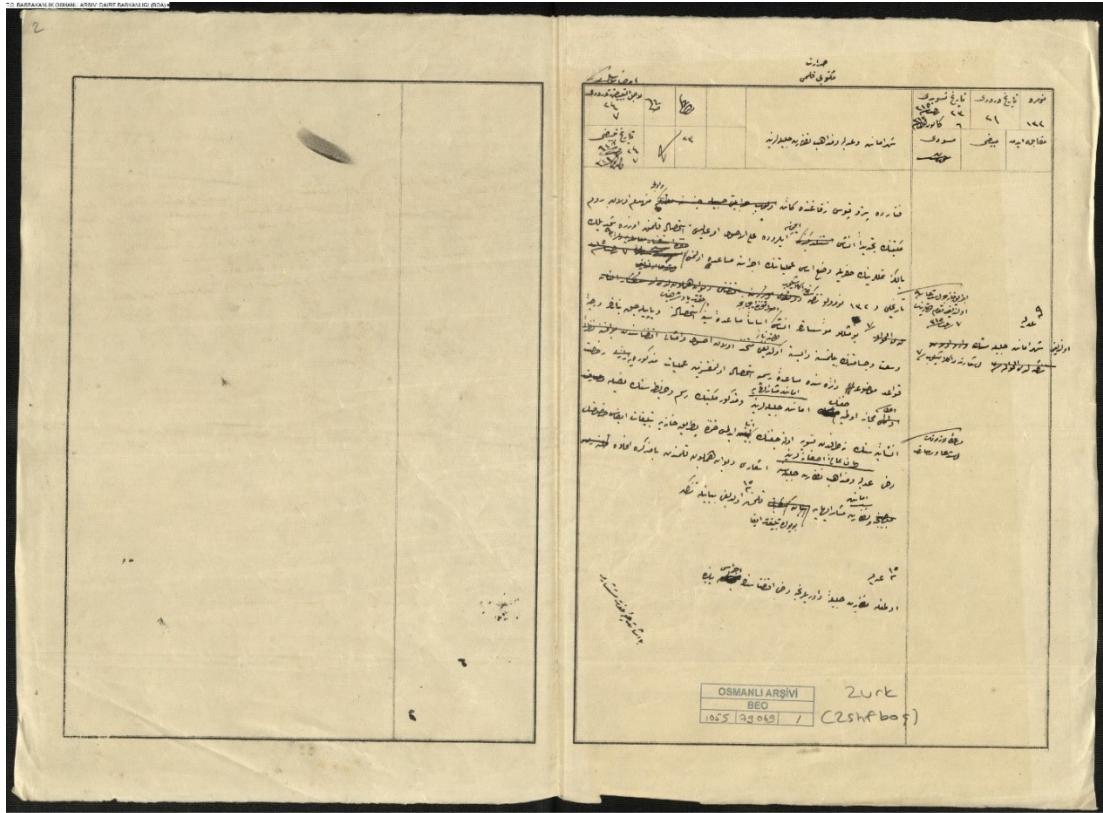
Ek 8-C: Edirnekapi Rum Mektebi (I_HR_00200_011430_004)

İ.HR.00200

Ek 8-D: Edirnekapi Rum Mektebi (I_HR__00200_011430_005)

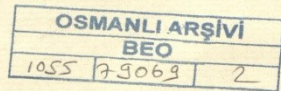

Ek 9-A:Fener Petro Kapısı Rum Mektebi (BEO_001055_079069_001)

فأراده بنو قنوس زفا غده كانه اولوب خرابی جیبیم جندنه مقدم منهدم اولوبه روم صیایه مکتبک تجدیاً انشایستندیکند
 ایدر وده علی اصول امالی استوصای قلمونه وزره شمدیک بانه ز غلامیک عفریه وضع استر عملیاتک اجرانیه مساعدیه بوری ضنده
 انشای کیفی حاوی شهرمانیک تذکره کی دیوانه همیونه جوابی بویستمد مه لیم اولدی معلوم ال اولدی اوزره بوشلو موسسات
 انشای ساسا مساعدیه استوصایه و بیوجیه بایک درجه وسعت و جاسنیک یکنه وابسته اولدی متحد اولوبه اصول و امالی
 اقتضایه بیکه نظراً قواعد موضوعه دانه سنده مساعدیه رسمیه استوصای او تقضیه عملییه مذکوره به رایه خصمه اولدی مجاز
 اولی جیفیک جواباً امانه شار الیه و مذکور مکتبک رسم و فرطیک لقی و صرافه انشایه سیک نه طرفه نه نوی اولی جیفیک بیان
 ایدر سده علی سده ایدر قلمی بطریقیه نه بیلیغیه ایفای خصوصیک دخی عدلیه و مذاهب نقد جیلیدنه اسقاری منوطاً ال
 اولوبه مذکره محوله تقدیم واعاده قلمونه اولغیه اولیده امر و فرمانه حضرته فی الامر کده (۹) عیالیه بی محوله

BEO.001055.079069.002

Ek 9-B: Fener Petro Kapısı Rum Mektebi (BEO_001055_079069_002)

فصل مشیه

فصلی فیہ قضایہ نایب حاصلوبی کاتب بر باب دوم ملکی مرور زمانه اید مشرف فراب و فانی سکا اولی فیہ قضیه
نعمیه و زیم اولی فیہ ادرع رفعت اعصی و دوم فیہ قضیه بانقضیر انرا و استدعا اولی فیہ قضیه
اف بر کونانی احدث و علل اولی فیہ ادرع انما استدعا فقط ایجاب ایدر محله نیک نمبر و زیم فیہ قضیه ادرع

رفعت بیلی

OSMANLI ARŞIVI		
A.} MKT		
200	54	1

A.}MKT.00200.00054.001

Ek 10-A: Hasköy Rum Mektebi (A_MKT__00200_00054_001)

معروض قولدیرکه
 خواص رفیع توصیف تابع حاصلویه کائنات روم صیانت و کتب مرور و قلم زدن و سقوط برف و باران و
 شرف ضرب و صاعق تراب و ناقابل سکنا اولدیغی بایکله تغیر و تبدیلی حقیقت ازلته رخساره سیه بویوشی حقیقتی بودله
 قریه زلزله رخساره طرفه و صفت نقدیه نیاز و استزمام و جنج اجهله نیاز و استزمام و صفت سیه و قریب
 اولدیغی حاله و ترمیمی حقیقتی هادی اولدورق امتناع شعله مکتوب قلمینه اوقضا ایدیه برقطه بوردی عابثک شریک
 صفت جلیله دوزخه ایل بی بیغ و ست پنج بیروق بائیز و صوره حاله و اوردونان حقیقتی مولد اولدور

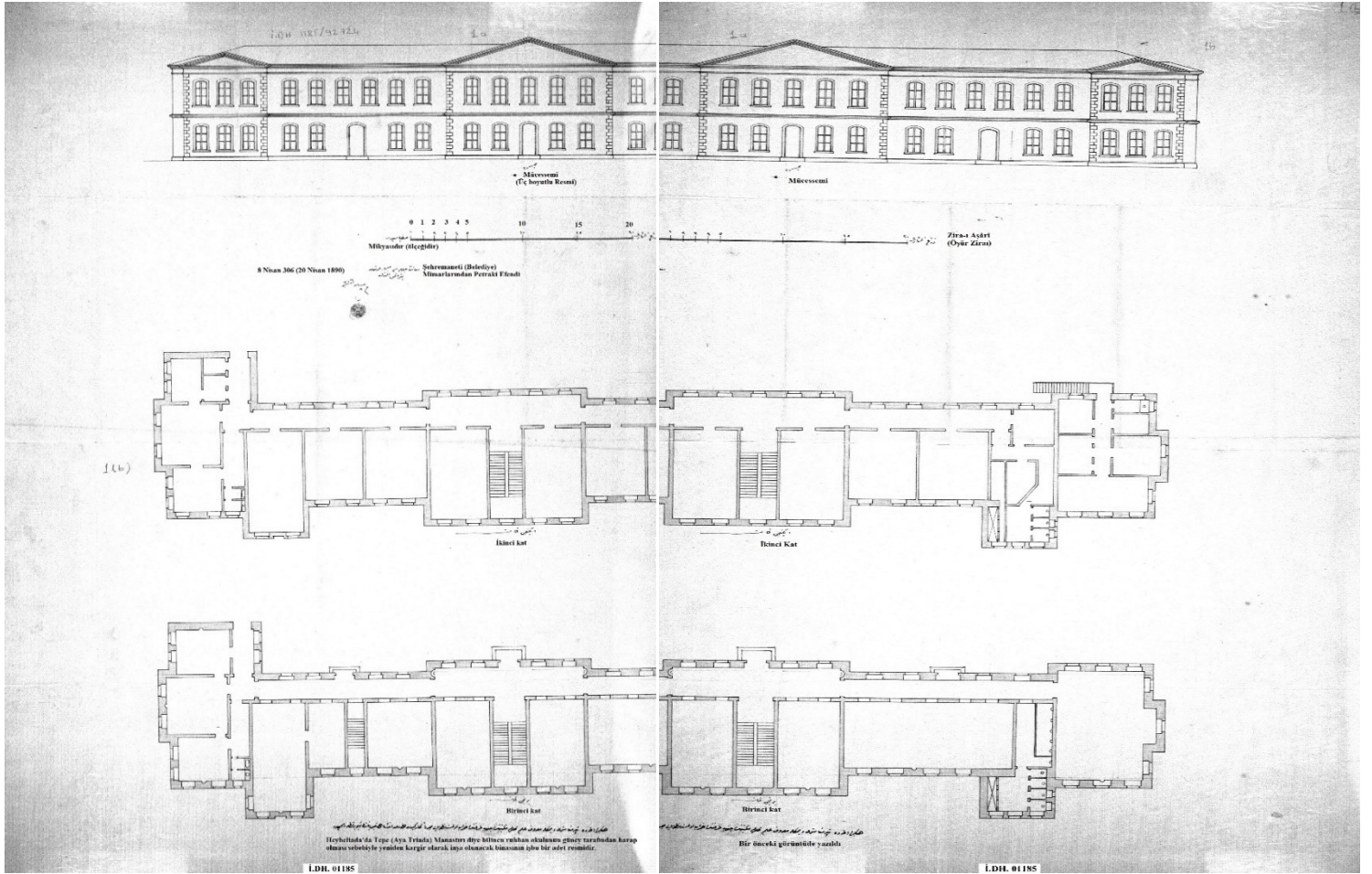

OSMANLI ARSIVI		
A.} MKT		
200	54	2

A.}MKT.00200.00054.002

Ek 10-B: Hasköy Rum Mektebi (A_MKT__00200_00054_001)

Ek 11-A: Heybeliada Rum Mektebi (I_DH_01185_092724_001)

عبدالله وند اھبہ فقہ رہ جیدہ

۷۷۹

دوہنو افتم عفری
ھکبلی اطرہ کاتہ تہ شازی دھلم معوف علم کلوم کلنک قریب فاطر اولادہ جنوب جناحی مرور زمانہ اید مشرف خراب اولدیفندہ طولاً المہ ایکلی مجیدہ وعرفنا
اوبہ مجیدہ وفدا طغوز مترو وسعتده کاریکر اولدومہ تجدیدا بناوا نشانہ لزوم کورطلم سایہ مصورتیایہ حقیقت یارنا جدہ فیکور جناحہ برنوال معوضہ
انشانہ رھقہ حادی اوقفا ایدہ ارمغانیہ شرفور واصلان ارمزہ ہم عالیہ جناب فقہ رینا ھیری سزاورہ بیطیہ بابن ار روفن حقیقت فیلہ الارکہ
(۷۷۹ مھمانہ) ۱۷۷۷

I.DH 1185/92724

3

I.DH.01185

Ek 11-B: Heybeliada Rum Mektebi (I_DH_01185_092724_003)

طاهر وصينا
تجربا قويا
عزلا
١٦

[illegible]

1. OH 1185/92724

4

144

مفتی محمد جناب صاحب زینت

معروفه چو کینه بریدم
 هکله لا طرده لاشه نه مندی ویکله معروف منیکه فیرم ناظر اولاده جهیه جناحی شرف عرب اولدقده عجم معلوم اندراج هاستق اولدقده خجیه استند حظه
 هفده روم و یوسفینه نه با تقیر و فخر اولده سجا اولدنه شرافت جوییه بخاره رهن توکمه و مغرور توکمه رقبه با بهر معارفه تقیم کلاه سره هکله
 فخر و توکمه جناح اولدورلور استیم کونا صدور اولدقده اکلکله اکلکله صول و جمل خضی هاوی ارضانیک امدتی توکمه لا قدر حقانه لر بر اولداده
 عیله و زواقی نظری
 عجم

1.0H 1185/92724.

6

Ek 11-D: Heybeliada Rum Mektebi (I_DH_01185_092724_06)

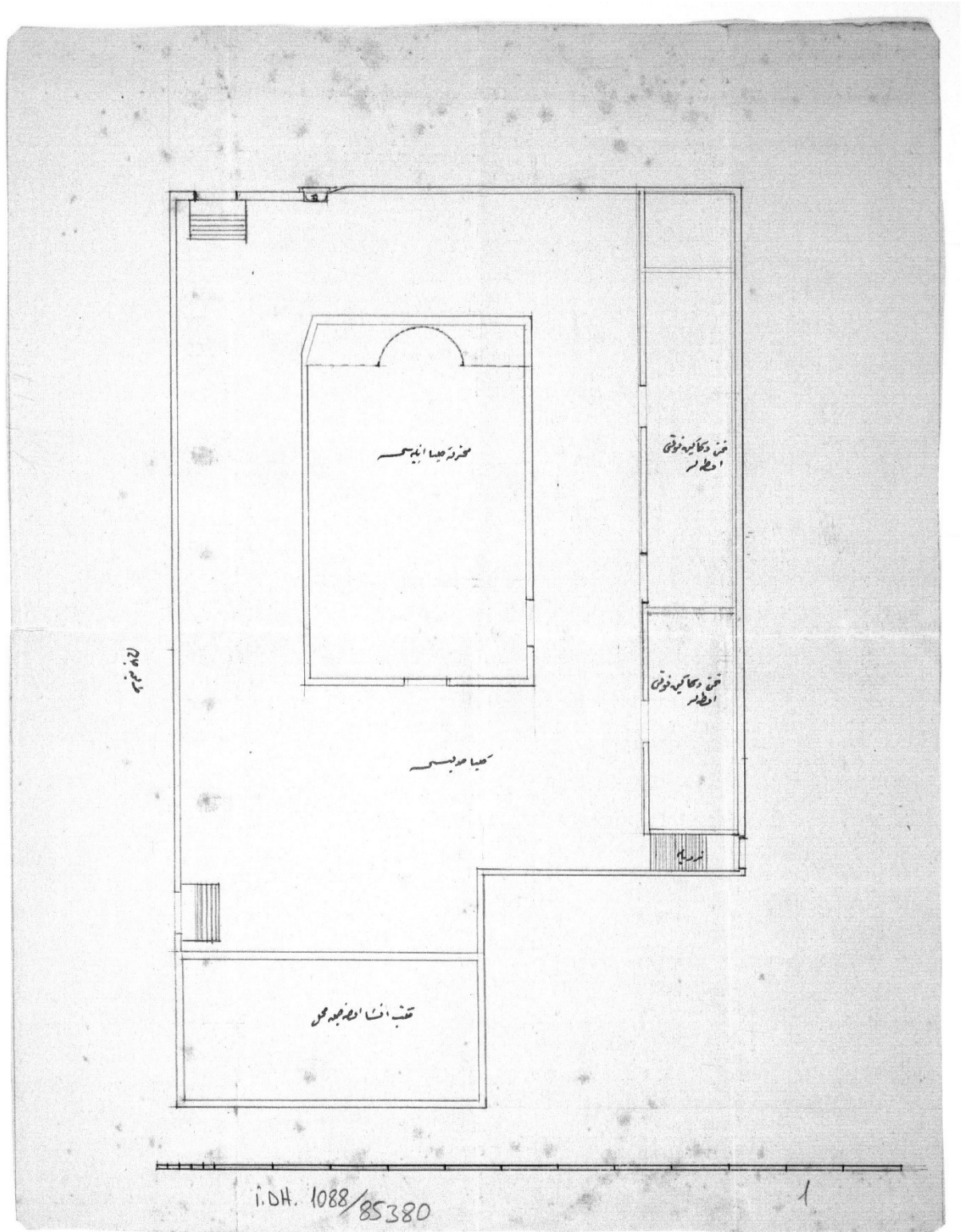
[illegible]

7

139

i.DH.01088

Ek 12-A: Kumkapı Aya Kiryaki Kilisesi (I_DH_01088_085380_001)

نصفه مانده جیبہ :- اپنی

I.D.H. 1088 / 85380

İ.DH.01088

Ek 12-D: Kumkapı Aya Kiryaki Kilisesi (I_DH_01088_085380_09)

معروضه چک کیده ای که
تغیر سوابق و غیره کلیه در دین بود و در معینه نقد میس اجرا و نموداری اینک لایحه ای که در دین
افاده و نظر معطل بود چنانچه در دین بود و در معینه نقد میس اجرا و نموداری اینک لایحه ای که در دین
چون چاره ای که در دین بود و در معینه نقد میس اجرا و نموداری اینک لایحه ای که در دین

عظمی و اولاد معطل بود و در معینه نقد میس اجرا و نموداری اینک لایحه ای که در دین
مافی الشعاره و اولاد معطل بود و در معینه نقد میس اجرا و نموداری اینک لایحه ای که در دین
بوتک عایید املاک و اولاد معطل بود و در معینه نقد میس اجرا و نموداری اینک لایحه ای که در دین
تکون عینا و اولاد معطل بود و در معینه نقد میس اجرا و نموداری اینک لایحه ای که در دین
املاک و اولاد معطل بود و در معینه نقد میس اجرا و نموداری اینک لایحه ای که در دین
نیز در دین بود و در معینه نقد میس اجرا و نموداری اینک لایحه ای که در دین

معروضه چک کیده ای که
نظیر امروزمه معطل بود و در معینه نقد میس اجرا و نموداری اینک لایحه ای که در دین
تخصیص معطل بود و در معینه نقد میس اجرا و نموداری اینک لایحه ای که در دین
برکون معطل بود و در معینه نقد میس اجرا و نموداری اینک لایحه ای که در دین
نصیب معطل بود و در معینه نقد میس اجرا و نموداری اینک لایحه ای که در دین
حرکت اجتناب و اولاد معطل بود و در معینه نقد میس اجرا و نموداری اینک لایحه ای که در دین

İ.HR. 246 / 14629

İ.HR.00246

Ek 13-C: Hançerli Kilise Mektebi (İ_HR_00246_014629_03)

١٢

1-HR 246/14629

[illegible]

1-HR 246/14629

4.

محمد رفیع
روم علی ضوی
اندون

8

154

